

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR

Máriási Dóra

A magyar pszichológia emlékezete az 1950- 60-as években

Az újraintézményesülés kritikai története

Pszichológia Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Demetrovics Zsolt

Szocializáció és társadalmi folyamatok program

Programvezető: Dr. Nguyen Luu Lan Anh habilitált egyetemi docens

Témavezető: Dr. Kende Anna, habilitált egyetemi docens

A bírálóbizottság tagjai:

A bizottság elnöke: Dr. Pléh Csaba DSc, akadémikus, vendégprofesszor, CEU -

Kognitív Idegtudományi Tanszék

Belső bíráló: Dr. Hunyady György DSc, akadémikus, ELTE PPK

Külső bíráló: Dr. Szokolszky Ágnes PhD, egyetemi docens, SZTE BTK

Titkár: Dr. Vidra Zsuzsanna PhD, egyetemi adjunktus, ELTE PPK

A bizottság további tagjai:

Dr. Kovács Mónika PhD, egyetemi docens, ELTE PPK

Dr. Kovai Melinda PhD, egyetemi adjunktus, ELTE TÁTK

Dr. Erős Ferenc DSc, professor emeritus, PTE BTK

Dr. K. Horváth Zsolt ELTE BTK

Budapest, 2019

Tartalom

Köszönetnyilvánítás	3
1 Bevezetés, alapvetések	4
1.1 Újra-intézményesülés?.....	5
2 Elméleti keret és alapvetések:	7
2.1 Kritikai pszichológia és történetírás	7
2.2 Államszocializmus az 1950-60-as években.....	14
2.3 Az újraintézményesülés pszichológiatörténeti emlékezete	17
3 Metodológia és módszerek.....	29
3.1 Kritikai módszertan: bevezetés.....	29
3.1.1 A diskurzuselemzés foucault-i gyökerei	29
3.1.2 Diskurzuselemzési gyakorlatok a (kritikai) pszichológiában.....	32
3.1.3 Kutatói szerep és a résztvevőkkel való viszony	34
3.1.4 Akadémikusok kutatása, hatalomgyakorlás	37
3.1.5 Önértelmezés: a kutatói szerep vizsgálata.....	44
3.1.6 Források:.....	46
4 Eredmények.....	50
4.1 Az intézménytörténeti kutatás eredményei.....	50
4.1.1 Főbb tudományos pszichológiai intézmények 1900-1975 között.....	50
4.1.2 Az újraintézményesülés intézményi története	53
4.2 Az interjú kutatás	72
4.2.1 Az interjú kutatás folyamata, résztvevők.....	72
4.2.2 Az újraintézményesülés diszkurzív mintázatai az interjúkban.....	82
5 Diskusszió:	141
Irodalomjegyzék:.....	151
Levéltári dokumentumok:	158
Melléklet:	163

5.1	Tájékoztató nyilatkozat.....	163
5.2	Beleegyező nyilatkozat.....	165
5.3	Felkérő levél a kutatáshoz	166
5.4	táblázat Az ELTE pszichológiai részlegének felépítése 1946-65.	167
5.5	A diskurzuselemzés lépései:	173
5.6	táblázat: A Pszichológiai Intézet publikációinak száma 1963-66.	174

Köszönetnyilvánítás

A disszertációm megírása lehetetlen lett volna a kutatást önként vállaló interjú résztvevők nélkül. Őket az anonimitás miatt nem tudom megnevezni, de hálás vagyok az együttműködésükért.

A pragmatikus és hatékony munkában témavezetőmnek, Kende Annának tartozom köszönettel, aki mindvégig partnerként kezelt. Az áthidalhatatlan akadályok esetén mindig kaptam tőle hasznos és előrelendítő javaslatokat.

Kovai Melindának, K. Horváth Zsoltnak és Bodor Péternek a pszichológiatörténeti műveltségük miatt vagyok hálás, ami segített abban, hogy igazodási pontokat keressek.

A levéltári kutatásaimhoz elengedhetetlen segítséget jelentett Dr. Hay Diana az Akadémiai Levéltár vezetője és Hős János valamint Varga Júlia az ELTE Egyetemi Levéltárának munkatársai.

Az interjúk begépelésében segített Borbás Brigitta, Farkas Vera, Veres Zsófia, Völgyesi Árpád. Köszönöm, nagy terhet vettek le a vállamról.

Végül pedig a családom és a barátaim kitartó és hathatós buzdítása, hite nélkül szintén nehezen boldogultam volna. Köszönöm nekik!

1 Bevezetés, alapvetések

Kutatásomban a magyarországi pszichológia újraintézményesülését vizsgálom az 1950-es évekre tehető közvetlen előzményekre és az 1960-as évekre szűkítve a fókuszot, amely időszak a legtöbb intézményi változást hozta magával. A munkámban a kritikai pszichológia elméleti keretét és módszertanát alkalmazom, mely érzékeny a lokális diszciplináris működésre és a tudományt alakító hatalmi folyamatokra. Ennek megfelelően a tudomány és tudományosság mibenlétét is a kutatásom tárgyává teszem, a pszichológia és a politika kölcsönhatását vizsgálva megkérdőjelezem azt az alapvetést, hogy a történelmi munkának az intellektuális eredményekre és a nagy elődökre kell korlátozódnia. Épp ezért a társas, személyes, intézményi történésekből és szakirodalomból kibontakozó tágabb politikai-társadalmi faktorokra is hangsúlyt fektetek. Ehhez egyrészt az intézményesülés történetét a szakmai nyilvánosság színterét biztosító Magyar Pszichológiai Szemle kapcsolódó, a Magyar Tudományos Akadémia és az ELTE Pszichológiai Intézetének dokumentumaira összpontosítva vázolom fel, melyek az eseményekkel egyidőben keletkeztek. Másrészt a korszakot feldolgozó pszichológiatörténeti munkákra és életútinterjúkra támaszkodom, melyek beszámolnak a történelmi események egyéni megéléséről és a tudomány alakulásáról. Elmondható, hogy a különböző időpontban keletkezett és eltérő pozícióból, műfajban született források mind sajátos nézőpontból értékelik az újraintézményesülést, ezáltal teremtik meg a korszak emlékezetét. Ezek a források és interjúk hozzájárulnak a kutatásom szempontjából legfontosabb kérdéshez: a pszichológia mint tudomány önértelmezéséhez. Összefoglalva tehát a kutatásommal az a célom, hogy bemutassam, a különböző forrásokban és az interjúk visszaemlékezéseiben hogyan alakítják aktívan a szereplők az újraintézményesülő hazai pszichológia emlékezetét. A kutatás hozzájárulhat ahhoz, hogy a hazai pszichológia szélesebb rétege tudjon személyesen kapcsolódni a múltja egy politikailag terhelt szakaszához, és kialakuljanak közös narratívák, továbbá elképzelések a pszichológia (társadalmilag) hasznos és értékes műveléséről és alkalmazásáról. Ezáltal megérthetjük, hogy mit jelent az, hogy a pszichológia társadalmi termék, és nem csupán az átpolitizált időkben viseli magán az aktuális társadalmi-politikai közeg nyomait.

1.1 Újra-intézményesülés?

Az újraintézményesülés kifejezése visszautal a magyar pszichológia mellőzöttségének korszakára, mely a második világháborút követő fordulat éveinek végétől vette kezdetét (Bodor, Pléh, Lányi, 1998; Hunyady, 2006a, 2006b; Kovai, 2014; Pataki, 2002; Szokolszky, 2014). Ezt az időszakot néhány vonatkozó pszichológiatörténeti írás az 1950-es évek végétől a 70-es évek közepéig tartja számon (Bodor és mtsi., 1998; Hunyady, 2006a).

Fontos világosan meghatározni, hogy miért *újraintézményesülésről*, és nem csupán intézményesülésről beszélünk. Egy tudományterület intézményesülése azt jelenti, hogy egy diszciplína kialakítja önálló intézményi apparátusát, vagyis nem csupán elméletekben, hanem szervezeti működés szintjén is elnyeri létjogosultságát. Mindez megvalósulhat folyóiratkiadásban, társaságok és bizottságok létrejöttében, oktatási reformokban, intézmények kialakulásában. A szóban forgó időszakot tehát abban az esetben tekinthetnénk intézményesülésnek, amennyiben a pszichológia nem volt *maradéktalanul* intézményesült az '50-es évek elején tetőző megszorításokat és tiltásokat megelőzően. Ebben az esetben valójában az '50-es évek közepétől beszélhetnénk *valódi* intézményesülésről.

A dilemma, hogy intézményesülésről vagy *újraintézményesülésről* beszélünk-e, akár interpretációs kérdésnek is tekinthető. Az újraintézményesülés fogalmát Kovai (2016) abban az értelemben használja, hogy a Kádár-korszak alkufolyamatainak megfelelően újjáépül a pszichológiai intézményrendszer. Meglátásom szerint nyomós érv szól amellett, hogy a magyarországi pszichológia az '50-es évek közepétől *újraintézményesült*, hiszen a II. világháborút megelőző évtizedekben fokozatosan alakuló intézményesülési folyamatok kézzelfogható veszteségek mentén megakadt közel egy évtizedig. Az intézményesülés korábbi nyomait jól szemlélteti az 1. ábra, mely alapján a fokozatosan jelennek meg társaságok a XX. század elején (Magyar Psychoanalitikai Egyesület 1913-ban, Magyar Psychológiai Társaság 1928-ban), egyetemi intézetek (a Szegedi Psychológiai Intézet 1929-ben, majd a Budapesti Egyetem Lélektani Intézete 1936-ban), a folyóiratkiadás is elindul (Magyar Psychológiai Szemle 1928-ban). A második világháborút követő demokratikus átmenet éveit pedig olyan fontos tudományos központok létesülnek, mint az Országos Neveléstudományi Intézet 1948-ban, ahol gyermeklélektani, pedagógiai kutatások, könyvkiadások zajlottak Mérei vezetésével (Kovai, 2016).

Röviddel ezután szinte egyszerre vagy csupán pár év eltéréssel oszlottak fel társulások, folyóiratok 1940-50 fordulóján. Ugyanúgy egyszerre, egymás után indultak újra, illetve

jelentek meg korábban nem létező platformok (pl. Pszichológiai Bizottság 1958-ban, a Magyar Psychológiai Társaság és a Magyar Psychológiai Szemle 1960-ban), vagy néhány intézmény új formában működhetett tovább (pl. Gyermeklélektani Intézet 1955-től) jelentős fejlesztések, bővítések mellett.

Az újraintézményesülésnek elsősorban két intézményre, az ELTE Pszichológiai Intézetére és MTA Pszichológiai Intézetére gyakorolt hatását elemzem részletesebben és azon belül is az '50-60-as évek eseményeit, vagyis kifejezetten az újraintézményesülés elindulását vizsgálom. Azért esett erre a két intézményre a választásom, mivel a pszichológia tudományos életében egyre inkább központi hatalmi szerepet töltöttek be, a bicentrikus tudományos szerkezet két főszereplőjét alkották (Pataki, 2002): a pszichológusképzést, az alapkutatásokat, valamint a kutatások finanszírozását, szervezését ezek az intézmények biztosították a kapcsolódó bizottságokon és társaságokon keresztül, vagyis kijelölték az akkori kritériumok mentén érvényesnek tekinthető pszichológiai tudást és a tudományosság kritériumait. A szakma fő döntéshozó szervei e két intézményhez kapcsolódtak, illetve a főként ezen intézményekben tevékenykedő kutatókhoz kötődtek. Több más szakmai testülettel ellentétben szinte csak ez a két intézmény maradhatott fenn a pszichológiaellenes légkör legintenzívebb éveiben (működésükben erősen korlátozva és létbizonytalanságban tartva), ami még inkább aláhúzza jelentőségüket.

2 Elméleti keret és alapvetések:

2.1 Kritikai pszichológia és történetírás

A kutatásomhoz az értelmezési keretet a kritikai pszichológia megközelítéséből merítem (Fox & Prilleltensky, 2009; Gough, McFadden, McDonald, 2013; Harris, 2009), melynek segítségével rámutatnék a lineáris történetszemlélettel rendelkező pszichológiatörténeti munkák (Bodor és mtsi., 1998; Hunyady, 2006a, 2006b) problémájára felkínálva egy attól némileg eltérő pszichológiatörténeti megközelítést. Ez a munka azért is fontos, hogy azonosítsuk a tudománykép korhoz kötődő jellegzetességeit, melynek hatásai észrevétlenül áthagyományozódhatnak a jelenre is. A korhoz kötődő jellegzetességek egyrészt a pszichológia lokális jellegzetességeit jelenthetik, ami értéktöbbletet is jelenthet, más esetben viszont a reflektálatlan időhöz kötött tudománykép akadályozhatja a tudományos megismerés másfajta útjait, téves következtetésekhez vezethet és hamis illúziókat táplálhat arról, hogy mi a pszichológia. A tudománykép folyamatos újraértékelésre szorul, hiszen lehetnek már elavulttá vált elméletek és gyakorlatok, melyek természetesként való feltüntetése nehezíti, hogy valódi kérdései legyenek a tudománynak és aktuálissá váljon.

A kritikai szemléletre azért van szükség a magyarországi újrainstanzmentesülő pszichológia értelmezésében, mivel a kritikai pszichológia társadalmi folyamatokra érzékeny beállítódása rávilágíthat a pszichológia szerepére egy adott társadalmi berendezkedésben. A pszichológia történetét átfogó rendszerezett kritikai mű alig született. Teo (2006a) ezt azzal magyarázza, hogy a hagyományos történetírásban gondolkozók nem érdekeltek túlságosan a pszichológia problémáinak feltárásában. A kritikai tudósokban pedig él az intellektuális történettel szemben támasztott gyanakvás, továbbá az attól való tartózkodás, hogy ezáltal a kritikai történetek is a pszichológia kritikájának részesévé válnának¹. A magyarországi pszichológiáról megfogalmazott általános és átfogó történeti munka helyett, a disszertáció specifikus történetekhez (Teo, 2006a) sorolódik, mivel egy behatárolt időszakra fókuszálók, néhány konkrét intézményen és a korszakhoz kapcsolódó szakemberek interjúin keresztül tekintek rá a diszciplínára tudván, hogy a források nem fedik le hiánytalanul a vizsgált területet.

A kritikai jelző sokféle jelentéssel bírt a XIX. századtól kezdve, amikor a pszichológiai szakirodalomban először jelent meg (Walsh és mtsi., 2014a). A pszichológián belül sokféle

¹ Burman (1998) leírja, hogy bár a '90-es évekre a feminista kritikák erősen éreztették hatásukat az angolszász pszichológiai platformon. Az átfogó diszciplináris reform mégis elmaradt, mivel a pszichológia törzse érintetlenül maradt, miközben a feminista pszichológia elkülönült területet képezett a status quo-t fenntartva. Hasonló aggályokat vet fel Teo is (2006b), mikor rámutat, hogy a kritikai pszichológia intézményesülési kezdeményei azzal az eredménnyel is jártak, hogy a diszciplína ennek a „területnek” delegálta az önkritikus, önreflektív munkát.

megközelítést és irányzatot takar, melyek nem alkotnak sem egységes irányzatot, sem alternatív részterületet a diszciplínán belül, de önálló pszichológiai iskolává sem állnak össze. Bár a kritikai megközelítések elérhetőek a pszichológia hajnalától kezdve, a természet- és humántudományos pszichológia politikai, etikai és a gyakorlati relevanciájának hiányosságai a II. világháború után következő szocioökonómiai átalakulásoknak köszönhetően kaptak nagyobb nyilvánosságot (Teo, 2006b). Leginkább megközelítésként és mozgalomként, esetleg elméleti és gyakorlati keretrendszerként lehetne aposztrofálni, mely egyfajta mozgó pontként ragadható meg a „mainstream” pszichológiához képest (Máriási & Vida, 2015).

Fontos és a disszertációmban is érvényesülő szempont, hogy a kritikai pszichológiai megközelítések a hatalom működését és eloszlását vizsgálják az adott társadalomban, továbbá azt, ahogy egy tudományterület leképezheti, fenntarthatja a társadalmi egyenlőtlenségeket és az elnyomást. Hiszen a pszichológia hagyományos, ideológiamentesnek vallott fősodra könnyen hozzájárulhat a status quo fenntartásához (Crawford, 1998)². A kritikai társadalomtudományok tehát egy tágabb, interdiszciplináris kritikai tudományos programként is felfoghatók (Huszár, 2009). A kritikai elméletek közös vonása, hogy elutasítják az értéksemlegességet, kiemelik a tudományos tevékenységek sokszor elleplezett politikai hatását, sőt, olykor mozgalmi szerepet is betöltenek, nem ritka a nyílt politikai állásfoglalás sem többnyire az elnyomott csoportok, háttérbe szorított nézőpontok érdekében.

A kritikaiság a pszichológiatörténeti kutatásokban jelentheti azt, hogy eltávolodunk a nagyhatalmú pszichológus alakoktól, a múlt konzerválásától és ünneplésétől, és egy olyan állásponthoz közelítünk, ami szakít a történelemmel, megkérdőjelezi a diszciplína gyökereit, és felszínre emel háttérbe szorított, elnyomott kérdéseket (Teo, 2006a)³. Rose (1998) a kritikai történetírás szükséges elemének tartja a gazdasági, szakmai, politikai, kulturális és patriarchális faktorok figyelembevételét. Magát a történetírást is interpretálhatjuk tudományelméleti kérdésként. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a pszichológia önmagára elsősorban mint pozitivista (természet)tudományra tekintene, egyúttal azt is állítaná önmagáról, hogy a történelmi és politikai folyamatoknak, továbbá a személyes tényezőknek nincs szerepe a tudomány alakulásában.

² „A pszichológia azzal, hogy talán eleve hajlamos az általa vizsgált jelenségek individualizálására és kontextustól megfosztására (beleértve a társadalmi nemeket, szexualitást, rasszt és osztályt)”, szükségképpen depolitizálja is ezeket a jelenségeket, így a status quo újratermelésének cinkosaként és a társadalmi változás útjában álló akadályként működik.” (Sandra Bem, idézi Crawford, 1998, p. 63.)

³ A kritikai pszichológiatörténet fogalma először I. H. Fichte Antropológia című könyvében szerepelt (Teo, 2006a), melynek segítségével a szerző a pszichológia korábbi rendszereinek elméleti zsákutcáit idézte fel, és kísérletet tett egy új és jobb pszichológia feltételrendszerének beazonosítására. A kritikai történet koncepciója Nietzschehez köthető, aki emellett monumentális és antik történeteket különített el.

A kritikaiság a disszertációmban hangsúlyosan a sokféle, olykor háttérbe szorult hang megmutatásában, az alapvetések távolságtartó kezelésében nyilvánul meg. Mindehhez elengedhetetlen, hogy reflektáljak a kutatás folyamán és az újraintézményesülő pszichológia időszakában megnyilvánuló hatalmi tényezőkre és viszonyokra, melyek strukturálták a pszichológiai teret, pozícionálták a szereplőket. Ebben az erőterben pedig a szereplők meghatározott pozíciójuknál fogva tudták érvényre juttatni tudományos elképzeléseiket. Ehhez kapcsolódóan ugyan törekszem a történeti-politikai kontextus érzékeltetésére is, azonban elsősorban a belső viszonyokra és a tudományképpel kapcsolatos diskurzusokra, eseménytörténetekre fókuszálok. Ezt indokolja, hogy egy tudományterülés alakulásában az empirikus kutatási eredményeken túl sokszor erőteljesebb befolyással bírnak a retorikai elemek, a meggyőzés politikai eszközei (Teo, 2006a), ezzel összhangban a személyes visszaemlékezések diskurzusai. Hasonlóképpen Teo (2006a) megközelítéséhez, nem a tudományos igazság kinyilvánítása mozgat, hanem sokkal inkább az, amit igaznak véltek egy bizonyos időszakban, továbbá az igazságért folytatott tudományos viták, kijelentések.

A kort „objektív tudományossággal”, tényszerűen ismertető dokumentumok helyett a pszichológiatörténeti írásokra szubjektív értékelések termékeiként is tekinthetünk felismerve a tudományos konszenzusok mögött megbújó ideológiai állításokat. A források jelentésrétegei kulcstényezőnek tekinthetők, ahogy az is, hogy az emberek hogyan és milyen szándékkal hozzák létre a történeti dokumentumokat és eseményeket (Walsh és mtsi., 2014a). Ehhez kapcsolódóan a szövegekben a jelentésátadás társas folyamatai, a tanulmányozott időszak tudományos reprezentációi is megragadhatóvá válnak (Moskovici, 1994), melyek a közösen megosztott tudáson és elsajátított hiedelmeken alapulnak. Vagyis nem csupán arra összpontosíthatunk az elemzésnél, amit a szöveg tematizál, kimond, hanem arra is, ahogy mondja, a szereplőre is, aki mondja, valamint arra a tudományos és világnézeti keretre, amiben gondolkodik.

A személyes szempontok és a tudományművelésekor beazonosítható rejtett előfeltevések arról, hogy a pszichológiának természetszerűleg minek kell lennie, társadalmi és nem kizárólag tudományos igényből fakadhattak. Ennek figyelembevétele eloszlatja azt az illúziót, hogy a pszichológiára „tisztá tudományként” tekintsünk, melynek alapvetéseit érintetlenül hagyják a tudománytalan tényezők (mint például a világnézet, értékrendszer, szakmai hierarchia). Jelen esetben a kutatás nem leleplezési művelet, hiszen a kritikai megközelítés keretében a tudományművelés valójában politikai aktus is, melynek során a morális-politikai dimenzió akár nyíltan felvállalható is lehet, vagyis a „tudománytalan” hatások nem feltétlenül vonnak le az adott törekvés értékéből. A tudományos elméletek valójában társas

folyamatok termékei, társas konszenzusok folyamán határozzuk meg, mi számít a tudomány tárgyának és tudományos ténynek (Gergen, 1997). Másképp megfogalmazva, a pszichológusok munkájának minden aspektusának van szociális története (Walsh és mtsi., 2014a), ezért a kritikai megközelítésben a múltat arra használhatjuk fel, hogy a pszichológia állításait (truth-claim) a történeti-társadalmi hatások összjátékában értelmezzük. Amellett is érvelhetünk, hogy a környezet, történelem, kultúra nem külső tényezők, ahogyan azt sok pszichológus gondolja, hanem a kontextus sokkal inkább a személyiség szerves részét alkotja (Bourdieu, 2005; Walsh és mtsi., 2014b). Másképp megfogalmazva, a társas hatások az egyének minden egyes megnyilvánulásában jelen vannak, még azokban a megnyilvánulásaiban is, melyeknek látszólag semmi közük a társadalomhoz (Lewin, 1939).

Az újraintézményesülés esetében az adott kor a Kádár-rendszerbe való átmenet ideje és társadalmi berendezkedése. Az elemzés alá eső pszichológiatörténeti szövegek (Bodor és mtsi., 1998; Hunyady, 2006a, 2006b; Kovai, 2014; Lányi, 2005; Pataki, 1977, 2002; Pléh, 1998a, 1998b, 1998c; Szokolszky, 2014) különböző módon, de mind megemlítették a politikai kontextust. Vagyis lehetetlen az 1940-es évek végétől anélkül beszélni a magyarországi pszichológiáról, hogy a szocializmus pszichológiához való viszonyát ne említenénk. Ugyanakkor a kritikai szemlélet feladata, hogy a politika tudományra gyakorolt közvetlen hatásán túlmutatóan, egy lépéssel mélyebbre hatoljon a politikai szálak felderítésében, és a pszichológiai tudásokon és tudományképen közvetlenül mutassa ki a pszichológia és az aktuális társadalmi rendszer közti kapcsolatot, ahelyett, hogy a történelem csupán háttérinformációként támogassa a pszichológia bemutatását.

Az újraintézményesülő pszichológiát elbeszélő beszédmodok vagy diskurzusok kifejezik, valamint aktívan formálják jelen és múlt egymáshoz való jelentésteli viszonyát. Az időhöz való viszony a tanulmányozott szövegekben néhány jól megragadható, jellegzetes és általános beszédmódban nyilvánulhat meg. Ajelenből vizsgált múltat kritikusan közelítem meg, hogy elkerüljem a hagyományos pszichológiatörténet-írásban gyakran fellelhető prezentista szemléletet, mely a múltat a jelenre gyakorolt pozitív haszna mentén értékeli. Ez a megközelítés azt a téves benyomást kelti a pszichológiáról, mintha az egy lineárisan fejlődő, belső ellentmondásoktól mentes tudomány lenne (Harris, 2009). Így a prezentizmus tipikusan azt a hatást keltheti, hogy az esetlegesen megemlített konfliktusok múltba vesznek, mintha a jelen idejű pszichológiai diszciplína révbe ért volna, és az eltérések csupán nézőpontok kérdései lennének. Parker (2005) is rámutat, hogy a történelmi megállapítások aktuális, jelenben zajló gyakorlatok álláspontjából születnek meg, többnyire legitimálva ezeket a tevékenységeket és azt, ahogy gondolkozunk magunkról. Tehát a múlt vizsgálatának a jelenre történő reflektálás

jegyében kell történnie, a kérdéseimet aszerint fogalmazom meg, hogy a magától értetődő, de nem megváltoztathatatlan tudást feszegetsem.

A jelen és múlt kritikai vizsgálatához a tevékenységek és gyakorlatok végzői is hozzátartoznak, hiszen az aktuális valóság részesei. A jelen reflektív kezeléséhez elsősorban a saját kutatói pozíciómát kell érintenem és a tudáshoz való hozzáférésem korlátait és motívumait, továbbá hasonlóképpen a résztvevő szereplők pozícióját is, akik közül többen különböző időpontokban többször is hozzájárultak az újraintézményesülő pszichológia emlékezeti munkájához.

A prezentista tudománytörténeti szemléletbe jól illeszkedik a fejlődés (vagy progresszió) beszédmódja, amely a XIX. századi tudományos felfedezésekhez, a darwini elmélet, a marxista és hegelianus fejlődéskoncepcióhoz köthető, és amely szerint a nyugati társadalmak folyamatos és feltartóztathatatlan progresszióban menetelnek előre (Walsh és mtsi., 2014a). Ugyanakkor ez a gondolatmenet magában hordozza önmaga paradoxonát is, hiszen a jelen sorsa, hogy meghaladottá válik. A történelem alakulása a szüntelen progresszió helyett gyakran a folyamatosság és a megszakítottság polaritásában látszódik. A kritikai szerzők közül többen a diszkontinuitást hangsúlyozzák a pszichológia történetében. Danziger (Walsh és mtsi., 2014a) felveti, hogy kifejezetten hamis képet festenek a pszichológiai tankönyvek, amikor a pszichológia bemutatását az ókori görögöktől kezdik, miközben a diszciplína egyszerűen nem létezett a XVIII. századig. Teo (2006b) kevésbé sarkosan látja a kérdést, és több folyamatosságot vél felfedezni, mint sok más kritikai történetíró. A posztmodern gondolkodók hamisnak tartják a modernizmus haladó, racionális képét, és rámutatnak, hogy ennek hátterében rabszolgaság, imperializmus, gyarmatosítás, nők elnyomása, világháborúk és népirtások zajlanak (Walsh és mtsi., 2014b).⁴ Foucault szintén a diszkontinuitást hangsúlyozta a világos, lineáris történeti ívvel szemben (Walsh és mtsi., 2014b). Rámutatott az egymás mellett elhelyezkedő, vagy épp egymással összekapcsolódó fejlődési vonalak jelenlétére a diszciplínán belül. Nem elhanyagolható, hogy a megszakításokból, korlátozásokból eredő lemaradás átélhető élmény volt a hazai közegben. Ennek folyamatos tapasztalata olykor lehetett viszonylagos, torz is, ahogy Pléh (1998b) rámutatott, hogy Angliában a Cambridge egyetemen 1947-ben jött létre kísérleti lélektani tanszék, jó egy évtizeddel lemaradva az ELTÉ-től.

⁴ Jean-François Lyotard, egy fontos képviselőjük, megfogalmazta, hogy a nagy narratívák kora véget ért a posztmodern eljövételével (Walsh és mtsi., 2014b). A modernitás során két nagy narratíva biztosította a társadalmi berendezkedés legitimációját. A politikai metanarratíva azt közvetítette, hogy az emberiség felszabadította saját magát azzal, hogy szisztematikus tudásra tett szert. Ebben a felszabadításban a tudomány térnyerése játszott fő szerepet, ami felszámolta a tudatlanságot és a babonát. A filozófiai metanarratíva a tudás és az igazság folyamatos, előrehaladó kibontakozását ragadta meg.

Bourdieu (2005) a haladó tudomány képét egy kollektív fikciónak tekinti, ami a gyakorlat ideális normáját képezi. Tudományszemléletében leszámol a belső törvényszerűségeinek megfelelően előrehaladó „tisztá” tudomány képével és azzal a mítosszal, hogy a tudományos közösség tagjai homogén, együttműködő csoportot alkotnának, miközben egy erősen versengő közeggel van dolgunk. A mezőfogalom segítségével Bourdieu a tudományos gyakorlatokat befolyásoló struktúrákra helyezte a hangsúlyt, melynek köszönhetően ráláthatunk az egyes tudományágak viszonylagos egységességére, valamint a diszciplínák hierarchikus terében való pozíciójára, amit erősen korlátoznak külső politikai, vallási és gazdasági tényezők.

A mező erőter jellegéből adódóan következtethetünk arra, hogy a különböző tőkével⁵ rendelkező tudósok, jelen esetben a pszichológus kutatók formálják is a mezőt, de pozíciójuktól függően alá is rendelődnek neki. Bár a tudományos tevékenység az új és friss tudás létrehozására irányul, a hatalmon lévők érdeke, hogy az általuk képviselt, így pozíciójukból adódóan egyetemesnek nyilvánított elveket életben tartsák. A cselekvők összezapása az egymással versengő diskurzusokban nyilvánulhat meg, ami a tudományos igazságért zajlik, és annak mentén a személyes pozícióért a tudományos térben. A tudós tulajdonságainak ismeretében előre láthatóvá és/vagy megérthetővé váltak kijelentései, állásfoglalásai és az a fajta tudomány, amit művelt. Emellett pedig a tudomány különböző arcát is lefesthetjük azáltal, hogy a kutatók eltérő és sokszínű tudományművelési módjait leírjuk.

Az újraintézményesülő pszichológiai szereplők megértéséhez hozzásegíthet a habitus fogalma⁶ (Bourdieu, 2005). A habitusunk (ahogy gondolkozunk, írunk, beszélünk stb.) azon múlik, hogy milyen hozzáférésünk van a gazdasági, társadalmi és kulturális tőkéhez (Aléx & Hammarström, 2008). Tehát a habitusunk az iskolai képzésünkből, a társadalmi származásunkból, a szakmai pályánkból, végül pedig a mezőben elfoglalt egyedi pozíciónkból tevődik össze. A kutatásomban résztvevő emberek habitusához kapcsolódik, hogy a

⁵ Bourdieu megkülönböztet tudományos és szimbolikus tőkét. „A szimbolikus tőke olyan megkülönböztető tulajdonságok együttese, melyek a megfelelő észlelési kategóriákkal rendelkező ágensek észlelésén keresztül léteznek, akik a kategóriákat a tőkeelosztás szerkezetéről szerzett tapasztalataik során a társadalmi tér belsejében, illetve a tudományos mezőre jellemző sajátos szociológiai mikrokozmoszon belül sajátítják el (81-82. old.)” A tudományos tőke pedig olyan tulajdonságok együttese, melyek a tudományos mezőn belül működő aktorok felismerési és tudásaktusainak a terméke. Az, aki tudományos tőkével rendelkezik, a kulturálisan „beavatottak” és tájékozottak számára többlettel bír a mezőben, és a riválisoktól részesül az elismerésben. A tudományos tőke a mezőn belül rendelkezik szimbolikus elismerési tőkeként. A szimbolikus tőke működéséről beszédes az a megállapítás, mely szerint az már meglévő szimbolikus tőkéhez társul. Vagyis azok részesülnek többletnyereségben, akik már rendelkeznek ezzel a tőkefajttával (pl. egy társszerzős cikk esetén a sorrendtől függetlenül a nagyobb névvel rendelkező szerzőhöz fogják kötni a tanulmányt).

⁶ „[A] habitus fogalma egyszerre érthető a cselekvéscélmélet általános elveként – szemben egy intencionalista elmélet alapelveivel –, valamint az ágensek egy bizonyos kategóriájának tetteit irányító, differenciált és differenciáló speciális elvként, mely a képzés konkrét körülményeihez kötődik” (Bourdieu, 2005, 65. old.)

tudományterületen belül különböző pozíciót betöltő embereket kerestem meg. Nem a hazai pszichológiatörténet egy kitüntetett alakjára összpontosítottam, viszont az egyéni szereplők hatására és szerepére rákérdezek. Tartózkodom a történetírási gyakorlatokban fellelhető „nagyserű ember” (great man) ideájától, vagyis a mítoszokban gyökerező tudományos hős képétől, aki nélkül nem tartana a tudomány a mai helyzetében (Walsh és mtsi., 2014a). Ehelyett olyan szereplőket is felkértem, akik nem töltöttek be vezető szerepet egyik intézményben sem. Ez a gyakorlat nem ismeretlen a kritikai megközelítések esetében, melyek jellemzően hangot adnak azoknak, akik vallási, szexuális és egyéb hovatartozásuk miatt háttérbe szorulnak (Walsh és mtsi., 2014a).

Az én kutatásom esetében kérdésként merülhet fel, hogy milyen csoporthovatartozás nehezíthette az érvényesülést. A feminista történetből tudjuk, ami a nyugati kritikai szemléletnek erős vonulatát képezi, rámutatva a (pszichológia) tudományának hagyományosan maszkulin működésére és torzítására (Gough és mtsi., 2013). A férfiközpontúság a tudományos hierarchia felépítésében, a kutatási témákban és kérdésfelvetésekben, a nők érvényesülési lehetőségében és ezen kívül még számos szinten kifejeződött. Tulajdonképpen a mainstream pszichológiát nagyrészt európai-amerikai férfiak formálták (Teo, 2006a). Ugyanakkor az államszocialista rendszerben a származás, a társadalmi osztály tölthetett be központi szerepet, így ennek a befolyásoló ereje feltételezhetően markánsabb, miközben a női emancipáció a rendszer logikájából adódóan bevégeztetett, így a nők érvényesülésének látszólag kevesebb objektív akadálya volt.

A szóban forgó időszak megértésében nem elhanyagolható a hazai pszichológia vasfüggöny mögötti pozíciója sem, mely meghatározta a hazai képviselőknek az alapvetően angolszász súlypontú pszichológiához való igazodásának körülményeit és lehetőségét. A földrajzi elhelyezkedés tudományon belüli hierarchiájára a posztkoloniális kritikák hívták fel a figyelmet, melyek a feminista irányzatok mellett jelentős hatást fejtettek ki a kritikai pszichológián belül (Walsh és mtsi., 2014b). Magyarország ugyan nem tekinthető a nagyhatalmak harmadik országbeli gyarmatának, ugyanakkor a pszichológia nyugati orientációja és az univerzális emberi viselkedésre összpontosítása révén a kulturális-tudományos gyarmatosítást szélesebb körben is érvényesítette. E kritikákkal összhangban jelentek meg a pszichológia tradícióit és emberképét megkérdőjelező irányzatok, melyek újraértelmezik a természettudományos pszichológiai elméletek és módszerek alapvetéseit⁷.

⁷ Walsh és mtsi (2014b) a kritikai pszichológián belül fellelhető négy problémakört különítenek el. Elsőként a kritikai pszichológusok egy része nem veszi figyelembe a humán tudományok hozzájárulásait a pszichológiához. Másodjára a kritikai pszichológusok nem gondolják át, hogy az intellektuális mozgalmuk hogyan állja ki a

2.2 Államszocializmus az 1950-60-as években

Ahogy fentebb említettem, az újrainstanzírozott pszichológia nem a társadalmi kontextusától függetlenül érte el eredményeit, ezért ezen a ponton a történelmi-politikai történések általános vonásait fogom rekonstruálni. A Rákosi-rendszer a szovjet „szövetséges” fél sztálinista berendezkedéséhez hasonlva – hiszen külpolitikai szempontból semmilyen önálló mozgástérrel nem rendelkezett (Rainer M., 2011) – totalitárius rendszerré alakult (Romsics, 1999a). A szovjet blokkba tartozó más országokhoz képest hazánkban szokatlanul lassúnak tűnt a sztálinizmusba való átmenet, ami azzal magyarázható, hogy Magyarország esetében Moszkva nem rendelkezett kidolgozott forgatókönyvvel (Rainer M., 2011). Ez a néhány éves átmenet feltehetőleg érzékeltette hatását a pszichológiai intézmények II. világháborút követő megjelenésén és rövidesen bekövetkezett felszámolásán is, amit az intézményi környezet jellemzésénél fogok kifejezni.

A többpártrendszer 1949-es felszámolásával és a kommunista hatalomátvétellel a tudomány államosítása is elindult (Romsics, 1999a), ami a tudományos élet legrangosabb intézményének a Magyar Tudományos Akadémia autonómiájának megszűnésével is járt. Ennek folyamányaként az akadémikusok körében is elindultak a tisztogatások. Az akadémiai átszervezés következtében a természettudósok aránya 1943-hoz képest jelentősen megnőtt, míg a társadalomtudósok részesedése (60%-ról 37%-ra csökkent). A tudományos képzési rendszer szovjet mintára alakult át. Az ideológiailag kifogásolható, „rosszul származott” és politikailag ellenálló (pl. Szent-Györgyi Albert) tudósok egy része háttérbe szorult vagy külföldre emigrált. Az 1950-52 között felállított egyetemi marxizmus-leninizmus tanszékek a kommunista ideológia terjesztését szolgálták, és a sztálini tudománypolitika következtében, mely világosan deklarálta a rendszert szolgáló területeket és elméleteket, több tudományterület is „burzsoá áltudományként” tiltólistára került, illetve megszűnt (Romsics, 1999b). Ezek közé tartozott, ahogy később is részletezem, a szociológia mellett a pszichológia is. A tudomány elfoglalása a pozíciókban is megmutatkozott: a hagyományos egyetemi vezetőség szerepe jelentéktelenné vált, valójában a pártbizottságok, káderosztályok vezetése rendelkezett igazi hatalommal.

mainstream pszichológia általános tendenciáját, amivel letöri az alapvető változtatásra irányuló kezdeményezéseket (hasonlóképpen a kapitalista társadalom társadalmi mozgalmakat megbénító működéséhez). Harmadjára bár sok kritikai pszichológus a radikális változás nyelvén beszél a pszichológia és a társadalom leírásánál, mintha politikai szerepvállalást hirdetnének, de mégsem bontják ki konkrétan, hogyan képzelik el a társadalmi átalakulást. Negyedszerre pedig a kritikai pszichológusok nem mérik fel, hogy a tudományos többséget alkotó természettudományos kollégáik hogyan reagálnának a kritikai pszichológia által diktált felvetésekre. Mégpedig az interperszonális, szervezeti és intézményi struktúrák számbavétele nélkül valótlannak tűnik, hogy a kritikai pszichológusok szorgalmazta változások bekövetkezzenek a diszciplínán belül.

Rákosi a nagyipar és a hadsereg fejlesztésével és szisztematikus, a rendszer jól körülírt ellenségeinek politikai tisztogatásaival, az alacsony életszínvonallal erősen kizsigerelte a magyar társadalmat, ami fenntarthatatlan állapotot eredményezett (Romsics, 1999b). Eközben Sztálin 1953-as halálát követően Hruscsov került hatalomra, melynek következtében a szovjet blokkban enyhébb politikai légkör kezdett kiépülni. Ezáltal lehetővé, sőt, elengedhetetlenné váltak az engedmények, melyek Magyarországon Nagy Imre reformpolitikai kísérleteit tették lehetővé 1953 július és 1955 márciusa között. Ekkoriban számos gazdasági, társadalmi és kulturális korrekció történt meg (melyek például a mezőgazdasági beruházások növeléséhez vezettek vagy a terrorrendszer enyhüléséhez). Ugyanakkor Rákosiék moszkvai pozíciójának erősödésével a politikai enyhülés elakadt, Nagy Imrét „revizionalizmussal” vádolták és menesztették. A nyugati nagyhatalmak nyomására Hruscsov mégis a békésebb irány felé haladt. Ennek egyik bizonyítéka a XX. kongresszuson megfogalmazott beszéde volt, melyben Sztálin személyi kultuszát és rendszere törvénysértéseit támadta. A magyar reformkommunista értelmiség ezek hatására felélénkült, az 1955-ben megalakuló és pszichológiatörténeti szempontból is jelentős mozzanatokkal bíró Petőfi Kör központi bázissá vált. Lényeges szempont, hogy a legtöbb forrás a megelőző években érzékelhető politikai oldódáshoz (Romsics, 1999b), a Sztálin halálát követő válsághoz (Rainer M., 2004) köti '56 kirobbanását. A forradalmat támogató és abban résztvevő értelmiségiek közt pszichológusok is szerepeltek, úgy, mint a párthoz erősen kötődő, de egyre inkább (baloldali) ellenzéki szerepet betöltött Mérei (Borgos, 2006, K. Horváth, 2011) vagy épp Pataki Ferenc, a Petőfi Kör egyik vezető szereplője (Hegedűs és Rainer M., 1992). Mint majd rámutatok, mindkettejük pályafutását megpecsételte szerepvállalásuk.

A forradalom leverésével a moszkvai vezetőség támogatta Kádár hatalomra kerülését. Emögött Hruscsov decentralizáló, reformpárti stratégiája (Krausz, 2005), vagy legalábbis a politikai osztály korrektív, kizárólag a szükséges engedményekre hajló politikája állt (Rainer M., 2004). Nem elhanyagolható az sem, hogy Kádár kifejezetten szoros politikai és személyes kapcsolata okán élvezte Hruscsov támogatását. Az általa fémjelzett korszak első fele '56-tól 1962-63-ig tartott, melynek során a forradalom kíméletlen megtorlása és a diktatúra restaurálása zajlott (Romsics, 1999c). Ezalatt megismétlődött a magyarországi szovjet rendszer 1947-53-as kiépítése a politikai ellenfelekkel való leszámolással, a tulajdon megfosztásával a mezőgazdaságban, az erőltetett iparosítással, a szellemi életben pedig ismét monopóliumra törekedtek (Rainer M., 2004). Ugyanakkor a párt vezetősége belátva a Rákosi-korszak túlkapásait, félve a társadalom ellenszenvétől, fokozatosan elkezdett reformokat bevezetni a szélesebb rétegek megnyerése érdekében – melyek többségében a Nagy Imre által kidolgozott

irányvonalat jelentették (Rainer M., 2004). A forradalom leverését követően Kádár az addig egyértelműen nyíltan ellenálló csoportokkal (pl. egyház, írók, parasztság) kompromisszumot keresett.

A '62-63-tól számítható második szakasz, mely a rendszer bukásáig datálható, elsősorban pragmatista, kidolgozott elméleti tartalmat nélkülöző politikát jelentett (Romsics, 1999c). Ezt az időszakot, a „hosszú hatvanas éveket” az életmód-, értékváltozás és a kulturális forradalom tette minőségileg megkülönböztethetővé az előtte és utána lévő évtizedektől (Rainer M., 2004). Ez a konszolidáció és az amnesztiahullámok ideje is, a revízió és a következetlenség ideje, amikor ugyan voltak leszámolások, de tömeges kirekesztésre nem került sor. Egyéb karakterisztikumait a diktatúra autoriter rendszerré szelidülése, a mindennapi élet depolitizálása, a viszonylagos jólét megteremtése képezték, továbbá a pártállami ideológia megszűnése (Kalmár, 2004; Romsics, 1999c; Rainer M., 2004). Rákositól eltérően nagyobb mozgástérrel rendelkezett a kádári vezetés, és a nyugati országokkal dinamikusabban bővültek gazdasági kapcsolatai (Rainer M., 2011). Bár a Rákosi-korszakhoz képest hosszabb távon valóban általános enyhülés következett be, valójában a reformok és korlátok bizonyos időközönkénti dinamikus hullámozása volt megfigyelhető (ld. '72-74 közti reformellenes intézkedések), hiszen az engedmények bevezetésével az államszocialista rendszer fenntarthatósága kérdőjeleződött meg. Ezt Kalmár (2004) olyan optimalizáló modellként azonosította, ami a stabilizálás és a dinamizálás kettős követelményét igyekezett teljesíteni, hogy elkerülje a rendszert összetartó erők destabilizációját. Legfőképpen '68 jelentette a törésvonalat a csehszlovák felkelés leverése kapcsán, melynek során világossá vált a szocializmus humanizálására, megújítására tett kísérlet lehetetlensége (Krausz, 2005), ami több értelmiségi, reformkommunista végleges kiábrándulásához is elvezetett (köztük volt Pataki Ferenc). Ezzel párhuzamosan pedig Brezsnyev bürokratikus, központosító politikája válhatott dominánssá. 1968 után felszínre jutott a szocializmus elméleti kiüresedése, és célként sokkal inkább a fejlett Nyugathoz való felzárkózás és leghagyás képe kerekedik ki, mely egy technicista-szcientista mítoszba illeszkedett, ami a lakosság növekvő fogyasztásának eszközévé vált. 1968-ra a legmélyebb és legtartósabb reform Magyarországon született meg Kelet-Európa országai közül (Rainer M., 2004).

Ami a tudományos életet illeti, az 1949-50-es átszervezésével az egyetemi tanszékek helyett a Magyar Tudományos Akadémia vált a tudományos élet bázisává (Romsics, 1999c), vagyis ahogy később látni fogjuk, a Gyermekekléktani Intézetet ebben a központosító tudománypolitikai folyamatban kell látnunk. Az '50-es években 3 akadémiai kutatóintézet alakult meg, amit további 5 követett a Pszichológiai Intézettel együtt. Eszerint tehát a

Szociológiai Kutatócsoport létrejötte is alátámasztja azt a tudományos liberalizációt, ami közel 10 évvel ezelőtt ellenségesen közelített a (társadalom)tudományok egy csoportja felé. A tudományos kutatások művelése is megváltozott, ami úgy néz ki, hogy egy globális jelenség részét képezte. Romsics (1999c) rámutat, hogy az individuális teljesítmények helyett a csoportos együttműködések szerepe felértékelődött, ahogy a nemzetközi kooperációé is. Ez utóbbi, mint ahogy majd rámutatok, a pszichológia erőteljesebb nemzetközi, főként angolszász erődtípusai kapcsán fokozottan érvényesült. A hatvanas évek továbbá a baloldali gondolkodás megerősödését hozták el Nyugaton is, ami Magyarországon a marxizmus reneszánszának elhíresülve a marxizmus kereteinek tágítását kísérelte meg egészen 1973-ig, a filozófusokéig (Kovács, 2004). Ezt követően a politika a társadalomtudományok, majd a természettudományok eredményeire támaszkodva igyekezett megerősödni (Eörsi, 2008).

2.3 Az újraintézményesülés pszichológiatörténeti emlékezete

A hazai történések megértéséhez és jelentőségük arányos mérlegeléséhez más vasfüggöny mögötti országok pszichológiatörténeti visszaemlékezései nyújthatnak támpontot. Ezekben az országokban Jugoszláviát kivéve a sztálinista hatás – vagyis a társadalomelmélet és gyakorlat új készlete – átfogóan érvényesült, tehát nem specifikusan magyarországi tendencia volt a pszichológia korlátozása. A Sztálin által meghirdetett tudományos program több diszciplínát érintett, korántsem csak a pszichológia önálló ügyeként könyvelhetjük el. Ez a hatás a biológiában, a filozófiában, nyelvészetben, politikai közgazdaságtanban és a fiziológiában könyvelte el a legnagyobb ideológiai győzelmeit (Kojevnikov, 2000). A szovjet pszichológiában végbemenő változások valójában egy tágabb társadalmi, gazdasági, politikai és ideológiai átalakulás megnyilvánulásaiént értelmezhetők (Bauer, 1952). A sztálini törekvés egy marxista alapokra helyezett pszichológiát eredményezett, a pszichológia pavlovi alapokra épült, majd a Sztálint követő időszakban meghaladtá válta (González Rey, 2014). Sztálin halálával csökkent a tudományra gyakorolt politikai nyomás, ráadásul a pszichológiában hasznos eszközt láttak a szovjet élet átalakítása szempontjából. Éppen ezért a pszichológián belül a nevelés, tanulás, személyiség témái kerültek fókuszba az erkölcsi és professzionális fejlődéssel párhuzamosan. A marxista pszichológia az objektivista tudomány szinonimájává vált (González Rey, 2014) szemben az idealistának, áltudományosnak kikiáltott nyugati pszichológiával.

A Szovjetunió hatáskörébe tartozó országokban, úgy, mint Románia, Bulgária, Csehszlovákia és Kelet-Németország változó mértékben, de egységesen érvényesült a pavlovizációs hatás (Razran, 1958). Csehszlovákiában, Lengyelországban nagyon hasonló

helyzetbe került a pszichológia az '50-es évek elején, mint Magyarországon. Intézménybezárásokkal, a publikációs lehetőségek korlátozásával, a módszertani válság vádjával, valamint ideológiai kritikával szembesültek, ami a pszichológia burzsoá, idealista voltára hivatott rámutatni (Hoskovcová, Hoskovec, Plháková, Šebek, Švancara, & Vobořil, 2010; Zajonc, 1957). Az enyhülés is nagyjából egy időre tehető, amikor is Sztálin halálát követően Hruscsov 1955-ben bejelentette a személyi kultusszal való leszámolást. Ezután páran szinte azonnal, máról holnapra érzékelhető változásokról számoltak be (Konorsky, 1977). Lehetővé vált a nemzetközi tudományos nyitás iránti igény megfogalmazása, az irodalmakhoz való hozzájutás és a marxista, pavlovista ideológiai béklyók alóli kitörés (Zajonc, 1957). Egyetemi intézetek és folyóiratok alakultak (Hoskovcová és mtsi., 2010). Ugyanakkor a háttérbe szorított tudósok korábban kaptak amnesztiát (Konorski, 1977), itthon az '56-os forradalom késleltethette ezt a folyamatot⁸, ami a forradalom előtt közvetlenül enyhén elindult, majd a forradalom résztvevőinek felelősségre vonásával megtorpant (Hegedűs B. & Rainer M., 1992).

Lengyelországban az ideális tudományképet szintén az empirikus alapokon nyugvó tudományos pszichológia jelentette és „a haladó Nyugat-elmaradott Kelet” dichotómiája áthatotta a lengyel állapotokról beszámoló szakember sorait is. Szembeötlő a kelet-németországi pszichológus éles kritikájához hasonlóan a lengyel szerző nyílt kiállása a pszichológia ügye mellett. Ehhez hasonló magatartással a magyarországi irodalmak tanulmányozásakor a Petőfi Kör pedagógusvitáiban találkozhatunk (Hegedűs B. & Rainer M., 1992), majd az első kritikák, mint látni fogjuk, később fogalmazódtak meg (Pataki, 1977).

Jugoszlávia több szempontból is kivétel volt a vasfüggöny mögötti más országokhoz képest, köszönhetően a heterogén nemzetiségi összetételének, valamint a sztálini kommunizmussal szakító titói politikának (Marinkovic, 1992). Bár a II. világháborút követő években érzékelhető volt a kommunizmus pszichológia-ellenes légköre, a '60-as évek elejétől egyértelmű nyitás jelent meg a nyugati pszichológia felé, miközben a szerb pszichológusok megőrizték marxista pártvonalukat. A szlovén és a horvát térfélen a megszorítások közben is zavartalanul haladtak tovább a kutatások, valamint néhány új pszichológiai intézmény is megalakulhatott.

Rátérve a hazai történetírásra, számos ide vonatkozó magyar pszichológiatörténeti munka fejlődési ívbe helyezi el az újraintézményesülést (Bodor és mtsi., 1998; Hunyady,

⁸ A csehek esetében a '68-as események teremtettek speciális helyzetet, mivel az „emberarcú szocializmus” lehetőségének megdőlésével ismét fokozódott a pszichológiával szembeni szigor. Főként a brno-i egyetemen vált érzékelhetővé a növekvő politikai nyomás: a pszichológiai tanszéket felfüggesztették (Hoskovcová, 2010).

2006a; Lányi, 2005; Pataki, 2002). Így az újrainstancizálás az eseménysorozat egyik láncszemeként szerepel. Nem érdektelen az a szempont, hogy mikor válik a pszichológia emlékezetének részévé az időszak, illetve mikor születnek a történetre reflektáló első írások. Ezek a kérdések nem csak azért fontosak, mert egy fiatal tudománnyal állunk szemben, amely saját történeti irodalmában egyúttal legitimációját és identitását hozza létre, hanem a megítélésom szerint azért is, mert egy olyan történelmi kontextusban, mint amilyen a kádári konszolidáció volt, az emlékezet valójában a felejtés eszközeként szolgálhatott. Ebben az értelemben az „objektív” és tudományos feldolgozások a nyilvános, hivatalos emlékezet mezőjét adják ki, nem érintve olyan információkat, melyek egyes szereplőket kellemetlenül érinthettek korábbi politikai szerepvállalásuk és nézeteik miatt, esetleg homályba borítva olyan tisztázatlan (ideológiai és egyéb) kérdéseket, melyek megzavarhatják a pszichológiáról szóló nyilvános és konszenzuális diskurzusokat.

Az egyik első történeti munka, amely beleszövi az 1950-60-as évek fordulóját a tudományos emlékezetbe, Pataki Ferencé (1977). Ő az MTA 75 éves jubileumára szánt ünnepi kötetében a múltat a tanulságok levonására és kritika megfogalmazására használja fel. Pataki (1977) írása egyfajta seregszemle is, ami azokat a legfontosabb intézményi és személyi előzményeket sorolja fel, amelyek a jelen eredményeihez hozzájárulhattak.

Pataki (1977) szemében a magyarországi pszichológia helyzete 1977-ig bezáróan folyamatosan problémákkal tarkított, és ezen nem változtat az sem, hogy a hetvenes évek végére jelentős intézményi bázissal és tudományos eredményekkel büszkélkedhetett. Az ő szemében a magyar pszichológia történeti tudata hiányos és korlátozott. Ennek az egyik oka, hogy alig folyt tudománytörténeti kutatás Magyarországon. A magyar pszichológia az ő szemében jelenidejűségben létezik, így sem nem kritizálja, sem nem ismeri el fenntartások nélkül a múltját, amellyel gyakorlatilag nincs kapcsolata.

A téma szempontjából az válik érdekessé, hogy Pataki hogyan értékeli három évtizeddel később a „felszabadulás alatt” megfogalmazódott marxista igényt, melyet Mérei Ferenc és Szalai Sándor képviseltek. A „felszabadulás idején” a pszichológia még gyenge lábakon állt, erős (tudomány)politikai fennhatóság alatt volt, és a szovjet pszichológia eredményei még nem voltak hozzáférhetők, „jóllehet a magyar pszichológia művelői kezdettől fogva élénk érdeklődéssel fordultak a szovjet pszichológia eredményei és történeti útjának tanulságai felé” (Pataki, 1977, 572. o.). Véleménye szerint a '40-es évek végének politikai fordulata miatt a pszichológia intézményei gyakorlatilag fölszámolódtak, de ez a marxista fordulat nem tudományos vitákban, hanem főleg adminisztrációs intézkedések következtében történt meg, és a kutatók meggyőződésüktől függetlenül „idézgetési eljárásokba” bocsátkoztak olyan

tudományos szerzőkre hivatkozva, akiket elfogadott a rendszer, továbbá a publikációk a marxista terminológiát igyekeztek beleszőni a tudományos nyelvbe.

Az '50-es '60-as évek fordulóján bekövetkezett változás a XX. kongresszus utáni politikai-szellemi légkörben bontakozott ki. Az átalakulás Pataki elképzelése szerint szükségszerű fejlődés eredménye, mely intenzív intézményesedésben bontakozott ki egészen a '70-es évekig terjedően. A kulcsszó az intenzív és minőségi pszichológiaművelés, melyben a változás megmutatkozott. Ebben az időszakban a társadalmi irányítás tudományos alapokra helyezve valósult meg, a pszichológusok nemzetközi kapcsolatok kiépítésére összpontosíthattak (Pataki, 1977).

A pszichológia történetét feldolgozó írások kivétel nélkül politikai okokkal magyarázzák az újraintézményesülés lépéseit (Bodor és mtsi., 1998; Hunyady, 2006a; Kovai, 2014; Lányi, 2005; Pataki, 1977; 2002; Pléh, 1998a, 1998c; Szokolszky, 2014). Az események értelmezésében felmerülő véleménykülönbségek abban nyilvánulnak meg, hogy a pszichológia bizonyos területeit kitüntetetten érintő ideológiai támadás és korlátozás mennyire értékelhető valójában az egész diszciplína ellen irányuló hadjáratnak. Pataki nem tartja alátámasztottnak a pszichológia teljes elnyomását az 1950-es évek derekán (Bodor és mtsai, 1998; Hunyady, 2006a). Véleménye szerint a tudomány történeti folytonossága megmaradt, és azzal, hogy a nevelésügy nagy igényeket támasztott iránta, a pszichológiai irodalom is növekedett (Pataki, 1977). Pataki (2002) azonban később a „rejtőzködés és sivatagi vándorlás” (17. old.) éveiként aposztrofálta az 1948-65 közti időszakot, ezért nehezen érthető ellenállása az ellen, hogy a teljes pszichológia elnyomásáról beszéljünk.

Pataki (2002) a jóval később zaklatottnak értékelte az Intézet múltját, mely sokáig az épp domináns gyakorlati tevékenységekre alapozott névváltozásokban is tükröződött. A MTA-hoz csatlakozásban konfliktusokkal terhelt átalakulást látott, melyet 1965-től újraprofesszionizálás követett, amikor az Intézet jelentősen átalakult profillal kidolgozza a mai tudományos kutatóhálózatának alapjait. Az emlékezet formálódása szempontjából fontos szempont, hogy az Intézet történetét és a pszichológia helyzetét hasonlóan értékeli közel harminc év távlatában is.

A későbbi szerzők közül többen, mint Hunyady és Pléh az első végzett évfolyamokhoz, vagyis az egyetemi képzés 1962/63-as megreformálásával induló generációhoz tartoztak, és jelen cikkben elemzett írásaik a rendszerváltást követően jelentek meg. Így az első tanítványi nemzedék képviselőiként léptek be maguk is abba a tudományos rendszerbe, amelynek tagjai közül sokan szerepet játszottak a pszichológia újjáélesztésében. A rendszerváltást követő összefoglaló irodalmak az 1950-70-es évekre már a múlt részeként tekinthettek vissza,

nemcsak az eltelt idő, hanem a politikai változások miatt is. Ugyanez nem mondható még el Pataki 1977-es írásáról. Hunyady a pszichológia budapesti egyetemhez fűződő történetét a Magyar Pszichológiai Társaság 1996. évi tudományos nagygyűlésén adta elő. A Pataki-féle jubileumi ünnepekre készített cikkeihez hasonlóan erről a munkáról is elmondható, hogy hosszabb időtartamot szándékozott átfogni, valamint a szerző – bár ez esetben is központi szereplője volt a vizsgált témának –, mindezt nem teszi reflexió tárgyává, így az egyetem krónikája nélkülözi a személyes hangnemet.

Hunyady a hazai pszichológia korszakolását a történelmi események láncolatához köti, melyből kiugróvá válik, hogy mennyire hatottak közvetlenül a társadalmi folyamatok a diszciplína alakulására. Az államszocializmus korlátozta a nemzetközi eredményekre nyitott hazai pszichológusok hozzáférését a külföldi eredményekhez, nehezítette csatlakozásukat nemzetközi kutatásokhoz, továbbá erős szűrőn keresztül érkezhettek meg az újabb kutatási eredmények és módszerek. Hunyady értelmezésében a pszichológusok (az olvasó számára nem egyértelmű) politikai szerepvállalásának köszönhetően nagyjából 10 évre hiteltelenné vált a szakma, és ebből adódóan Kardos Lajosnak a '60-as évek elején újjá kellett szerveznie az egyetemi oktatást. A politikai nyomás érzékeltetésére Marton L. Magda példáját említi meg, aki a '60-as évek derekán pártpolitikai kritikát kapott, amiért kísérleti előadásaiban mélylélektani összefüggéseket keresett. Hunyady (2006a) szemében még a '70-80-as években is „átpolitizált tudomány volt a miénk” (193. old.): ugyan ekkoriban már erősen gyengült a marxista befolyás, az ideológiai prés, ám az államszocializmus politikájának köszönhetően a tudomány továbbra is centralizált maradt, kijelölve a szakmai viszonyokat, engedélyezve vagy ellenezve bizonyos pozíciók betöltését. Hunyady az átpolitizálódás értelmezésében a legmesszebb merészkedik, amennyiben a személyes viszonyok intézmények alakulásában betöltött súlyát latolgatja: „Mátrai László mint akadémiai potentát nem tűrte Bartha Lajos igazgatóságát, s így az akadémiai intézet egészét súlyos fenntartással kezelte. Az Akadémia reformjával ellenkező Mátrait Aczél György egyszerűen elsöpörte az útból, ő szakmánkat személyes motívumoktól vezettetve is pártolni igyekezett, s a szakterület e preferenciája és személyes bizalma nagyban hozzájárult Pataki Ferenc és az általa vezetett intézet helyzetének és befolyásának megerősödéséhez” (Hunyady, 2006a, 194 old.).

Bodor, Pléh és Lányi írásában (1998) a magyar pszichológia a történelmi események és politikai erőknek kiszolgáltatva jelenik meg. Az pszichológusok önéletírását összegyűjtő kötet fontos vállalkozás a szakma személyes emlékezetének megteremtésére. Ugyanakkor kérdéses, hogy a szubjektív beszámolók pusztá felmutatásával tisztább képet kapunk-e a pszichológia múltjáról. Sokatmondó a kötet végén olvasható dolgozat címe: „Egy társadalomtudomány

elnyomatása és újjászületése: a magyar pszichológia sorsa az egyéni sorsok tükrében, 1945-1970”, amelyben a szerzők a társadalmi hatást külsődleges tényezőként azonosítják, vagyis ebben az értelmezésben a pszichológia „tisztá tudományként” elszenvedi a politikai hatásokat. Bár a pszichológiát társadalomtudományként azonosítják, az írásban tisztázatlan és reflektálatlan marad a meghatározás jelentése és ennek esetleges következményei. A szerzők a pszichológia tudományos identitását övező dilemmában, mely szerint természet- vagy társadalomtudományként könyvelhetjük-e el, magyarázat nélkül foglalnak állást. Pedig ha a pszichológiára társadalomtudományként tekintünk, akkor az azért van, mert a tudományos eredményeinek és törvényeinek társadalmi gyökereket tulajdonítunk, valamint azt állítjuk, hogy ismereteit a társadalom tanulmányozásából meríti. De ahelyett, hogy a társadalomtudományos irányultság mibenléte kibomlana a szövegből, sokkal inkább úgy tűnik, mintha a társadalomtudományosság ebben az esetben azt a célt szolgálná, hogy ki lehessen mutatni a nyomokat, melyeket a történelem hagyott a pszichológián.

Pléh (1998c) slampos totalitárius rendszerként írja le a pszichológiát övező kádári konszolidációt. Kovai (2016) szerint azonban nem az államszocializmus gépezete vált lomhává, hanem a nemzetközi enyhülésnek tudható be a pszichológiára nehező nyomás csökkenése. Pléh munkájának egyik érdekes vonása, hogy bár idézőjelbe helyezve, de a szimbolikus tudományművelés és politizálás nevében jó és rossz oldalra osztja a rendszert támogató és ellenző kutatási területeket és képviselőit. Ebben a szembenállásban a naiv szcientizmusba vetett hit a rivális tudományos hagyományhoz kötődő kutatókat végül kibékítette egymással: „Az aktivitás, a kezdeményezés, a spontán vezéreltség olyan témák és közös nevezők voltak, melyekben az egyébként egyet nem értő törekvések közös szimbolikus alternatívát találtak a bornírt hivatalossággal szemben” (Pléh, 1998c, 107. old.). Pléh szerint a szcientizmust, a tiszta tudományosságot valló kutatók erkölcsi győzelmet arattak az ideológiai nyomás alatt meghajló kutatók fölött.

Feltűnő, hogy 1956 valamennyi korai írásban többnyire említés nélkül marad. Mindez a mi szempontunkból nem kifejezetten a forradalom negligálása miatt szorul magyarázatra, hanem azért, mert, ahogy Kovai (2016) munkájából is kiderül, a Petőfi Kör 1956-ban rendezett pedagógusvitáin (és a balatonfüredi pedagóguskonferencián) a pszichológia helyzete – múltja és jövője is – középpontba került. A vita résztvevői nyíltan felszólaltak a közelmúlt sztálini dogmatizmus ellen, mely a tudományos munkát ideológiai béklyóval látta el, nem beszélve a Méreihez hasonlóan más pszichológusok háttérbe szorításáról. Az átfogó, szakmai alapokon nyugvó közoktatási reformok végrehajtásához a lélektannak elengedhetetlen szerepet szántak a reformpárti vita képviselői: „vissza az iskolába a lélektani szemléletet” (Hegedűs B. & Rainer

M., 1992). Az eseményeken ráadásul megjelentek, felszólaltak, és a közönség kérdéseire válaszolva önkritikát gyakoroltak a Rákosi-kor magas beosztású tisztségviselői, akik szerepet játszottak bizonyos tudományos szereplők és tudományterületek elnyomásában (Kovai, 2016). Kovai leírja, hogyan válnak az '56-os vitaesemények demokratikus, reformelképzelései pár évvel később a forradalom bukásával átformálódó politikai közegben ellenséges, revizionista nézetekké, melyektől – beleértve Mérei állásfoglalását – el kell határolódni. Bár Pataki személyesen moderálta a Petőfi Kör elnökeként a vitát, 1977-re, mikor az idézett pszichológiatörténeti cikkét megírja, kihagyja ezeket az eseményeket.

Az újabb pszichológiatörténeti munkák egy része szintetizáló (Szokolszky, 2015), valamint a meglévő beszédmódok dekonstruálására (K. Horváth, 2011), illetve a nagy átfogó történeti munka hiányának kitöltésére és kritikai értelmezésre törekszik (; Kovai, 2016;). A szerzők között a későbbi generáció és más tudományterület képviselői is feltűnnek, vagyis egyfajta külső értelmezői pozíció ragadható meg (K. Horváth, 2011; Kovai, 2016). Kovai (2016) az átfogó társadalmi folyamatok és személyesebb belső szakmai kapcsolatok szintjén egyaránt rá tudott világítani arra, hogy a pszicho-tudományok milyen erősen függenek az aktuális társadalmi diskurzusoktól. Ezek a munkák (K. Horváth, 2011; Kovai, 2016) rámutatnak arra, amikor a pszichológia társadalomkritikát fejezett ki, illetve társadalmi szintű jelenségek megoldására irányult, megkérdőjelezvén a diszciplinárisan „tisztá” pszichológia (Erős, 2015) pozícióját.

Átfogó, a pszichológia kísérleti (Czigler, 2019) és szociálpszichológiai ágainak (Hunyady, 2019) főként intellektuális történetét feldolgozó munkák rámutatnak arra, hogy a '60-70-es években fokozatosan csökkenő mértékben és eltérő tétellel, intenzitással érvényesült a pszichológiát érő ideológiai nyomás és politikai korlátozás. Tulajdonképpen ennek a két évtizednek a jelentősége abban áll, hogy más társadalomtudománnyal egyetemben a szociálpszichológiáról is lekerült a burzsoá áltudományos megbélyegzés. Hiszen Hunyady szerint a szociálpszichológia társadalomtudományos vizsgálódása miatt könnyen a hatalomnak tetszését el nem nyerő eredményeket hozhat, emiatt tehát alapvetései és empirikus megközelítése alapvetően ütköznek bármilyen dogmatikus elképzeléssel és elnyomó rendszerrel. A kettő kibékítéséhez tehát szükséges mozzanatként tartotta számon Pataki legitimációs írását, melyben a marxizmus és a szociálpszichológia összeegyeztethetősége mellett állt ki. A MTA Pszichológiai Intézetében létesült Szociálpszichológia és Személyiséglélektan osztályok '70-es években csúcsosodó vitáiban a marxizmus és szociálpszichológia összeegyeztethetősége keltett jelentős indulatokat, és érdekes módon a két egymással vitázó központi alak: Garai és Pataki mindketten marxista meggyőződésűek voltak,

viszont élesen különböző tudományképet követtek. Hasonló konfliktusokat, amikor a politikai közeg és elköteleződés a tudományos elméletek szintjén ilyen intenzív állásfoglalásokat követelt volna meg, a kísérleti pszichológiában nem könyveltek el. A magyar kutatók összeegyeztethették az amerikai és a pavlovi irányt (Czigler, 2019), bár a pavlovi elméletek ismerni és követni kellett. Meglehetősen zavartalan munkát biztosított az orvostudomány berkeiben végzett pszichofiziológiai munka, jelesül Grastyán Endre pécsi laboratóriuma, ahol a publikációs lehetőségek is adottak voltak, továbbá a neurofiziológiai szemlélet is. Általános tendenciaként jegyezték meg a szerzők (Czigler, 2019, Hunyady, 2019) a nemzetközi fejleményekhez történő felzárkózást, melyet a folyóirat-előfizetések, könyvkiadások, az idővel nemzetközi lapokban jegyzett publikációk jeleztek, illetve a kísérleti pszichológia esetében a megfelelő technikai eszköztár fejlesztése is elengedhetetlen volt (mely lehetővé tette az agyi elektromos aktivitás elemzését).

Erős (2016) szintén kritikai nézőpontot érvényesít, amennyiben szorgalmazza a pszichológia társadalmi felelősségének kérdésfelvetéseit. Írásában az 1956 utáni újraintézményesülést a pszichológia modernizációjaként írta le, melynek során a pszichológia más tudományokhoz hasonlóan ugyan pártállami tudánypolitikai ellenőrzés alatt állt, de az ellenőrzésért felelős akadémiai és minisztériumi „ellenőrök” a hozzáértés hiányában leginkább ideológiai, elvi szabályozásokat fogatosítottak. Tanulmányában néhány központi szereplő pályaképét elemzi, akik közül Garai közvetlen kollégája, Pataki főnöke, Mérei pedig kissé távolabbi, de megkerülhetetlen pályatársa volt. Személyükben Erős a Kádár-korszakban elfoglalható három eltérő tudományos pozíciót vetett fel.

A személyes történetek és egyéni sorsok a többnyire jubileumi alkalmakra szánt szövegekben és még a később kortársak által írt tanulmányokban is (Erős, 2016) mellékszálként jelentek meg, illetve egy-egy központi szereplőn keresztül láthattunk azokra rá. Mérei az, akivel a pszichológia és a politikai szerepvállalás összefonódását a legélesebben lehet ábrázolni (Borgos, 2006; Knausz, 2006), hiszen a Horthy-rendszerben illegális kommunista mozgalmárként működött, majd a második világháborút követő demokratikus átmenet éveiben jelentős hatása volt a neveléslélektan intézményesülésében. Ugyanakkor a későbbi pedológiai vita és az '56-os forradalmi részvétele kapcsán az 5 éves börtönélet is hozzátartozik az élettörténetéhez, melyek hatására Mérei megszűnt a rendszer belső emberévé válni, és politikai magatartását, meggyőződését sem lehetett egyértelműen azonosítani (Borgos, 2006). Az 1963-as amnesztia elnyerését követően a Politikai Bizottság megítélésében biztonságosnak tűnt, hogy a Lipótmező elmegyógyintézetébe „helyezzék el”, melynek peremhelyzete kellő szabadságot biztosított neki, hogy bőven az adott feltételeket kitágítva olyan iskolát teremtsen

munkatársaival és tanítványival, mely a korábbi szociálpszichológiai szemléletét is integráló klinikai pszichológia törzsévé vált.

Így a történeti munkák sorában más irányt képviselt K. Horváth (2011), aki a Mérei-kultuszának lebontásával a nagyszabású – korai szociálpszichológiai munkássága kapcsán az utána következő generációk számára referenciaszeméllyé vált (Pléh, 2010) – pszichológus személyiségéről árnyalt képet fest, amelyben a tehetség, a tanítványi rajongás és a politikai szerepvállalás nem válnak külön. Ugyanakkor bár Mérein könnyen bemutatatható az átpolitizált pszichológia korszaka annak minden elrettentő tünetével, a társadalmi program kudarcával, valójában nem csak Méreiről kell szót ejteni.

Mérei mellett helyezkedtek el azok, akik pozíciójuknál fogva is a szakma politikusai voltak. Elsőként említhető Gegesi Kiss Pál akadémikus, aki mivel politikailag legitimnek számított, lehetősége nyílt arra, hogy kezdeményező szerepet töltsön be. A Pszichológia Bizottság élén nagy befolyással rendelkezett: az ő személye garantálta a párt számára, hogy kezében nem válik veszélyes fegyverré a pszichológia. Gegesi a szakma nyilvánosságával egybehangzóan a pszichológia felélénkítésének zászlóvivőjeként tartotta magát számon, amit valójában két szerepe tette lehetővé: orvos és a rendszer embere volt. Az orvos pedig köztiszteletnek örvendő, tekintélyes hivatásnak számított, megkérdőjelezhetetlen tudományos ranggal. Tehát a Sztálin halálát követő tudománypolitikai fordulat megvalósításához Gegesi megfelelő személyként tűnt fel: az ő „arcával”, szakmai presztízsével lehetett összekötni a pszichológia ügyének felkarolását, miközben a háttérben politikai érdekek működtek.

Kardos Lajost a szakma folytonosságának őrzőjeként (Hunyady, 2006a), megmentőjeként és mentoraként (Pléh, 2010) tartják számon. Hunyady szerint a politikától távolságot tartó magatartásával magyarázható, hogy tudományos pozícióját megőrizhette. Kardos jelentősége abban is állt, hogy a megfogyatkozott kísérleti pszichológusok egyikeként képviselte a területet – Kardos végig a kísérletet tekintette az alapvető megismerő módszernek –, ahol aztán Barkóczi Ilona, Tánczos Gábor, Marton Magda tanítványaiként követték (Pléh, 2010), illetve szakmaszervező szerepet is be tudott tölteni a Magyar Pszichológiai Társaság, Pszichológiai Bizottság, Tudományos Minősítő Bizottság tagjaként. A Kardos által üzött állatlélektan nem volt az ideológiailag veszélyes pszichológiák közé sorolható, ám ő sem maradhatott ebből a szempontból érintetlen, amennyiben doktori értekezésében a pszichológiát pavlovi alapokon mutatta be. Ráadásul ennek hátterében a Gestalt és az angolszász behaviorista iskolázottságának kompenzálása is állhatott, melyeket mondhatni eredeti forrásból sajátított el, hiszen Karl Bűhlertől Bécsben tanult, amerikai Rockefeller-ösztöndíjának köszönhetően pedig a chicagói egyetem hallgatója és oktatója lett egészen a '30-as évek végéig,

amikor úgy döntött, hogy zsidó származása ellenére visszatér Magyarországra. Védettségét annak is köszönhette, hogy a Galilei-körből mozgalmi viszony fűzte Rákosihoz (Lányi, 2005), de egy másik magyarázat szerint egyetemistaként a Rákosi-perben tolmácsként közreműködött (Hunyady, 2006a), amiért jutalomból „megmaradhatott” az egyetem védelmében. Mégis, egyetemi tanári minősítést csupán az '50-es évek közepén szerzett, mely Rubinstein, a korszak elismert és befolyásos szovjet tudósak is köszönhető, aki az egyik munkájában hivatkozott Kardosra (Ungárné, 2004).

A személyes vonatkozások a pszichológiatörténeti írások esetében is előtérbe kerülnek. Pataki (1977) első említett cikke megírásakor a MTA Pszichológia Intézetének igazgatójaként, vagyis kétségtelenül legitim szakmai tekintély pozíciójából beszélt, ezért nem pusztán egy személyes véleményt fejezett ki a pluralitást felkaroló szakmai közgondolkodás színterén, hanem Pataki a „pszichológia hivatalos hangjaként” szólalt meg, aki a hetvenes évek végén kritikával illethette az ideológiai célokra felhasznált tudományosságot, és megszabhatta a hivatalos haladási irányt. Gondolatmenetében megjelenik az a szándék, hogy deklarálja a pszichológia autonómiáját, elhatárolja magát a marxizmus (és egyéb) ideológia kiszolgálásától, miközben ő maga kétségtelenül marxista meggyőződésű ember volt⁹, és a szocialista közegben a tudományos eredmények filozófiai értelmezési keretéhez alkalmasnak vélte a marxizmust azzal együtt, hogy a spekulációt és a dogmatizmust elutasította (Pataki, 1967). Apró, de lényeges különbség, hogy Pataki nem a politikai rendszert bírálta, a kellő tiszteletet megadta a szovjet pszichológiának, ami iránt már korán komoly érdeklődést mutattak a hazai szakemberek, vagyis belső kritikusként lép fel. Pataki pozíciója bonyolult, hiszen az MTA 1965-ös átszervezésekor kulcspozíciót tölthetett be. Kommunista elköteleződése egészen 1956-ig erősnek volt mondható, a legkeményebb retorziók idején, 1953-ig meglehetősen kedvezményezett helyzetből, a Szovjetunióban tanulhatott pszichológiát és pedagógiát, majd befolyásos politikai pozíciót töltött be a DISZ Agitprop osztályának vezetőjeként.

Ahogy a Kardosról (Hunyady, 2006a; Pléh, 2010; Ungárné, 2004), Méreiről (Borgos, 2006; K. Horváth, 2011; Kovai, 2016; Knausz, 2006) keletkezett írások is arra irányultak, hogy az 1986-ban elhunyt pszichológus alakját és hatását a szakmai térben elhelyezzék, a 2015-ben elhunyt Pataki Ferenc életművének szakmatörténeti integrálása is aktuálissá vált (Erős, 2016b; Hunyady, 2016; Pléh, 2016). Ezeken a megemlékezéseken keresztül a pályatársak kifejezik, kit és kiket tartanak fajsúlyos, megkerülhetetlen szereplőknek, továbbá az elemzéseik másik érdekes és lényeges pontja a tudományosan eltérő nézőpontjaik érvényesülése. Pataki

⁹ Pataki politikai meggyőződéséről röviden lánya, Pataki Éva tesz említést *Ami elveszett – Családragény* c. könyvében.

munkásságában az elméleti irányultság (közösség, csoport és identitás) és az elvi meggyőződés összefonódását emelték ki, és politikai meggyőződését, helyzetét árnyalt, (meg)értő attitűddel könyvelték el.

Az újraintézményesülésre utaló fentebb elemzett korábbi megközelítések (Bodor és mtsi., 1998; Hunyady, 2006a, 2006b; Pataki, 1977; Pléh, 1998c) számos rokon vonást mutatnak. Egyrészt a szerzők valamilyen módon mind „belülről” követhették a pszichológia újraintézményesülését, de a személyes vonatkozások nem vagy csak helyenként (ld. Hunyady, 2006a) váltak az elemzés részévé, illetve Erős (2016a), Hunyady (2016), Pléh (2016) is csak megemlítette újabb munkáikban saját pozícióját, mellyel gazdagíthatta volna írását kortársai elhelyezése közben. Ezek a munkák többnyire a közelmúltat értékelő krónikák: bemutatják, milyen fejlemények és eredmények könyvelhetők el az elmúlt évtizedek pszichológiai közéletében, esetleg előrevetítik a következő évtizedek tudományos irányait, szakmai kérdéseit. Jellemzően a szakértelem növekedésének és megszilárdulásának érzete tölti el az írásokat, és a jövőben előrevetítenek némi problémát, amely aggodalomra ad okot, amennyiben veszélyeztetik a pszichológia tudományának töretlen kibontakozását. Pléh (1998a) szerint a történeti szakadások a személyes hagyományörökítést nehezítették, és túlzott optimizmust szültek. A magyar pszichológia történetét mindannyian megszakításokban bővelkedve mutatták be (Hunyady, 2006a; Pataki, 1977; Pléh, 1998a). A folytonosság hiányát pedig sokszor a politikai eseményekkel kapcsolták össze, amelyeket törvényszerűen állandó újakezdekések követtek. Az újraintézményesülés ebben az értelemben az újakezdekések egyik állomása.

A magyar pszichológia államszocialista történelmével foglalkozó szövegek (Pataki, 1977; Pléh, 1998c) egyaránt pozitív célként fogalmazták meg a nyugati pszichológia követését az egyértelműen modern, igazi tudományosság sarokköveként és a szovjet tudományos élet beépítésének lehetőségét. Néhányan érzékeltették a politikai kontextus és a szocialista propaganda és ideológia tudományos életre gyakorolt hatását is (Bodor és mtsi., 1998; Kovai, 2016; Hunyady, 2006b; Pataki, 1977; Pléh, 1998c). A szovjetizációs hatásnak tudták be a „csupán” felszínesen érvényesülő hivatkozási elvárásrendszert, a követendő szerzőket és elméletalkotókat, illetve a cenzúrázott tartalmakat. Alapvetően a szocialista irány és a nyugati pszichológia követése is egy progressziót hirdető diskurzus részét képez(het)te, csupán eltérő irányba haladtak, ahogy azt Pléh (1998c) a slamos diktatúrát leíró tanulmányába megjegyezte. Azért inkább képezhette, mivel a szovjet tudományos irányok és eredmények változóan kerültek a fejlettség-elmaradottság beszédmódba.

A korábbi, a diszciplína történeti alakulására összpontosító pszichológiatörténeti írások emlékezetében a politika a pszichológusokat többnyire érintetlenül hagyó, kívülről ható

tényezőként szerepel (Bodor és mtsi., 1998; Hunyady, 2006a; Lányi, 2005; Pataki, 1977/2002), miközben az utóbbi 10 évben keletkezett tanulmányok politikai vonatkozása már markánsabbá vált (Hunyady, 2016; Kovai, 2006). A politika kívülre helyezése, illetve a pszichológia depolitizálása olyan diskurzus, amely a pszichológia érintetlenségét, tiszta tudományosságát hivatott igazolni. A felvázolt pszichológiatörténeti pozíciók azt a látszatot keltik, mintha az államszocializmus idején dolgozó pszichológusok a történész védelmére szorulnának a morális és tudományos feddhetetlenség bizonyítása érdekében, hiszen szakmájukat már meghurcolta a történelem (Bodor és mtsi., 1998). Mindez, talán egy jelenlegi történelemszemléletből fakadó félelmet vetít rá a múltra, mely a meglehetősen leegyszerűsítő elkövető-áldozat polaritással viszonyul a múlt szereplőihöz. A politikai mező kívülre helyezésére irányuló törekvés (Bodor és mtsi., 1998) munkájában azt sugallja, hogy a korszak pszichológusai egységesen a rendszer apolitikus áldozatainak voltak. Miközben a személyes politikai vonatkozásaik bizonyítékaival, ahogy az fentebb olvasható, inkább (korlátozottan) aktív döntéshozókként és cselekvőkként léptek fel különböző motivációkkal és bonyolult, ambivalens viszonyokkal. Az elnyomás vagy ideológiai alapú korlátozás, egyáltalán a politikai hatás tehát nem csak kívülről egy fölérendelt hatalomból érkezett, hanem az a szakmán belüli informális viszonyokban, mechanizmusokban és gyakorlatokban is megképződött, ám mindez a belső kapcsolatok és szerepek feltárásán keresztül vált megérthetővé. Ez a kutatómunka annál inkább lényeges, mivel sok esetben úgy működött a rendszer, hogy az általános tiltás alól egyes privilegizált személyek előjogokat élvezhettek, és megnyilvánulhattak, ahogy azt a személyesség diskurzusában páran megfogalmazták.

Összefoglalásképpen, a pszichológiatörténeti írások eleinte az újrainstancizálás személyes érintettségének kidomborítása helyett az általános folyamatokra tudtak rámutatni, majd idővel néhány jelentős szereplő komplex értékelésére, recepciójára vállalkoztak, és az államszocialista politikai rendszer szerepe nem csupán külsőlegesen, hanem a tudományos témákat és magatartásokat érintően is szóba került. Ezzel párhuzamosan az egyes szerzők szerzői személyes érintettsége is felvillant. Ám a különböző pozícióból megélt egyéni tapasztalatokat, a belső dinamikát, a közvetlen politikai befolyást és az eltérő tudományképeket az interjúk elemzéséből ismerhetjük meg explicitebben.

3 Metodológia és módszerek

*„Tudom, hogy én is benne vagyok, része vagyok az általam tárgyként
vizsgált világnak” (Bourdieu, 2005, 196. old.)*

3.1 Kritikai módszertan: bevezetés

A kutatásom módszerválasztásánál is érvényesült az a szempont, hogy az elméleti és módszertani alapvetéseket összekössem, ami általános jelenség a kritikai pszichológiai gyakorlatban szemben a mainstream pszichológiával, amely ezt külön kezeli (Gough és mtsi., 2013). Vagyis számomra a módszertanválasztás túlmutathat egyszerű technikai kérdésnél, „eszközüválasztásnál”, hiszen már a módszer kiválasztása is elméleti előfeltevéseket tartalmaz, akár világnézeti kérdéseket tükrözhet. Ezen okból kifolyólag lett a fejezet címe metodológia és módszerek, követve azt a meghatározást, hogy a metodológia értékalapú, filozófiai előfeltevéseket foglal magába, melyek kijelölik a kutatási stratégiát is, illetve a módszerek magukat az adatgyűjtési technikákat jelentik (Szokolszky, 2004). A kritikai szemlélet általánosságban a kvalitatív megközelítéseket részesíti előnyben, mellyel rámutathat a tények nem kizárólagos voltára, a megközelítések és értelmezések diverzitására. Vagyis átértelmezi a tudományosság kritériumait: az objektivitást, megbízhatóságot és érvényességet. Illetve ezen túl megkérdőjelezi, irrelevánsnak tekinti az empirikus munka kritériumaiként számon tartott általánosíthatóságot és megismételhetőséget (Burman, 1997). Ami leginkább összeköti a kritikai kutatókat, hogy a módszer kiválasztásában motiválja őket az igazságosság, valamint hogy megragadják a szociokulturális közegébe ágyazott aktív, jelentést kereső, intencionális természetű ember lelki világát (Walsh és mtsi., 2014b).

3.1.1 A diskurzuselemzés foucault-i gyökerei

Mivel a diskurzuselemzés, amire a szövegek elemzésekor támaszkodom, több pusztán módszernél, elméleti alapvetésekkel bír, ezért először a gyökerét jelentő foucault-i megközelítést ismertetem, majd a kifejezetten pszichológiában alkalmazott formáit. Szokolszky (2004) a diskurzuselemzést a posztmodern és szociális konstrukcionista irányzatokkal hozza összefüggésbe, és felhívja a figyelmet, hogy metodológiai csomagot jelent, nem pedig függetlenül használható technológiát. A diskurzív pszichológiától elkülöníti, hiszen ez utóbbi metaelméletként funkcionál. A diskurzuselemzést tartalomorientált megközelítésként írja le, ami arra összpontosít, hogy egy társadalmilag releváns témát létrehozó megállapításokat,

kijelentéseket, metaforákat és egyéb nyelvi formulákat vizsgáljon. Burman (1991) sem csupán módszerként tekint a diskurzuselemzésre, hanem elméletként.

A diskurzuselemzés Foucault nevéhez kötődik, akinek a munkássága a '70-es években szűrődött be a pszichológiába. A szexualitásról, örületről, bűnözésről és felügyeletről szóló munkáiban felvetette, hogy a nyelv szorosan kötődik a hatalom működéséhez és a problematikus szubjektumok társadalmi ellenőrzéséhez (Gough és mtsi., 2013).¹⁰ A hatalomról alkotott elképzelésének jelentősége abban áll, hogy nem egy egyén vagy csoport által gyakorolt erőként gondol rá, hanem a hatalom az ő szemében egy hálózat, amiben mindenki valamilyen módon részt vesz, valamilyen pozíciót betölt (Teo, 2006a). Vagyis „[h]atalmon, úgy vélem, legelőször is azoknak az erőviszonyoknak a sokasága értendő, amelyek szervesen hozzátartoznak ahhoz a területhez, amelyben kifejtik tevékenységüket, és amelyek alkotórészei e terület szervezettségének” (Foucault, 1999b, 92. old.). Tehát Foucault-t a hatalom gyakorlati, külső megnyilvánulása foglalkoztatta az olyan kérdések helyett, mint hogy aki a hatalom birtokosa, milyen szándékkal fejt ki befolyását (Foucault, 1999a). Az ideológiákra nem egyszerűen eszmerendszerként tekintett, hanem a hatalmi mechanizmusok működésbe lépésekor keletkező termékként: ellenőrzési, megfigyelési módszerek, adatrögzítési eszközök, igazolási eljárások. A hatalom alulról jön, vagyis a mélyebb szinteken megjelenő erőviszonyok következményei a tágabb társadalomban megnyilvánuló megosztottságoknak és konfliktusoknak (Foucault, 1999b). Kézzel fogható példát nyújt az állítása tisztázásához az örület kizárásának vizsgálatával (1999a). Foucault felfogásában a hatalom nem szükségszerűen elnyomó és domináns, hanem létezhet lokális, progresszív formában, és ebben az esetben produktívnak mondhatjuk (Aléx & Hammarström, 2008).

Foucault nem mellékelt rigorózan követhető módszertani lépéseket a diskurzuselemzése leírásakor. Ez a magatartás a posztstrukturalizmus bizonytalansággal szemben támasztott tiszteleteként érthető, mely alapján illúzió azt képzelni, hogy a jelentés egyszerű és világos, hogy létezne abszolút igazság, melyre a tudomány rátalálhat (Graham, 2005), valamint betölthető lenne egy abszolút etikai pozíció (Wetherell, Taylor, and Yates; 2001).

A diskurzusok Foucault meghatározása szerint olyan gyakorlatok, melyek szisztematikusan meghatározzák a beszéd tárgyát (Graham, 2005). A beszéd folyamatos

¹⁰ Fontos elméleti keretként tartjuk számon a Nicolas Rose által leírt (psy-complex) pszi-tudásokat. Ez a keret arra a napjainkban elterjedt gyakorlatra utal, amely pszichológiai vagy individualista 'tárgyakat' és magyarázatokat termel kulturális szövegekbe és tevékenységekbe ágyazva (Parker, 2005). Ebben az értelemben a pszichológia a modern társadalmak fegyelmező gépezetként fogható fel, melynek hatalmában áll az individuumok osztályozása, diagnosztizálása, valamint kezelési módszerek alkalmazása.

diskurzustermelésként fogható fel, melyet a tárgy, a beszélő és a körülmény tilalma korlátoz, tehát nem mindenki beszélhet, nem minden helyzetben lehet kimondani dolgokat, és nem mondhatunk el mindent. Az *igazi* diskurzusért küzdelem folyik, mivel hatalommal bír, nem csupán kifejezője és követője a dolgoknak (Foucault, 1998). Eszerint egy kérdés, tudományos téma felmerülése nem választható külön az adott társadalmi-politikai háttértől, ami lehetővé teszi a megfogalmazását (Clyne, 2016). Ez a háttér olykor említés nélkül marad, csendbe merül, esetleg magától értetődőnek, *objektív* nézőpontnak tekintjük. Hogy mi a tudás, azt számos kimondatlan előfeltevés, elvont korlátozás alakítja, melyek körülrajzolják a határait annak, hogy mi látható, gondolható és kimondható.

Foucault (1999c) A tudományok archeológiájáról szóló tanulmányában úgy írja le a diskurzus megnyilvánulását, mint ami pontszerűen, a maga váratlanságában és eseményként megragadhatóan jelenik meg, továbbá viszonyok és események játékában bukkan fel. A diskurzusra nem úgy kell tekintenünk, mint ami elrejt valami tudattalan, ki nem mondott jelentést, a manifeszt réteg az, ami számít. A diskurzív tér megállapítások sorozatából áll, mely nyelviileg körülhatárolt és egyedi lefolyással rendelkezik. Egy megállapítás mindig máshoz képest, mással szemben határozza meg magát.

A diskurzusok időhöz kötöttségéről árulkodik, hogy olykor eltűnnek, használaton kívül kerülnek (pl. valamikor az állatok morálisan felelősségre vonható lényekként voltak számon tartva, ezáltal helyük volt a felelősségről szóló diskurzusban) (Foucault, 1998). Fontos, hogy nem csupán leírják a társas világot, hanem kategorizálják is, továbbá életre keltik/ láthatóvá teszik a jelenségeket. Másképpen úgy is megfogalmazhatjuk, hogy lehetővé teszik számunkra olyan dolgok megtapasztalását, melyek nincsenek „igazából” ott, és amint egy tárgyat körülírnak diskurzusok, nehéz róla úgy beszélni, mintha nem volna valós.

Az elemző munkát úgy is érthetjük, mint annak a demonstrálását, hogy a jelentés megalkotásánál bizonyos technikák hogyan képeznek olyan állításokat, melyek bizonyos világnézetet közvetítenek és előkészítik a terepet olyan gyakorlatoknak, melyek belőlük következnek. Foucault-t az érdekelte, hogy az egyes diskurzusokban fellelhető megállapítások milyen funkcióval bírnak, melynek következtében bebiztosítják a hatalmi viszonyokat. Eszerint az érvényes pszichológiáról tett megállapítások előkészíthetik a terepet a hozzájuk kapcsolódó kutatói technikáknak, elméleti kérdésfelvetéseknek, továbbá intézményi felépítésnek, melyek az újraintézményesülő pszichológiát meghatározták. Az tehát, hogy milyen eljárásokat alkalmaz egy tudós (pl. kísérletet, teszteket, introspekciót), milyen kérdésekre kérdez rá, az arról is szól, hogy mit gondol az emberi viselkedés megismerhetőségéről, és az adott szakma mit ismer el érvényes eljárásként. Lehetnek olyan diskurzusok, melyek kifejezetten az

újraintézményesülés idejében jelennek meg, hiszen a politikai-társadalmi közeg, egyértelmű elvárásokat fogalmazott meg a pszichológia működésével kapcsolatban, hangsúlyozhatta társadalomépítő jellegét.

3.1.2 Diskurzuselemzési gyakorlatok a (kritikai) pszichológiában

A diskurzuselemzés – mely nem vonja maga után automatikusan a kritikai szemléletet – kritikai pszichológián belüli középpontba kerüléséhez hozzájárult, hogy a hatalom működését a nyelven, a reprezentáción és a tudáson keresztül közelítette meg. Leginkább ernyőfogalomként ragadható meg a kritikai pszichológián belül, vagyis különböző megközelítések és eljárások tartozhatnak alá (Gough és mtsi., 2013; Glynos, Howarth, Norval és Speed, 2009, Potter, Wetherell, Gill és Edwards, 2015). Továbbá egy jól definiált 'brand' (Gough és mtsi., 2013), számos terminus felcserélhető módon kapcsolódik hozzá (beszéd, narratíva, diskurzus, szöveg, történet stb.). A diskurzuselemzés megragadhatóságát övező viták közös pontjában az a törekvés áll, hogy szövegek alapos olvasásával kimutathatóvá váljanak visszatérő beszédmintázatok, melyek politikai és társadalmi gyakorlatokhoz kapcsolódnak. A diskurzuselemzés fókuszában a jelentésadás állhat, mely a hétköznapi interakciókban jön létre, valamint az, ahogy a kulturális normák, ideológiák strukturálják a beszédet. Az elemzésnek ez a két szintje összekapcsolódik és hat egymásra (Gough és mtsi., 2013).

A disszertációmban az újraintézményesülő pszichológia diskurzusainak megragadásával valójában azt a gyakorlatot követem, mely szerint a diskurzuselemzéssel kritikát fogalmazunk meg a pszichológiával (és más társadalomtudományokkal) szemben megkérdőjelezve funkcióját, igazságtartalmát és módszertanának helytállóságát, valamint felvetve morális-politikai aggályokat (Burman, 1991).

A diskurzusanalitikus eljárásokkal ráláthatunk arra, ahogy a diskurzusok elhelyezik, strukturálják a személyeket. Ezúttal a felülről-lefelé irányuló folyamatok válnak hangsúlyossá, mint hogy miként szabályozza a tágabb történelmi és kulturális közeg az emberek viselkedését, valamint az emberek hogyan engedelmesskednek, állnak ellen ezeknek a kényszerítő erőknél. A diskurzus felé fordulás (turn to discourse) érzékennyé tesz minket arra, hogy a nyelv és a jelentés a hatalmi hálózatban hogyan ágyaz be minket. Ugyanakkor távolról sem arról lenne szó, hogy a strukturális kötöttség egyszerű determinisztikus hatással bírna az interakciókban résztvevőkre, hiszen az intézmények és struktúrák nem egységesek és egyértelműek, hanem ellentmondásokkal és feszültségekkel terheltek (Glynos és mtsi., 2009).

A diskurzus állítások összességéként is felfogható, ami létrehoz, megkonstruál egy objektumot, tárgyat (Parker, 2015). A diskurzusok azonosításához 7 szükséges kritériumot

érdemes figyelembe vennünk¹¹ néhány szükséges kritériumot. Az első feltétel szerint a diskurzusban a jelentések koherens rendszert alkotnak. Eszerint a diskurzus metaforák, analógiák és képek segítségével formálja a valóságot, így a valóságról megfogalmazott állításokként tekinthetünk rájuk. Foucault munkái nyomán pedig megállapítható, hogy az egy diskurzus alá tartozó állítások csoportba rendeződnek és bizonyos koherenciát alkotnak, mivel ugyanarra a dologra irányulnak. A második feltétel szerint a diskurzus szövegbe ágyazódik. Pontosabban a diskurzus részleteiben és nem teljesen egészében szövegekben érvényesül. Hasznos eleinte a szövegben fellelhető összes jelentésréteget feltárni, majd kiszűrni, melyiket szeretnénk tanulmányozni. A harmadik feltétel szerint a diskurzus a maga beszédmódjában fejeződik ki. Bár nem minden esetben tudatos a szóhasználat, mégis rá lehet mutatni a szóhasználat jelentőségére és jelentéstartalmára. Ezen a ponton a diskurzus a saját beszédére reflektál. A negyedik pont arra mutat rá, hogy a diskurzus más diskurzusokra utal. A posztstrukturalista felfogás értelmében a gondolat nyelven keresztül fejeződik ki, a nyelv pedig folyamatosan megragadja és eltorzítja a reflexivitást. Ha ezt a gondolatmenetet követjük, a reflexivitas más, egyéb diskurzusok alkalmazását jelenti. Az ötödik feltétel szerint a diskurzus tárgyakról szól. Az elemzés elkerülhetetlenül tárgyasítással is jár onnantól kezdve, hogy megnevezzük elemzésünk tárgyát, főnévvel látjuk el, valóságosként kezeljük azt. Mivel a diskurzusok alatt tárgyakat alkotó jelentéskészleteket értünk, így a diskurzus valójában reprezentációs gyakorlat. A diskurzus szubjektumokat tartalmaz a hatodik feltételnek megfelelően. Az olvasó, hallgató, *beszélő* szubjektum a diskurzusok helye, aki egy újabb valóságot ad a diskurzushoz. A diskurzus továbbá történelemben ágyazott: nem statikus, hanem a reflexív folyamatokon keresztül változik, formálódik. Valamint időhöz kötött és a történelemtől szól, mivel azok a tárgyak, melyekre utal, a múltban jöttek létre diskurzus vagy más kapcsolódó diskurzusok által. Három kiegészítő kritériumot is figyelembe vehetünk: elsőként a diskurzusok például jelezhetik az intézményi struktúrát. Erre példaként a medikális diskurzust említhetjük, mely számtalan szövegben szerepel (pl. orvosi folyóiratok és könyvek, orvosi vizsgálat és konzultáció). Ezekben az esetekben a diskurzus gyakran olyan gyakorlat is egyben, amely újratermeli az intézmény materiális alapjait. Foucault számára a diskurzus egyben gyakorlat is, hasonlóképpen a materiális gyakorlatok jelentéssel telítettek, szövegszerű státuszt töltöttek be, így a beszéd vagy írás is gyakorlatoknak tekinthető. Végül a diskurzusok

¹¹ A kritériumok különböző szinteket érintenek: bizonyos szintű konceptuális munkának be kell szűrődnie az analízisbe, majd hátrébb kell lépni az elemzés előrehaladtával, hogy meggyőződjünk az állításaink értelméről. Továbbá minden egyes kritérium kérdéseket vet fel a kutató által alkalmazott elméleti kerettel kapcsolatban (Parker, 2015).

hatalmi viszonyokat hoznak létre. A diskurzusok és a hatalom kérdését egyként kell kezelni. Az intézmények, példának okáért a hatalom újratermelésére strukturálódnak. A hét feltétel és a három kiegészítő feltétel segítségével akár az is kielemezhető, hogy a pszichológia hogyan népszerűsíti azokat a diskurzusokat, melyek a tárgyat alkotják, és képes meghúzni a határt az igazság rezsime és a sarlatánság közt¹².

3.1.3 Kutatói szerep és a résztvevőkkel való viszony

Az elemzésemben az interjúalanyok személyes történetével jelentős szerepet kap a szubjektivitás, mely alól kutatóként én sem mentesülhetek. Ez viszont nem jelentheti a módszertani alaposság hiányát vagy bárminemű részrehajlást, csupán a megállapítások és értelmezések nyitottak maradhatnak egyéb megközelítésekre is. Azt is mondhatnánk, hogy a jó kvalitatív kutatás képes bemutatni egy állítást és polemikus pozíciót tölt be vele (Parker, 2005). A kérdés nem abban áll, hogy egy adott állítás igaznak vagy hamisnak bizonyul-e, hanem hogy meggyőzően hat-e. Ezáltal számolnunk kell azzal a tényezővel, hogy mi alapján fogja a közönség megítélni az állítást, illetve jelen kutatás esetén hogyan értékeli a tudományos közeg a róla szóló elemzést. Mindez tulajdonképpen a munkám politikai tétjének is tekinthető, hiszen a kutatás politikai vetületéhez tartozik, hogy a kutatásban résztvevőkhöz, a kutatás tárgyához és az olvasóimhoz képest elhelyezem magam (Parker, 2005).

Tulajdonképpen a kutatás során megélt személyes tapasztalataim egyfajta eredményeknek tekinthetők, hiszen magukon hordozhatják a tanulmányozott időszak és kérdések jelenre gyakorolt hatását. Tehát a kritikai megközelítés mentén a kutatói munkafolyamat természetes részeként tekinthetünk a szubjektivitásra, nem pedig a tudományos tudást aláásó veszélyforrásként. Ahelyett, hogy torzításként könyvelhetnénk el a kutatási témával kapcsolatos elképzeléseimet és érzéseimet, a kritikai nézőpontnak megfelelően fontos információforrásként tekinthetünk mindezekre (Parker, 2005). A szubjektivitás pusztán személyes véleményként elkönyvelése félrevezető, hiszen közben összetett elméleti megalapozást kíván meg a szubjektív réteg kutatásba olvasztása. A reflexivitás beemelésével biztosíthatjuk a tudományosság, megbízhatóság és kontrollálhatóság feltételeit¹³. Emellett transzparenciát is közvetítünk azzal, hogy kutatóként felfedjük és követhetővé tesszük a kutatás

¹² A diskurzusok gyakran valóban létrehozzák a hatalmi viszonyokat, de azt nem mondhatjuk, hogy ahol diskurzusra találunk, ott hatalom is van, hiszen ezzel azt állítanánk, hogy mindenhol van hatalom, és ha mindenhol van hatalom, akkor értelmetlenné válik azt leleplezni (Parker, 2005).

¹³ A diskurzuselemzés kritikus távolságot vesz fel a nyelvtől, és ennek a megközelítésnek kimondottan hasznos aspektusa a kutató (és olvasó) reflexivitása (Parker, 2015). A reflexivitás ugyanakkor megalapozott kell, hogy legyen ahhoz, hogy előrevívő (progresszív) hatást idézzon elő, és ez a munka a posztstrukturalista hagyományon belül a diskurzust és a reflexivitást történelmileg meg tudja ragadni.

lépéseit. Ezáltal hozzájárulhatunk ahhoz, hogy ellenőrizhető, megkérdőjelezhető legyen minden állításunk. Ezek a szempontok a kritikai szemléletben olyan célokat szolgálnak, mint a magától értetődőnek tekintett pszichológiai tudás de-naturalizációja/megkérdőjelezése, a kutatásban résztvevők tágabb társadalmi kontextusba illesztése, illetve egy részleges és kritikus tudás közvetítése.

A reflexivitás az önmagát fegyelmezett, ellenőrzött kereteken belül megismerni akaró tudomány vizsgálati eszköze. Nem kecsegtet az abszolút tudás elérésével, hanem (episztemológiai) éberségre sarkall (Bourdieu, 2005). A reflexivitást Bourdieu nem az objektivitás ellentétéként fogja fel, éppen ellenkezőleg: minél teljesebben objektiválja valaki a megismerés tárgyához fűződő viszonyát, pozícióját és érdekeit, annál objektívabbá válhat. Ez a megismerési mód tulajdonképpen dialektikus viszonyt kíván meg az önelemzés és az elemzés között.

A résztvevők anonimitása komoly dilemmát keltett az akadémiai kutatók meginterjúvolása közben, hiszen a múlt feltárásának igénye és a személyesség védelme feloldhatatlanul egymásnak feszültek. Egyes elképzelések szerint nem létezik titoktartás a kutatásban, hiszen a folyamat célja, hogy valami újat „felfedezzünk” és azt bemutassuk másoknak (Parker, 2005). Bár valós tényező az anonimitás a tudományos megismerés során, viszont ahelyett, hogy az etikai problémák megoldásaként tekintenénk rá, sokkal inkább érdemes etikai *kérdést* formálnunk belőle. Az anonimitás megvitatása a résztvevőkkel általánosságban nyílttá teszi a kutató privilégiumait és a tétjeit, melyekre azáltal tesz szert, hogy kontrollálhatja és továbbadhatja a kutatási információkat.

A kutató és a résztvevő viszonyának speciális esetét jelenti, amikor az utóbbi nem csupán laikus szakértő, hanem maga is kutató szakember. Hiszen ebben az esetben nem csupán arról van szó, hogy ő csak a saját tapasztalatának és életének egyedüli birtokosa és tudósa, hanem a kutatói folyamat intellektuális, tudományos szintjéhez is jogosítványa van. Ezáltal szerepe kettős: egyszerre tapasztalatait megismerésre és értelmezésre bocsátó szubjektum, valamint a kutatáshoz tudományosan is hozzáférő szakértő. Ennek következtében nem egyszerű doktori hallgatóként jelentem meg, hanem egy fiatal, kutatói legitimitással még nem rendelkező pályakezdőként, aki olyan időszakot választott témául, amit a résztvevőkkel ellentétben közvetlenül nem élt meg. Ugyanakkor tudományos tevékenysége folytán hatalomra tesz szert azáltal, hogy elhelyezi a szubjektumokat a diszkurzív térben, leírja a diskurzusaikat, ezáltal feltárja a tudományos tudás termelését és funkcióját, ahelyett, hogy adottnak tekintené a tudományos igazságot.

Ez a sajátos viszony arra késztetett, hogy átértelmezzem azt a kritikai kutatási stílust, ami gyakran a kutató közvetlenebb szerepvállalását kívánja meg szemben azzal a hagyományos kutatói attitűddel, ami a semlegességet, az objektív megfigyelést és a kutató szakértői szerepét hangsúlyozza. Bár más esetekben azonosítható a kutatási folyamat demokratizálódása, melyhez hozzátartozik a résztvevők aktív és a kutatóval egyenrangú magatartása (Burman, 1997), az én kutatásom esetében kétséges, hogy a másik fél is törekszik-e kiegyenlített viszonyra. Az egyenlőség, nem alakul ki automatikusan abból a szándékból fakadóan, hogy a kutató szeretné felszámolni a közte és a résztvevő közti aszimmetriát. Hiszen a helyzet reprodukálja a külvilágban fennálló strukturális erőviszonyokat. Az egyenlőség kérdését jól méri fel, hogy ki hogyan profitál a kutatásból (materiálisan és szimbolikusan). Az a humanista szándék, hogy „mi kedvesebben bánunk az emberekkel”, elleplezi a kutató és a kutatásban résztvevő közti hagyományos hatalmi elrendeződés meglétét (Burman, 1997).

A reflexivitás a saját kutatásom folyamatában a tudós interjúalanyaim és a köztem lévő hatalmi hierarchia tudatosítását jelentette. De tudatosan kezeltem azt is, ahogy a személyes nézőpont befolyásolhatta a tudományos tevékenységet. Végül a diszkurzív reflexivitás ráirányította a figyelmem arra is, hogy a különböző diskurzusok (pl. életkor, gender, etnikum, osztály) formálhatták az interakcióinkat és az interakcióban betöltött helyünket (Aléx & Hammarström, 2008).

A kutatás során a kutató és a tudós interjúalany szintén a diskurzusok közös résztvevőivé és alakítóivá válnak, fokozottan törekedve az „igazi tudás” birtoklására. A kvalitatív kutatások kiegyenlített hatalomeloszlási törekvése és az etikai és a módszertani szempontok bonyolultsága között erős feszültség alakulhat ki (Karnieli-Miller, Strier, Pessach, 2009). A hatalomgyakorlás eltérő lehet a különböző kutatási szakaszokban is. Például a résztvevők toborzásakor a kutatónak meg kell győznie a résztvevőt, aki ezáltal több információt nyerhet ki a társából. Ugyanakkor az adatelemzésnél, a jelentés vagy tanulmány írásánál a kutató kezében összpontosulhat a befolyásolási készség. Összességében a kutató és a résztvevő közti hatalmi eloszlást egy kontinuum mentén is elképzelhetjük. Az általános elvek szintjén az etikai és kutatási dilemmák közepette lehet támaszkodni néhány alapvetésre. Eszerint a becsületességre törekvés a kutatás minden szereplője felé tisztább helyzeteket teremthet. Az elsődleges morális kutatási előírás pedig kiköti a résztvevők jóllétének figyelembe vételét, amire az ítéletmentes elemzéssel és írással törekedhetünk.

Amikor az interjúalanyok között kifejezetten befolyásos, magas pozíciót és széles támogatott tudományos nézeteket valló szereplők is találhatók, akkor nincs szükség arra a kritikai tudományos gyakorlatra, melynek során az interjúalanyt hatalommal ruházzuk fel,

hiszen a hatalmi elrendeződés más irányú. Ebben az esetben fölöslegesnek tartom a kölcsönösség és társszerzőség, a passzív alany helyett az emancipációt követelését (Burman, 1997), hacsak nem alacsonyabb státuszú, a kutatói térben marginalizált résztvevőről van szó. Az életútinterjúk értelmezéséhez egy olyan kritikai nézőpontra van szükség, melyek az elite irányul (studying up) (Plesner, 2011). A kutatókkal folytatott interjúhelyzetekben a hatalom nem csak az interakcióban oszlik el, hanem a priori pozíciókhoz kötötten is megjelenik (ld. későbbiekben a kutató-interjúalany közti függőhelyzetet). A státusok kérdése a hierarchikusan szerveződő tudományos mezőben (Bourdieu, 2005) kulcskérdés, ami többször hangsúlyt is kapott a kutatásom során, így bár keveredhetnek az oldalirányú és az elit, sőt, néhol még a lefelé irányuló kutatási módszerek is, mégis markánsan leginkább a közbülsőről beszélhetünk.

Az akadémiai, tudományos közeg tanulmányozása lehetővé tette, hogy az erősen intellektualizált közeg gyakran intézményi, elméleti vonatkozásai mellett felszínre kerüljenek a szubjektív, pszichológiai karakterisztikumai, valamint azok a „nem tudományosak”, így a szigorúan vett kutatás szempontjából „értékelhetetlennek” tartott rétegei (Sheehan, 1993). A kutató-résztvevő viszonyt befolyásolhatja, hogy a más közegből jövő, alacsonyabb státuszúakkal folytatott emancipatorikus (study down) kutatások társszerzőihez képest másként fogadhatja a róla készült tanulmányt egy olyan elit közeg, amelynek meg van a hatalma, hogy minősítse és értékelje is azt tudományossága mentén.

3.1.4 Akadémikusok kutatása, hatalomgyakorlás

A tudás hatalmi eszközével valójában minden interjúalanyom tisztában volt. Olykor kompetens interjúalanyként voltak jelen, akik hitelesen be tudtak számolni arról, hogy valóban mi történt a múltban, máskor ki-kicsúsztak a megszokott interjúalanyi helyzetből, hogy kutatásvezetői, konzulensi szerepet töltsenek be. Az interjúhelyzetekben szcenikus elemként (Argelander, 1999), közvetett megjegyzésként és közvetlen megállapításokon keresztül jelent meg a résztvevők hatalomgyakorlása. A különböző hatalomgyakorlási megnyilvánulások leírásánál és csoportosításánál Clyne (2016) munkáját veszem alapul, aki szintén akadémikusokkal készített interjúkat. Interjúalanyai a laikus résztvevőktől eltérő módokon érzékeltették befolyásukat a kutatási folyamat különböző szakaszaiban. A hatalomgyakorlás megnyilvánulásait különböző kategóriákba rendezte. A következőkben a saját kutatási tapasztalataimat Clyne 9 hatalomgyakorlási kategóriája¹⁴ szerint ismertetem, melyeket két

¹⁴ Clyne (2016) a saját munkájában 12 hatalomgyakorlási kategóriát írt le, melyek egy részétől eltekintettem, mivel a saját kutatásomban nem találkoztam velük (1. Kapcsolatfelvétel és telefonos párbeszéd az interjút megelőzően; 2. A kutató utáni nyomozás Google-ön 3. „Udvarlás 4. Visszautasítások és figyelmen kívül hagyások 5. Helyszín és körülmények 6. Kikötések, feltételek 7. „Puhatólózás” vagy a beszélgetés kézben tartása 8. A tudományos

további kategóriával egészítettem ki, mivel a hatalomgyakorlás más, olykor kifejezetten jóindulatú megnyilvánulásával, vagy épp az szimmetrikus viszony kiegyenlítésére törekvő magatartásokkal is találkoztam¹⁵. Összességében az alábbi elemzés már egyfajta eredménynek tekinthető, amennyiben a kutatás körülményeinek, az interjúhelyzetben megjelenő dinamika néhány aspektusát ragadja meg.

3.1.4.1 Kapcsolatfelvétel és telefonos párbeszéd az interjút megelőzően

Bár a kapcsolatfelvétel során előfordul, hogy az interjúalanyok rákérdeznek a kutató és a kutatás számos aspektusára: a kutatás kontextusára, a témavezetőre és egyéb szakmai szempontokra (Clyne, 2016), az én tapasztalataim szerint ez a kezdeti szakaszban ritkán fordult elő. Annál is inkább, mivel a témám kijelölésénél felfedtem ezeknek az információknak egy jó részét hivatkozva azokra a formális, szakmai tényezőkre, melyeknek köszönhetően professzionálisabbnak tűnhetett a felkérésem. Abban az esetben kaptam több kérdést, amikor még nem ismertük egymást személyesen a résztvevővel. Ilyenkor előfordult, hogy a kutatásom aktuális helyzetére, az interjú körülményeire is rákérdeztek, valamint arra, hogy még kikkel beszélgettem előzetesen.

Az is gyakran kiderült, hogy a beszélgetőtársam más interjúalanyommal már egyeztetett, esetleg más biztosította őket arról, hogy nyugodtan részt vehetnek a kutatásomban. Mindez hozzájárulhatott ahhoz, hogy kialakítsanak egy előzetes elképzelést a kutatásról, és egyfajta bizalommal közelítsenek a párbeszédhez.

Az egyik kutatóval emailben vettem fel a kapcsolatot. Válaszában igényt tartott arra, hogy részletezzem, mire vagyok vele kapcsolatban kíváncsi, mik lennének a kérdéseim. Ezen a ponton elkövettem azt a hibát, hogy alkalmasságom és felkészültségem bizonyítása érdekében elküldtem neki azokat a kérdéseket, amiket a későbbiekben szeretnék majd feltenni neki.

3.1.4.2 „Udvarlás”

Az „udvarlás” arra utal, hogy bizonyos esetben a sok energiába került az, hogy kapcsolatba tudjak lépni az interjúalannal, szinte „kergetnem” kelettt őket. Bizonyos résztvevőket többször kellett keresnem, a találkozás egyeztetése több kört, esetenként több köztes szereplőt (pl. asszisztens) is magába foglalt. Ebben az esetben tehát nem is tudtam

tekintély igazolása 9. Válasz nélkül hagyás vagy „robotpilóta- üzemmód” 10. Vétó 11. Szakmai ajánlatok 12. „Jobban teszi, ha dokumentumokból dolgozik, de nem bocsátjuk a rendelkezésére”).

¹⁵ Hozzátenném, hogy amíg Clyne kifejezetten erőteljes támadásokkal szembesült az izraeli akadémikusok részéről, akik közül páran a téma erősen átpolitizált jellegéből adódóan zsarolással és fenyegetéssel éltek, rám nem irányult ilyen ellenséges nyomás.

közvetlenül kapcsolatba lépni az illetővel. A kapcsolatba lépés körülményessége és szertartásossága a kapcsolattartás hivatalosságát érzékeltette. Továbbá létrehozta és újraalkotta azt a strukturális mintázatot, hogy kinek van szüksége a másikra (Clyne, 2016). Előfordult, hogy megkértek, küldjek emlékeztetőt a találkozásunkról (ez megtörtént azután, hogy az egyik kutató elfelejtette az időpontunkat).

Ugyanakkor az interjúegyeztetési folyamat nem akadémikusok esetében is lehet 'üldözéshez' hasonló, főként, ha az adott személy szívességgént tekint az interjúhelyzetre és kevés idővel rendelkezik.

Ahhoz, hogy eljussunk az interjúig, olykor hozzátartozott az is, részletesen kifejtsem a témámat, a megadott irodalmakból felkészüljek, és ezután ismételten vegyem fel a kapcsolatot az illetővel. Ebben az esetben a feszült légkör hatására hónapokkal később mertem visszatérni az interjú időpontjának egyeztetéséhez. Másoknál kevésbé indulatos módon, de szintén szóba kerültek akárcsak érdeklődő kérdések, hogy mit olvastam már el a témában, ösztönzések, hogy még mit lenne érdemes feldolgozni. Aki foglalkozott pszichológiatörténettel, az gyakran szóba hozta a saját írását, mint hasznos forrást. Ugyanakkor nem értelmezem hatalomgyakorlásként a saját tanulmány megemlítését, ha ez más szándékkal történt: pl. az írásban megjelenő nézőpontra úgy hivatkozott, mint ami hitelesen tükrözi az akkori és a mostani tudományos álláspontját is. A hatalomgyakorlás egyik specifikus módja, amikor a cikkekre hivatkozással más szerzők álláspontját kritizálták, ezáltal legitimálva a saját megközelítésüket előttem.

3.1.4.3 Helyszín és körülmények

Mind a 12 interjút a fővárosban vettem fel, egyértelműen és meglepetés nélkül kijelölve a tudományterület földrajzi centrumát és határait. Minden egyes esetben az interjúalany kívánságához igazítottam a helyszín kiválasztását. A találkozás helyszínét egy kivétellel az interjúalanyaim biztosították. Mivel többségük visszavonult az aktív szakmai munkától, ezért velük kérésükre az otthonukban találkoztunk. Egyszer fordult elő, hogy a résztvevő az általam felkínált egyetemi szobát részesítette előnyben, öt másik esetben az illetőt a munkahelyén kerestem fel, professzionális, a szakmai szerepet és pozíciót erősítő közegben. A munkahelyi találkozások általában a kutató önállóan használt irodájában történtek, de szinte minden esetben megakasztott minket egy külső szereplő, aki a beszélgetőtársamhoz érkezett. Ekkor szünetet tartottunk, míg a kollégával, hallgatóval folyt a rövid egyeztetés (az otthoni beszélgetéseknél, ha nem csak ketten tartózkodtunk a lakásban, a hozzátartozó avatkozott közbe).

Az időtartamot Clyne (2016) tapasztalataival szemben rugalmasan és nagyvonalúan kezelték a résztvevők. Egy esetben volt, aki másfél órában maximalizálta a beszélgetést, és be

is kellett fejeznünk, amikor kopogtak az ajtaján a hozzá érkezők. Mint ahogy az az interjúk hosszából kiderül, a legtöbben bőven több időt szántak rám a kezdetben megadott másfél órás időtartamhoz képest. Többeknek magától értetődő volt, hogy ha nem tudtuk befejezni az elfoglaltságukra hivatkozva a beszélgetést, keressünk másik alkalmat. Ebből az interjú és a kutatás iránti elkötelezettség és motiváció vált számomra nyilvánvalóvá. Egyéni szinten jelentőséggel bírhatott a megszólalás lehetősége, a teljes szakmai pálya megosztása.

3.1.4.4 Kikötések, feltételek

Alapvetően kevés kikötéssel találkoztam. Többen éltek a lehetőséggel és ragaszkodtak is ahhoz, hogy név nélkül adjanak interjút. A hanganyag rögzítésével senkinek nem volt gondja. Egy szereplő akadt, aki telefonon nyíltan, indulatosan utasította el a személyes élettörténet felvázolását, mivel attól tartott, hogy alapos történeti kutatás helyett vele mondatnám el a szakmatörténetet (mint utólag kiderült, korábbi rossz tapasztalatai vezettek ehhez a reakcióhoz). Illetve kifejezte gyanakvását, hogy nem lehet biztos benne, miként használom fel és értelmezem (félre) a pályáját. Ezért ő félig strukturált interjúban volt hajlandó részt venni azzal a kikötéssel, hogy az általa javasolt irodalmakat elolvasom a beszélgetésünkre.

Más, aki később elállt a részvételtől, ragaszkodott ahhoz, hogy az első beszélgetésünket semmisnek tekintsem. Bár Clyne (2016) barátságos és nyíltan fenyegető igényekkel is találkozott, melyben az interjúalany kérte a szöveghez való hozzáférést, én ilyesmivel egy esetben találkoztam: amikor az interjút visszavonó kutató inkorrektnek érezve a folyamatot, indulatosan rekesztette be a közreműködését. A legtöbb helyzetben előfordult, hogy a beszélgetés néhány pontján leállították a diktafont, hogy bizalmas információkat osszanak meg velem. Olykor világosan artikulálták, hogy a rögzítés szüneteltetése a feltétele annak, hogy folytassák velem a beszélgetést.

3.1.4.5 „Puhatólózás” vagy a beszélgetés kézben tartása

Clyne (2016) beszámolt arról, hogy a személyes találkozás sokszor nem vezetett egyből a kutatás elindulásához, hiszen a témába vágó párbeszéd előtt az interjúalanyok érdeklődtek a szakmai felkészültsége, álláspontja és egyéb, a kutató személyével és szakmai pályájával kapcsolatos információ iránt. Hasonló tapasztalatom nekem is volt, olykor az emailben vagy telefonon tisztázott szempontokra ismét ki kellett térnem, elmesélnem, hogy a doktori képzésben hol tartok, mikor fogok doktorálni. Ugyanakkor a beszélgetések egy része pusztán ismerkedés volt akkor, amikor teljesen irreleváns, könnyed társalgási témákról esett szó. A kérdések egy részét megelőztem a témám felvezetésével, tömör bemutatkozással.

Ugyan nekem is volt olyan tapasztalatom, hogy az interjúalanyom eltért a beszélgetés fonalától, és magánéleti, gyerekkori emlékeket osztott meg, esetleg olyan kutatási beszámolóba bonyolódott bele részletesen, ami nem kapcsolódott a témához, de ez többnyire az interjú érzelmileg telített, sodró élménytartalmával és olykor a koncentráció gátlódásával hoztam összefüggésbe. Néha rákérdeztek saját egyetemi élményeimre, egy-két kérdés kapcsán az álláspontomra, viszont mivel többségében nagyvonalúan bántak az idővel, nem volt jellemző, hogy az elterelésnek, látszólag „mellébeszélésnek” a beszélgetés közben tartása lett volna a célja.

3.1.4.6 Válasz nélkül hagyás vagy „robotpilóta-üzemmód”

Néhányan hajlamosak voltak absztrakt szinten, konkrétumok tisztázása nélkül beszélni a múltról, ami később megnehezítette az állításaik elhelyezését, értelmezését. Pár szereplőt az interjúhelyzetben nehezen tudtam terelni. Az nem fordult elő, hogy valaki nyíltan válasz nélkül hagyja egy kérdésem, viszont az óvatos, diplomatikus fogalmazás jellemzőbb volt.

Némileg ehhez kapcsolódóan a helyzetben elhangzott üzenetek kontrollálásának az egyik módja volt, hogy páran leállították a hangfelvételt, és közben osztottak meg bizalmas információkat. Ezzel a kimondás és az elhallgatás határán egyensúlyoztak (Clyne, 2016), és én is feltárás, elrejtés ambivalenciájába kerültem bele. Volt, aki egyértelműsítette, hogy nem vállalja az elmondottakat nyilvánosan, mert nem tudja igazolni, vagy a másik fél nem tudja hozzátenni a saját nézőpontját. A felvételen kívül elhangzott megosztások egy része kollégával kapcsolatos intim, politikai jellegű információ volt. Akadt olyan is, amit mástól már hallottam, sőt nyilvánosan elérhető publikációban.

3.1.4.7 A részvétel explicit visszautasítása, továbbá figyelmen kívül hagyása

Egy kutató a kapcsolatfelvétel során zajlott levelezésünk és (túlságosan) részletes tájékoztatásomat követően visszautasította a részvételt, mondván, nyilvánosan elérhető egy korábbsn vele készült interjú. Sajnos, ezzel fölöslegesen és elhamarkodottan adtam ki neki információkat a kutatásomról, miközben az eltérő céllal és módszertannal készült interjúját világosan láthattam, hogy nem használhatom fel az én interjúimmal párhuzamosan.

Egy tudományterületén szakmailag és emberileg is kifejezetten fontos kulcsszereplővel telefonon és emailben is próbáltam felvenni a kapcsolatot. Majd amikor sikerült elérnem a kutatót, betegségre hivatkozva megkért, hogy később keressem. Ez ugyan megtörtént, de többszöri próbálkozásra sem tudtam elérni, így végül arra a döntésre jutottam, hogy feladom a próbálkozást.

3.1.4.8 *Vétó*

Az a visszalépő szereplő, akivel két részletben vettem fel interjút, ellentmondásos érzelmekkel viszonyult a folyamathoz és hozzám. Kezdetben szívesen egyezett bele a részvételbe, kifejezetten nyitottan és rengeteg, a szakmai témához közvetlenül nem kapcsolódó személyes történetet osztott meg velem, melyek látványosan megérintették a jelenlétemben. Az időből kifutván megállapodtunk egy másik alkalomban, ami homlokegyenest eltérő stílusban zajlott: ennek során pontosan kikérdezte, hogyan határozom meg a témát és milyen szisztéma mentén akarom feldolgozni. A tárgyi tudásomat érintő kérdéseket tett fel, amitől mintegy megfordult a felállás, és éles vizsgahelyzetben éreztem magam a kompetenciáim mérlegre helyezése kapcsán erős szorongással párosítva. Ugyan a beszélgetés lezajlott, de az utólagos egyeztetés miatt felerősödött a feszültség, mivel az első beszélgetésünk lenyomatát, amit utólag szeretett volna az érzékeny részek miatt visszavonni a szereplő, megkapta tőlem. Ezzel megrendült benne a megegyezésünkbe vetett bizalom, hogy én mégis írásba foglaltam a szavait. Végeredményben a teljes interjút visszavonta, később felajánlva, hogy egyeztethetek vele a disszertációm felépítéséről és kivitelezéséről.

3.1.4.9 *A tudományos tekintély igazolása*

Gyakran kerültem védekező pozícióba, akár a kutatás fókuszát, a téma definiálását, vagy pedig az interjúmódszert illetően. Az utóbbi olykor ellentmondásosnak bizonyult, hiszen az adott résztvevő sok időt áldozott az interjúra, ugyanakkor kétségbe vonta több alkalommal is, hogy hagyatkozhatom-e arra, ami elhangzik a beszélgetések során. Többségüket nem tántorította el a megközelítés a részvételtől.

A leggyakoribb hatalomgyakorlási tendencia volt a kutatáshoz fűzött megjegyzések és kritikák megfogalmazása. Volt, aki már az interjú kezdetén szóvá tette a megközelítéssel kapcsolatos fenntartásait és kétségeit. Gyakran megkaptam, hogy milyen alapvető források vannak a témában, amiket fontos ismerni, és többen elküldték a saját írásait is, mondván, hogy a téma bizonyos aspektusairól itt és itt írtak már korábban. A szakirodalom ajánlása nem feltétlenül jelentett hatalomgyakorlást, abban az esetben vált azzá, amikor pl. a beszélgetést az egyik résztvevő az általa felsorolt források feldolgozásától tette függővé.

Az ironikus hangvételben elejtett szavakat, mondatokat nehéz megragadni, ugyanakkor valahol a kutatói szándék és kompetencia megalapozottságát firtatták. Kevésbé explicit, illetve nehezen megragadható szála a hatalomgyakorlásnak és annak, ahogy a társadalmi valóság egy társas interakcióban megnyilvánul, hogy női kutató vagyok. Bár a strukturális viszonyok elég nyilvánvalóak: minél magasabb státusz felé haladunk, annál inkább csökken a nők száma a

hierarchiában (Burman, 1991). Az egyik esetben kifejezetten nőknek járó megszólítással találkoztam. Egyrészt kolleginaként szólt hozzám az illető, amiben a szakmai vonatkozás megjelent, ugyanakkor elhangzott egy annál sokkal informálisabb kifejezés is, mint hogy „Mondja édesem”. Az informalitást és női szerepet hangsúlyozó, jóindulatúan szexista megszólítás az aszimmetrikus viszony kiélesedését eredményezte, továbbá a szakmai jelenlétem átmeneti háttérbe szorítását. Összességében viszont egyik beszélgetésben sem vált nyílt, központi témává a társadalmi nem.

3.1.4.10 +Támogatásnyújtás

Bármennyire is jóindulatú, pozitív megnyilvánulásként fogható fel, továbbra is hatalomgyakorlásként értelmezem, amikor valaki a státuszkülönbséget hangsúlyozva tett valamilyen kedves gesztust. Bár a tegeződésben többnyire kifejezetten az egyenlő viszonyra törekvés nyilvánult meg, nem minden esetben jelentette ugyanezt. Az egyik résztvevő felajánlotta a tegeződést mondván, hogy doktoranduszokkal már ez a szokása (ami inkább a fennálló hierarchia nagyvonalú kezelése ebben az esetben, mint az abból való kilépés, hiszen továbbra is egy bizonyos szakmai mércéhez köti a magázódás feloldását). Ugyancsak meglehetősen ambivalensnek értékelhető az a támogatásnyújtás, ami az interjútól utólag visszavonó kolléga részéről érkezett. Ő felajánlotta, hogy ha elküldöm a disszertációm vázát, segít „gatyába rázni” a munkámat, hiszen a helyzet aktuális állása alapján nem sok esélyét látta egy tudományos munka elkészülésének.

3.1.4.11 +Egyenrangú, partneri és kollegiális viszonyok

A korábban elemzett hatalomgyakorlási formák az akadémiai lét erősen hierarchizált felépítését képezték le, melyben az interjúalanyaim kétségtelenül magasabb pozíciót töltöttek be. Ezt a privilégiumukat az interjúhelyzet önfeltárással ösztönzése veszélyeztette.

A beszélgetőtársaim nem csupán a szakmai tudásom és felkészültségemmel kapcsolatos kérdésekkel szembesítettek, hanem olykor a saját állásfoglalásomra is kíváncsiak voltak, mely főként a belső dinamikák szempontjából bírt jelentőséggel. Vagyis ahogy én is őket, ők is próbáltak engem elhelyezni a szakmai-politikai-kapcsolati térben. A „puhatolózás” során nem minden esetben találkoztam ellenállással vagy jóindulatú „kvázi mentori” gesztusokkal, vagyis a hatalmi státusz valamilyen formájú hangsúlyozásával. Az interjúalanyok közül néhányan jelét adták annak, hogy partnerként tekintenek rám. Ennek egyik megnyilvánulása a tegeződés felajánlása volt, hiszen kollégák vagyunk. Az egyik kutatóval, akivel tegeződő viszonyban voltam, több szakmai szalon is kapcsolódtunk. Kifejezetten érdeklődően követte a munkámat.

Az interjú során előfordult, hogy a véleményemre is kíváncsi volt szakmai kérdésekkel, személyekkel kapcsolatban. A beszélgetésünk során ő volt az egyik, aki kifejezetten személyes, sőt, önkritikus hangon szólalt meg, vállalva a szakmailag kevésbé sikeres próbálkozásait is.

Volt, aki a megkeresésemre rendkívül nyitottan reagált, elfogadta az általam ajánlott találkozási helyszínt. Szintén rögtön átváltott tegeződésre, azonnal közvetlen hangot ütött meg, melynek során bizalmas történeteket is megosztott kollégáiról, továbbá a tudomány kevésbé domináns árnyoldalait is új fényben tűntette fel.

Más ugyan magázódott velem, de végig kolleginaként szólított meg. Ez a szakember egyben kifejezetten fontosnak tartotta, hogy átadjon nekem olyan dokumentumokat, melyek a szakma professzionalizációjának folyamatát mutatják be. Mivel időközben megtorpantak ezek a kezdeményezések külső okokból kifolyólag, mintegy szövetségest kerestem bennem, aki megírja a történeteket és beemeli a köztudatba az eddigi partvonalra került törekvéseket. Ő az interjúhelyzetet követően egy következő alkalmat is kért tőlem, hogy átadja a dokumentumokat és többször érdeklődött az egyik megjelenő cikkemmel kapcsolatban, melyben ő is szerepelt.

Elmondható, hogy ez a hatalomgyakorlási forma azoknál jelent meg inkább, akik a tudományos mezőben kívülállóként írták le magukat, vagy nem tettek szert megfelelő rangra és befolyásra.

Összefoglalásképp, Clyne-hoz hasonlóan (2016) a fenti megnyilvánulásokat egyrészt a kutató-akadémikus interjúalany közti dinamikának tudtam be, melyben az akadémikus saját szakmai identitása is elemzés tárgyává válhat. Ennek a jelentőségével és esetleges következményeivel a kutató egy laikus résztvevőnél jobban tisztában lehet, és több eszközzel rendelkezhet, hogy valamilyen kontrollt gyakoroljon a helyzeten, mellyel ellensúlyozni kívánja saját önmegtartóztatásából adódó sérülékenységét. Ezen túl a tudománytörténet egy politikailag terhelt, kényes részével foglalkoztam, melynek köszönhetően többen kifejezetten óvatosan, körültekintően jártak el, mielőtt beleegyeztek volna az együttműködésbe. Tulajdonképpen a szubjektivitás erős hatása érvényesült ezekben a helyzetekben, és betekintést engedtek abban a szövevényes kapcsolatokkal, viszonyulásokkal bíró dinamikába, ami ezt a közeget jellemezte.

3.1.5 Önértelmezés: a kutatói szerep vizsgálata

A részvételbe beleegyező kutatók hatalomgyakorlási dinamikájának másik végén helyezkedtem el fiatal pályakezdőként. A radikális kutatás, a kritikai pszichológia és a kvalitatív kutatási stílus megkívánja (Parker, 2005), hogy az eredmények megragadásánál és értelmezésénél a saját személyemet is górcső alá vegyem, hogy ezáltal nyílttá tegyem és

reflexió tárgyává emeljem a saját szubjektivitásom. A párbeszéd során kialakuló viszonyt meghatározta az előző mondatban elejtett életkori, szakmai pozíciót kijelölő tényező, továbbá a burkoltan ható, nehezebben megragadható gender-kérdés, vagyis hogy nő vagyok. Ezek mind külsődleges meghatározók, de főként a két első szempont hozzájárult ahhoz, hogy a magatartásomban helyenként megjelenjen a bizonytalanság, az egyetértésre törekvés. Egy-egy visszautasítást idővel tudtam csak a kutatás egyik eredményeként (is) értelmezni, eleinte a kutatói szereppemmel és a teljesítménnyemmel kapcsolatos szorongást váltott ki belőlem. Szükségem volt arra, hogy némi idő elteltével és további szakirodalmi felismeréseken keresztül távolabb lépjek, és a másik fél reakcióját nem csupán a személyemnek tudjam be, hanem a téma és a kutatási helyzet sajátosságaként is lássam.

Szintén sajátos helyzetet teremtett, hogy az interjú résztvevőivel ellentétben én nem éltem a tanulmányozott időszakban. Márpedig a személyes megélés gyakran a kompetencia forrásaként és az igazsághoz való hozzáférés jeleként manifesztálódott. A saját, „külsődleges” nézőpontom viszont ahhoz járulhatott hozzá, hogy segítse a közelmúlttól való eltávolodást, mely a számvetéshez és az értékeléshez elengedhetetlen.

A történetekhez, a pszichológiához és a szereplőkhöz való viszonyom dinamikusan alakult a kutatás során. A Károlin végeztem és kifejezetten alkalmazott irányú képzésben részesültem, ezért abszolút új területeit és intézményeit ismerhettem meg a hazai pszichológiának. A személyek közti viszonyokkal és dinamikákkal a kutatás során ismerkedtem meg, kevés előzetes tapasztalatom és élményem volt. Csupán pár szereplővel volt ismeretségem formális és informális képzéseknek, együttműködéseknek köszönhetően. A többségüket főként névről ismertem, néhányuk munkásságával találkoztam tanulmányaim során. Tehát azon kívül, hogy a közös végzettség összekötött minket és mindannyian a pszichológia terében helyezkedtünk el, sokkal több tényező volt, ami a különbözőségeinket támasztotta alá.

Szembesülnöm kellett az államszocializmushoz fűződő saját viszonyommal és előfeltevéseimmal, hiányos, téves és naiv tudással is. Vidéki, katolikus, kifejezetten antikommunista családból származom, mely bizonyos szempontból magára öltötte a kádári konszolidáció apolitikus, közügyektől távolságot vevő attitűdjét. Ezért az '50-60-as évek baloldali, marxista alapállásait, a tudományos viták tétjét és a politikával átitatott légkörhöz való viszonyulási lehetőségeket a kutatásomnak és főként az interjúk résznek köszönhetően ismerhettem meg. A kutatásomnak egy látens szintje valójában arról is szól, hogy a közvetlenül a rendszerváltás előtt született generáció tagjaként, hogyan próbálom megérteni ezt a két évtizedet, illetve annak a saját életemre, hivatásomra gyakorolt hatásait. Az talán nem meglepő, hogy az információszerzéssel arányosan árnyalódott bennem a korszak képe, kevésbé látom

polarizáltak és polarizálhatónak a szereplők történeteit és egymáshoz fűződő kapcsolatát. Ehhez bizonyára a személyes találkozás is hozzájárult, melynek során felszínre kerültek a szövevényes szálak, a belső motívumok és egyáltalán a személyiségek komplexitása emelkedhetett ki. Megmaradt viszont végig az az alapélmény, hogy nehéz tisztán látni a történeteket és nyíltan beszélni róluk a korszak viszonylagos közelségéből, a személyek érintettségéből fakadóan is. Illetve általánosságban az államszocializmus problematikus kollektív emlékezete keltett olykor gyanakvást és óvatosságot az interjúhelyzetekben. De ez a feszültség nem volt állandóan jelen minden helyzetben, azok a résztvevők, akik a fiatalabb és kevésbé politikailag involvált réteghez tartoztak, pragmatikusabban beszéltek a munkásságukról, mintha a politikai szálak múltba vesző kellemetlenségei lettek volna, amik alól igyekeztek kivonni magukat. Máskor viszont a kimondatlan dolgok kifejezésére törekvés, az igazság felmutatása vált hangsúlyossá.

3.1.6 Források:

A múlt rekonstruálásához sokféle forrással dolgoztam, és nem egyértelmű, hogy melyek tekinthetők értékesebbnek, megbízhatóbbnak. Nyilvánvalóan a számos forrás egyikét sem tekinthetjük teljesen objektívnek, torzításmentesnek. A levéltári dokumentumok főként hivatalos szervek, személyek közti adatrögzítéseket tartalmaztak, közös bennük, hogy jelen idejű történetek, intézkedések lenyomatai, formális nyelven íródtak, a nyilvános álláspontok fejthetők fel belőlük. Néhány folyóiratban közölt beszámoló szintén a vizsgált időszakban keletkezett, így ezek nem visszaemlékezések, szemben azokkal a pszichológiatörténeti írásokkal, melyek később íródtak, és céljuk egyértelműen a múltbeli eredmények ünneplése volt (Hunyady; 2006ab, Pataki, 1977, Pataki 2002). Az interjúk különlegessége egyrészt a szóbeliségük, itt a hivatalosság és a (tudományos) írásbeliség normája nem érvényesült, így sokkal közvetlenebb hangnem valósulhatott meg, továbbá a bürokratikus dokumentumokkal, tudományos tanulmányokkal műfajilag össze nem egyeztethető információk is megjelentek, mint például a belső konfliktusok, viták. Mindegyik típusú forrás a valóság egy korlátozott szeletét ragadta meg, olykor egymást kiegészítve, cáfolva. Az interjúk a hivatalosan leírható állítások valóságtartalmát kérdőjelezheték meg, de az elbeszélők szubjektív látásmódjára is rámutathattak, nem beszélve arról, hogy az interjúalanyok közlései mögött milyen szándék húzódott meg. Természetesen további források felhasználásával tovább lehet ellenőrizni a történetek és az álláspontok hitelességét, árnyaltabb, színesebb képet kaphatunk, és a kutatásban kevésbé érvényesülő témák is kibomolhatnak. Ugyanakkor az államszocializmus tabusító, a nyíltan kommunikált propagandisztikus álláspontok és a színpadok mögött valóban

lejátszódott történések közti ellentmondásosság miatt az összes forrást azzal a bizonytalansággal, óvatossággal kezeltem, hogy nem tudhatom, valóban igaz-e, amihez hozzájuto, helytállóan értelmezek-e egy-egy szövegrészletet, továbbá ott lebegett a kérdés, hogy léteznek-e megbízhatóbb források és informátorok, és ha igen, melyek és kik azok. Ezeket a dilemmákat olyan módszerekkel tudtam kezelni, mint a kritikai reflektív magatartás és a szövegek összevetése.

3.1.6.1 Levéltári dokumentumok

Két nagyobb levéltárban végeztem anyaggyűjtést: az ELTE Egyetemi Levéltárában, illetve a MTA Levéltárában. Az előbbi intézményben megelőző levéltári kutatómunka hiányában nem találtam olyan iratlistát vagy dokumentumtárt, ami akár korábbi kutatásokra támaszkodva összefogta volna a levéltárban található pszichológiatörténeti anyagokat és tartalmukat. Így a számomra fontosnak tartott, a pszichológiatörténeti írásokból vagy az interjúkból felsejlő, de tényekkel alá nem támasztott információk megszerzésében erősen támaszkodtam a levéltár munkatársaira, akik szintén bizonytalanok voltak abban, hogy milyen anyagok lesznek számomra elérhetőek. A XX. századi történelem az irattárolásra is rányomta bélyegét, amennyiben az intézményátszervezések, a levéltári dokumentumok megőrzésére vonatkozó eljárások és szabályok sokszor változtak, a levéltárosok elbeszélése alapján felsejlett, hogy 1956 során is több anyag odaveszett. Olykor meglehetősen esetleges szempontok játszottak szerepet abban, hogy milyen dokumentum maradt meg. Az is előfordult, hogy a raktári jelzés alatti dokumentum nem volt a helyén. Bizonyos papírkötegek több évtizeddel a raktározásukat követően az én kezemben fordultak meg először, ami az összetapadt oldalak szétnyitásakor, a spárgák kikötésekor vált világossá számomra. Mindezek következtében az egyetemi Pszichológiai Intézet történetéről mozaikos és töredezett képet tudtam kinyerni.

A MTA Levéltárának Pszichológiai Intézetéről őrzött dokumentumokat összesítő táblázat rendszerezte. Ennek ellenére itt is megfigyelhető volt némi esetlegesség abból a szempontból, hogy mi őrződött meg: akár napi intézkedésekről szóló cetlik is fent maradtak, melyekből nehéz volt kikövetkeztetni, hogy mi lehetett az a nyomós érv, ami miatt megtartották a feljegyzést az iratanyagban. Többször ismétlődtek határozatok, kérvények, melyek olykor különböző személyeken és testületeken futottak át változatlan formában. A MTA Levéltárában nem csupán a Pszichológiai Intézet anyagaihoz jutottam hozzá, hanem olyan testületekéhez is, melyek strukturálisan a MTA-hoz tartoztak, de több pszichológiai tevékenységet végző intézet

koordinálásával és irányításával is foglalkoztak. Így a Pszichológiai Bizottság és Pavlov Bizottság feljegyzései is hozzáférhetővé váltak számomra¹⁶.

3.1.6.2 *Folyóiratcikkek, pszichológiatörténeti tanulmányok*

A pszichológiatörténeti jelentőségű írásokat a történesek dokumentálása mellett az adott korral kapcsolatos értékelések és viszonyulások feltérképezésére használtam. A tudományos élet fejleményeiről és a diszciplína aktuális helyzetéről az újrainduló Magyar Pszichológiai Szemle, mint hivatalos médium számolt be, illetve a szintén központi szereppel bíró Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetének kiadványai nyújtottak tájékoztatást 1960-tól. A Magyar Pszichológiai Szemle által közölt cikkek jelen időben tudósítottak a pszichológiai diszciplínát érintő változásokról: többek között bizottságok létrejöttéről, intézményi átalakításokról. Ezekből a forrásokból a változások lépései válnak követhetővé, hangsúlyt kapnak a jövőbe vetett ambíciók, a múlt pedig röviden, tisztázatlanul sejlik fel.

A pszichológiatörténeti tanulmányok egy része a tanulmányozott időszakot követően jelentek meg. Az első cikkek a '70-es években keletkeztek, melyek egyrészt visszaemlékezések az elmúlt időszakra, valamint a korszak jelentős történéseinek értékeléseit is adják (Pataki, 1977). Ezek a központi szerepet betöltő (pl. Pataki Ferenc) vagy épp korábban betöltött (pl. Molnár Imre) szereplőkhöz kötődnek. Mellettük megjelennek az első olyan tanulmányok, melyeket pszichológus történész jegyez (Pléh, 1979).

A tanulmányok másik része a rendszerváltást követően jelent meg (Bodor és mtsi., 1998; Hunyady, 2006a; Pléh, 1998a, 1998b, 1998c). Jellemzően jubileumi alkalomból összeállított történeti munkák ezek, melyekben megjelenik az intézményt ünneplő szándék (Hunyady, 2006b; Pataki, 2002).

3.1.6.3 *Életútinterjúk*

Az általam alkalmazott életútinterjúk egyaránt tekinthetők narratív- és mélyinterjúknak, hiszen egyrészt az interjú résztvevője történetként meséli el a szakmai pályáját, másrészt pedig igazak rájuk, hogy intim, személyes témákat érintenek (Szokolszky, 2011). Az élettörténeti változat sajátossága, hogy benne összefonódik a személyes és a kollektív-kulturális réteg. Az interjúk az individuális én feltárására irányulnak (Szokolszky, 2011). Az individuális szelf Foucault megközelítésében a modern kor terméke, amit bizonyos

¹⁶ Kitegészítésként jegyezném fel, hogy a MTA Kézirattárában fellelhetők az akadémiai kutatók kéziratanyagai is, melyek változatos, nem csupán tudományos publikációnak szán feljegyzéseket takarnak. Feltehetőleg ez a számomra felmérhetetlen dokumentummennyiség is tartalmazhat fontos és szemléletformáló részleteket, ugyanakkor a kutatásom ezen szakaszában nem volt lehetőségem ezek feltárására.

intézmények. Az interjúk során nyomon lehet követni, ahogy az emberek megalkotják érzéseiket és gondolataikat (Gubrium és Holstein, 2002b, idézi Szokolszky, 2011). Továbbá egy olyan aktív, reflektív emlékezeti folyamat részeseivé válnak, melyben nem csak saját egyéni pályájukat értelmezik és értékelik, hanem azon keresztül a pszichológiát is. A sok egyéni történet pedig kollektív emlékezeti aktussá formálódik, melynek során a szakma képviselői tulajdonképpen kialakítják a pszichológia önképét.

A Bodor és mtsi (1998) által szerkesztett kötetben olvashatók pszichológusok életrajzi visszaemlékezései. Ugyanakkor az általam készített életútinterjúk számos ponton eltérnek ezektől a szövegektől és módszertanától. Elsősorban az én interjúim személyes találkozások, beszélgetések során kerültek rögzítésre, jelen időben folyamatosan formálódtak, nem pedig előre rögzített, teljesen tudatos kontroll alatt tartott megnyilvánulások voltak. Bár az interjúalanyaim a szakmai pályájuk bemutatásakor meglehetősen szabadon strukturálhatták a mondanivalójukat, mégis befolyásolta őket, hogy párbeszéd alakult ki köztünk: kérdeztem, reagáltak a mondanivalójukra. Továbbá a jelen idejű hallgatóságuk én voltam, vagyis hozzám, az én feltételezett tudásomhoz és személyemhez igazították a mondanivalójukat, miközben Bodor és mtsi interjúkötetében előre megkapott kérdések mentén írásban küldték el válaszaikat, melyeket aztán tudvalevőleg szélesebb (feltételezhetően főként szakmabeli) közönségnek szántak. Többen tartózkodtak nevük nyilvánosságra hozatalától, és olyan történetek, bizalmas információk is elhangoztak, melyeket semmilyen szín alatt nem szerettek volna nyilvánosságra hozni. Végül pedig az interjúkötetben megtalálható szövegekhez nem tartozik értelmező elemzés, ez gyakorlatilag az olvasóra lett bízva, miközben számomra az interjúk az elemzés forrását jelentik.

4 Eredmények

4.1 Az intézménytörténeti kutatás eredményei

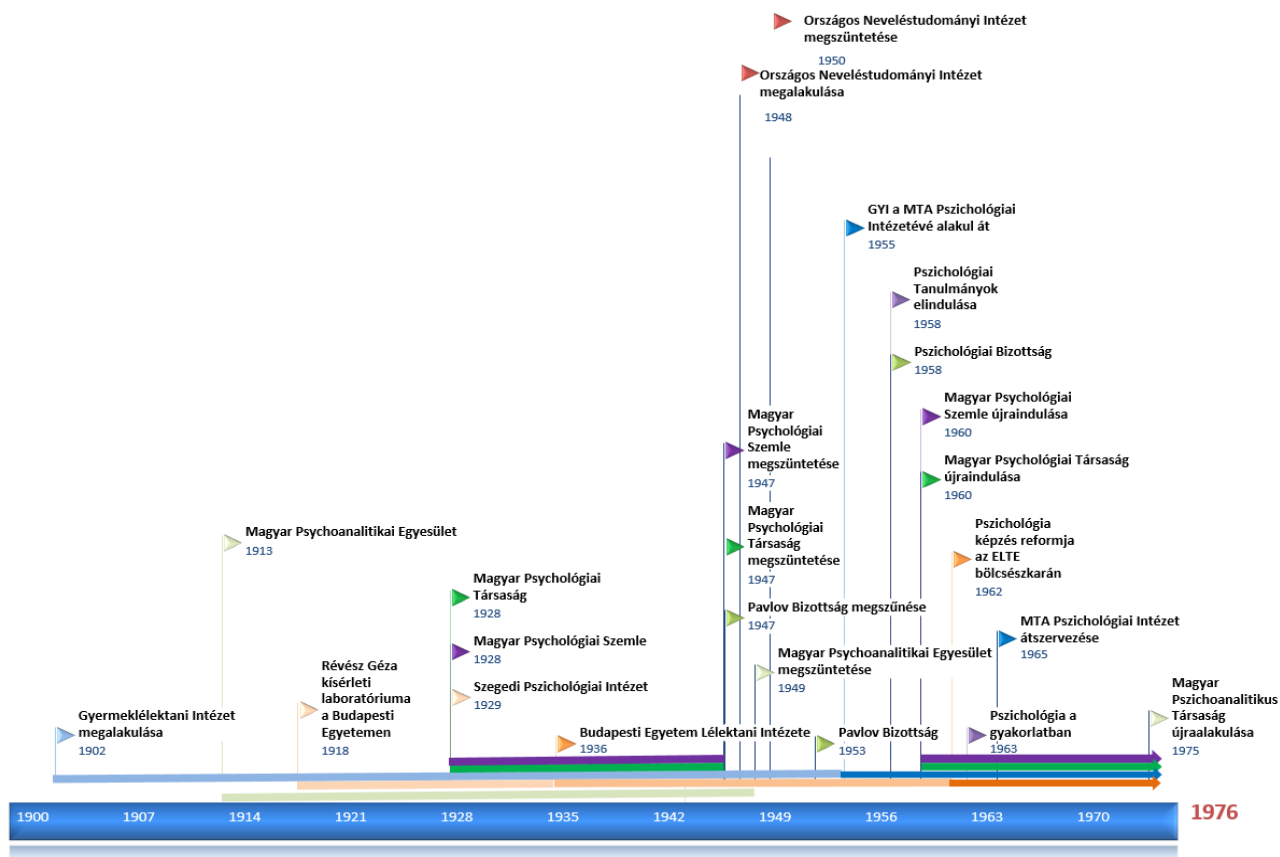
4.1.1 Főbb tudományos pszichológiai intézmények 1900-1975 között

A sztálini rendszer betiltott bizonyos pszichológiai területeket ideológiai indoklással, mondván azok burzsoá elméleteknek és áltudományoknak számítanak. Így a pszichodiagnosztika, pszichoanalízis, fejlődéslélektan, munkalélektan, szociálpszichológia, és – az interdiszciplinaritása miatt csak részben a pszichológiához tartozó – pedagógia háttérbe szorultak (Kovai, 2016). Néhány intézmény tudott csak folyamatosan működni: a Gyermeklélektani Intézet, az ELTE Bölcsészettudományi Karának Lélektani Tanszéke, a MÁV Pályaalkalmassági Vizsgáló Állomás Horváth László Gábor vezetésével, az 1. számú Gyermekklinika nevelési tanácsadója P. Liebermann Lucy vezetésével, valamint a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Gyógypedagógiai Lélektani Tanszéke Kozmutza Flóra vezetésével. A folyóiratokból és a Pszichológiai Intézet dokumentumaiból kiderül tehát, hogy működtek bizonyos pszichológiai tevékenységet végző intézmények, ugyanakkor ezek elszórtan és meglehetősen korlátozott hatékonysággal léteztek, valamint rendkívül szerteágazó pszichológiai területeket érintettek (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954; Dancs szerk., 1977). Bár a korlátozásokkal és egzisztenciális bizonytalansággal járó elnyomás 1949-1960 közé tehető, a közvetlen elnyomás rövidebb időt tett ki, 1955-56-ig tartott.

Az újraintézményesülés legfontosabb velejárói a pszichológiai tudományos tevékenységek nyilvánossá válása és a szakmai összeköttetések, együttműködések intézményesülése lett. Az Magyar Pszichológiai Társaság életre hívását kimondottan az motiválta, hogy legyen egy olyan szakmai platform, ami összefogja a pszichológusokat. A rövid és hosszú távú tervekben szerepelt a folyóiratok életre hívása és a nemzetközi kapcsolatok szorgalmazása. 1977-re a Magyar Pszichológiai Társaság az 1960-as káderhiányhoz képest 900 taggal számolt. Továbbá az alkalmazott területeken nevelési tanácsadók, munkalélektani és ergonómiai laborok, gyermekpszichológiai rendelők, pályaválasztási intézetek, klinikai pszichológiai laborok alakultak (Pataki, 1977).

A pszichológiai tudományok veszteségei tényszerűen követhetőek a Rákosi-korszakban (mindezt az 1. ábrán tüntettem fel). A szocialista rezsim fellépésével a Magyar Pszichológiai Társaság és a Magyar Pszichológiai Szemle 1947-ben megszűntek, és egyaránt 1960-ban éledtek újra. A Magyar Psychoanalitikai Egyesület 1949-ben oszlatta fel magát, és hasonló sorsra jutott a többi pszichoterápiás egyesület is. Az 1948-tól Mérei névvel fémjelzett

Országos Neveléstudományi Intézetet 1950-ben számolták fel (K. Horváth, 2011; Kovai, 2016), majd ezután megszűnt két másik pszichológiai kutatóhely is: a Székesfővárosi

1. ábra A pszichológiai intézményrendszer alakulása 1900-1975 között.

A zászlók pontszerű eseményeket jelölnek, alul a zászlókkal megegyező színű csíkokkal pedig az adott társaság, intézmény működésének időtartamát akartam érzékeltetni (lila: MPSZ; zöld: MPT; kék: a Gyermeklélektani Intézet- MTA PI; a krémszín a Magyar Psychoanalitikai Egyesület; a narancsos: egyetemi Pszichológiai Tanszék adott felállításai).

Neveléstudományi Intézet és a Fővárosi Lélektani Intézet is. A további veszteségekhez sorolható, hogy a fiziológiai kutatásokat leszámítva megszűnnek az egyetemi pszichológiai kutatások és pszichológusképzés is. A budapesti egyetem és a Gyógypedagógiai Főiskola pszichológiai tanszéke kizárólag a pedagógusképzésben vett részt (Kovai, 2016). Ez alatt a közel tíz év alatt a pszichológus kutatóknak nem volt lehetőségük tudományos munkáik közzétételére, így a publikálatlan kéziratokat csak az 1958-ban megjelentetett Pszichológiai Tanulmányok közölte. Ugyan a Szegedi Tudományegyetemen és az ELTE-hez hasonlóan nem számolták fel teljesen a pszichológia tanszéket, viszont a tevékenység itt is minimálisra korlátozódott, kizárólag a pszichológia tantárgy oktatását végezte el pedagógusoknak, de intézmény folytonosságára mégis amnézia borult (Szokolszky, 2014).

Tudományos munka azonban elszórtan több helyen is folyt, habár ez inkább a helyben dolgozó pszichológus, illetve pszichológia iránt érdeklődő szakember személyes ambícióján, mintsem központi, hivatalos előíráson alapult. Az intézményesülési folyamat egyik jellemzője,

hogy az addig koordinálatlanul, informálisan, személyhez kötődően működő pszichológiai szerveket minisztériumi hozzájárulással központi irányítás alá terelik.

4.1.1.1 ELTE Pszichológiai Intézet megalakulása

1918-ban a Tanácsköztársaság alatt tiszavirág-életet élt az Egyetemi Lélektani Intézet, melynek Révész Géza volt az oktatója. Ám a forradalom leverésével megfosztották rangjától, a szervezet működését megszüntették, és ő Hollandiába kényszerült távozni (Hunyady, 2006a). Az első egyetemi pszichológiai intézet Szegeden alakult meg 1929-ben (Szokolszky, 2014), ezt követően a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem¹⁷ 1936-ban jött létre pszichológiai laboratórium (Hunyady, 2006b) a Filozófiai Intézet részeként. Bár a pszichológia az egyetemi oktatás részévé vált, illetve az egyetemeken pszichológiai kutatások zajlottak, egyik intézet sem vált önálló egyetemi egységgé, például tanszékké, illetve nem bocsátottak ki pszichológiai diplomát. Az ELTÉ-n 1947-ig Harkai Schiller, majd rövid ideig Várkonyi Hildebrand Dezső vezette a laboratóriumot, míg 1947-ben Kardos Lajos lett az intézmény vezetője egészen 1971-ig (Hunyady, 2006a). Ekkortájt a pszichológiát „szabad bölcsészképzés” részeként hallgathatták az egyetemisták, vagyis a hallgatók szabadon válsztott kurzusként hallgathattak pszichológiát ahelyett, hogy kötött tanrendhez alkalmazkodtak volna.

4.1.1.2 Gyermeklélektani Intézet – MTA Pszichológiai Intézete megalakulása

Ranschburg Pál 1899-ben indította el az idegklinikán működő lélektani laboratóriumát, az Egyetemi Psychofizikai Laboratóriumot egy magánkliense adományából. Ebből 1902-ben vált ki magánlaboratóriuma a Mosonyi utcai kisegítő iskola épületében, amit a „Gyógypedagógiai Intézetekhez Kapcsolt Psychológiai Laboratóriumként” neveztek el (Dancs, 1977; Hunyady, 2006a) és a gyógypedagógiai iskolákhoz csatolták (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954).

A MTA Pszichológiai Intézetének története egy olyan fejlődési ívet tár elénk, mely szerint egészen 1927-ig a laboratóriumban kizárólag kutatómunka folyt, és azt követően fokozatosan szélesedett a gyakorlati pszichológiai, pedagógiai és orvosi feladatköre is. A második intézetvezetőhöz, Schnell Jánoshoz köthető a tanulási és magatartási zavarok ambuláns ellátásának bevezetése 1929-től (Molnár, 1979). 1950-ig tartott ez a szakasz, mely során a klinikusi, gyakorlati munka vált hangsúlyossá a kutatással szemben. Elsősorban nevelési tanácsadással, pályaválasztással és diagnosztizálással, terápiával foglalkoztak. 1948-

¹⁷ Az 1921-től Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem 1950-ben kapta meg ma is ismert nevét, vagyis azóta szerepel hivatalosan Eötvös Loránd Tudományegyetemként.

ban Molnár Imre lett az intézet vezetője. Ekkor országos feladatokat kezdett ellátni az intézmény: Révai-tervnek megfelelően az első általános iskolai évfolyamtól a munkás-paraszti származású diákok gimnáziumba bevonását célozta meg. Ehhez a fővárosban a Radnai Béla vezette Fővárosi Intézet, másutt pedig a Gyermeklélektani Intézet végezte vidéki hálózataival a méréseket (melyeket ma talán kompetenciamérésnek nevezhetnénk). Az intézetnek – 1946-tól 1950-re – 15 nagyobb városban volt vidéki állomása, melyekkel közösen végezték ezeket a feladatokat (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954).

4.1.2 Az újraintézményesülés intézményi története

Az újraintézményesülés jelentőségének megértéséhez az eseménytörténet lépésein és helyszínein keresztül vezet az út, amit ebben a részben korabeli, főként levéltári forrásokra támaszkodva vázolok fel helyenként kipótolva a pszichológiatörténeti munkák utalásaival. A célom tehát az, hogy ismertessem, mi történt a pszichológia intézményrendszerével az újraintézményesülést megelőző és a folyamata alatt történő időszakban, milyen folyamatokon és szervezeti eseményeken keresztül bontakozott ki az újraintézményesülés, mivel ezzel válik világossá a tudományterületet érő változások mértéke. A levéltári dokumentumokat azért rendeztem külön fejezet alá, hogy összevethető legyen az időben jóval később keletkezett és egészen más műfajú interjúkkal, vagyis összevethetővé válik az évtizedek során változó tudománykép és a szakmát érintő központi kérdések, ügyek. Természetesen a levéltári anyagokban is tettenérhető a diszciplína önképének formálódása, ugyanakkor az interjúkban kétségtelenül hangsúlyosabb az értelmezési, reflexiós folyamat. Összességében a kétféle forrás kiegészítheti, támogathatja és pontosíthatja egymást.

4.1.2.1 Az ELTE Pszichológiai Intézet 1949-70 között

Az egyetemi Pszichológiai Intézet történetét az intézményi átszervezések, az oktatók és hallgatók létszámkérdése, a kutatásban és tananyagban megjelenő ideológiai elvárások szabdalták a vizsgált időszakban. Ezalatt jelentősen változott a pszichológia egyetemi pozíciója és a tudomány képe is formálódott, amennyiben a kutatások, oktatók és tantárgyak a pszichológia sokkal szélesebb rétegét fedték le a '60-as évekre. Az Egyetemi Levéltárban tárolt anyagok feldolgozásakor a visszaemlékezésekben elhangzott megosztások és egyéb közmegegyezéssel állítások ellenőrzésére is törekedtem. Bár több helyütt is olvashatóak a pszichológusképzés hiányáról szóló kijelentések (Beszélgetés Molnár Imrével, 1979; Bodor és mtsi., 1998; Hunyady 1996a; Pataki, 1977), ezek többnyire a mögöttes okokra és döntési mechanizmusokra hivatkozás nélkül szerepelnek. Az egyetemi pszichológiai egység különböző

felállását, intézményi formáját, valamint képviselőit a fellelhető hivatalos dokumentumok fényében a mellékletben foglalom össze. Ez a dokumentum az intézmény hivatalos formájának átalakulását, és az oktatók létszámának alakulását is mutatja.

A II. világháborút követő demokratikus átmenet éveiben a kezdetleges szervezettség és a háttérbe szorulás kezdetei váltak érzékelhetővé. Ekkor egyetlen kis szervként működött az intézet néhány munkatárssal, akik egy része fizetetlen állást töltött be. Kardos beszámolójából tudjuk meg, aki 1947-ben vette át a Lélektani Intézet vezetését, ahol akkor tervezett, rendszeres kutatómunka nem folyt. a hallgatók „a polgári pszichológia jellegzetes kérdésfelvetéseiből indultak ki” (ELTE Lélektani Intézet 1951. évi munkaterve, 1949. évi beszámolója, [1950]). Az rövid átmeneti demokrácia éveiben a budapesti egyetemi tanszéken nem volt rózsás a helyzet: a háttérben a harmadéves Barkócziakat pártagitátorok csábították át más területekre az 1947-48-as tanévben (Bodor et. al., 1998). Pár évvel később Kardos mellett egy időben Barkóczi volt az egyetlen (fizetés nélküli) segéderő.

Az intézménytörténetet sokszor nehezen követhető intézményi átstrukturálások szabdadják. Ezek egyik jelentős mozzanata 1949-re tehető, amikor a bölcsészet- és természettudományi karokat újjászervezték, a tanulmányi és vizsgarendeket újra szabályozták. A háttérben egyértelműen nyomon követhető a politikai szándék, hiszen „[a reform s]zükségessé vált azért, mert ezek a karok, bár nem egyszer igen magasfokú tudományos képzést nyújtottak, tanulmányi rendjükben, tananyagukban és szervezetükben messze elmaradtak az addigi igényektől, amelyet a szocializmus felé tartó országunk szakemberszükséglete rájuk rótt” (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1949, 3. oldal).

Ugyanakkor más szakokkal egyetemben lélektani tárgykörből középiskolai tanári képesítést csak a Pázmány Péter Tudományegyetem, az ELTE elődje bocsáthatott ki. A lélektan a leírások alapján önálló képesítésként nem szerepelt, hanem párosítani lehetett különböző tanárszakokhoz (úgy, mint élettudomány és vegytan és lélektan). A filozófia és társadalomtudomány és lélektan szakot csak a Budapesti Tudományegyetemen lehetett felvenni, a hallgatók létszámát a miniszter 25 főben maximalizálta, melybe beletartoztak az esti tagozatosok, akik 10 főt tettek ki. Ugyanakkor lélektan megjelent a minden tanárjelölt számára kötelező előadások között. A pedagógushallgatóknak tehát általános lélektant, fejlődéslélektant és gyermektanulmányt, neveléslélektant kellett hallgatniuk.

1953-ban felbomlott a Bölcsészettudományi Kar, és Kardos dékánhelyettesi kinevezésben részesült (Kardos Lajos személyi anyaga). Másutt 1954-ben rögzítik ezt az újabb átszervezést, ami felsőbb politikai akaratnak tudható be, ami decentrálásra törekszik. Ennek fényében döntés született a Lélektani Tanszék megalakulásáról nyolc másik tanszék mellett. A

Lélektani Tanszék ezentúl a Nyelv- és Irodalomtudományi Kar alá tartozott (ELTE Értesítője 1954-55, 1955)¹⁸.

Az intézetben folyó tudományos kutatómunkában kibontakozik a politikailag kijelölt tudományos irányhoz igazodás. Kardos az átszervezés során „dialektikus-materialista alapokra” kívánta helyezni az intézeti munkát és lépésről lépésre akart arculatot formálni az Intézetben folyó kutatásoknak, melyek a tanulás- emlékezés-érzékelés általános lélektani fő területekre koncentráltak (ELTE Lélektani Intézet 1951. évi munkaterve, 1949. évi beszámolója, 1950). Mivel 1947-49 között kevés szovjet tudományos irodalom volt még elérhető, nem ismerték eléggé a szovjet kutatási irányokat és módszereket, ezért Kardos hiányosnak tekintette kísérleteiket. Az 1951-es évre az Intézet három kísérleti kutatást tervezett: ezúttal Faragó Katalinnal és Barkóczi Ilonával. Az 1951-es évre Kardos tanuláslélektani alapproblémák áttanulmányozását tervezte a polgári pszichológia világnézeti-ideológiai hátterének leleplezésével. Tervezték egy munkaközösség megszervezését, mely Pavlov főbb műveit szerezte volna be és fordíttatta volna le szakszerűen.

Bár Kardos igyekezett megfelelni a tudományos kívánalmaknak, az egyetemi Pszichológiai Intézettel szemben is elégedetlenség fejeződött ki, mivel az „sem dolgozik úgy, ahogy arra szükség volna” (ELTE Lélektani Intézet 1951. évi munkaterve, 1949. évi beszámolója, 1950). A magyar pszichológiai munkát önkéntelenül is átítatta a burzsoá szemlélet, mivel tájékozatlanok voltak a marxista-leninista pszichológia művelésében. A negatív értékelés már csak ezért sem tűnt veszélytelennek, hiszen az elégtelen ideológiai keretre hivatkozva három pszichológiai intézetből kettőt – a Pályaválasztási Tanácsadót és Nevelési Tanácsadót – meg kellett szüntetni az ősz során.

Az egyetemi levéltárban hézagosan lelhetőek fel az 1950-es évek tanszéki értekezleteiről készült jegyzőkönyvek, melyek betekintést nyújtanak a pszichológiai oktatás és tudományos tevékenységek, valamint a tanszék állapotába. Ezek az iratok műfajukból adódóan is többnyire a munkavégzéssel kapcsolatos praktikus kérdésekre összpontosítanak, úgy, mint a pedagógusképzésben oktatandó pszichológiai kurzusok megszervezése és az oktató kinevezése; a tananyag elsajátításának támogatása. Ugyanakkor egyben az aktuális politikai-ideológiai diskurzusokat is magukkal hordozták: a pavlovizmus népszerűsítése a „burzsoának” bélyegzett pszichológiával szemben¹⁹. Kardos az eszmei-politikai nevelőmunka fontosságára hívta fel a

¹⁸ Kardost tanszékvezető docensnek nevezik ki. Kardos mellett Radnai Béla (adjunktus), Barkóczi Ilona (tanársegéd), Gellértné Faragó Katalin (tanársegéd) és Tánczos Zsolt (aspiráns) tartoztak a tanszékhez 1954-55-ben.

¹⁹ Az 1953/54-es tanévben a IV. évfolyam pedagógia szakosok „Lélektan tanítás módszertanát” Barkóczi tartotta. A gyakorlatokat az általános lélektanhoz Salamon Jenő és Faragó Katalin vállalták. A neveléslélektan

figyelmet: felkérte az oktatókat, hogy „különös gondot fordítsanak az előadásokon az anyagban rejlő ideológiai lehetőségek teljes kiaknázására” (A Lélektani Tanszék m. értekezleteinek jegyzőkönyvei 1953-56, 1955). Eszerint a tananyag oktatásakor akár az aktuális politikai célok is érvényesülhettek: „Megbeszéléseinken újra meghatároztuk, hogy az általános és neveléslélektani anyag mely részei a legalkalmasabbak arra, hogy felhasználjuk a dialektikus materialista világnézet megszilárdítására, a reakciós és idealista nézetek megcáfolására, a hazafias nevelésre, és valamilyen aktuális politikai kérdéssel való összekapcsolásra” (A Lélektani Tanszék m. értekezleteinek jegyzőkönyvei 1953-56, 1956). Az elméleti összefüggéseknek az uralkodó ideológiai logikát követték: például be kellett bizonyítani a tudat másodlagosságát az anyagi világgal szemben (A Lélektani Tanszék m. értekezleteinek jegyzőkönyvei 1953-56., 1955)²⁰. Az oktatás részét képezte a „nem megfelelő”, vagyis az államszocializmusban hivatalosan tiltott és üldözött pszichológiai megközelítések kritikája és elutasítása. Vagyis az egyetemi oktatásba nem fért bele a pedológia, az analitikus lélektan, illetve az „idealistának” bélyegzett szellemtudományos irányzatok. A létszámkérdés és a munkaerőhiány végigkísérte a tanulmányozott időszakot (ELTE BTK Dékáni Titkárság 1948-1951, [1951]), melynek jelentős alakulását a melléklet 5. 4. táblázatán lehet nyomon követni. 1949-ben Kardos két munkatárssal rendelkezett Baka Éva és Molnár Ilona személyében (ELTE Lélektani Intézet 1951. évi munkaterve, 1949. évi beszámolója, [1950]). A probléma hátterében Kardos a munkatársak kutatási képzetlenségét látta, illetve „a pszichológia válságos időszakára” tett utalást. A válság a lélektan iránti érdektelenségben nyilvánult meg, a lélektan tanári szak megszűnt, az Intézet alkalmazottainak számát redukálták: 4 munkatárs közül kettőt, azután még egyet le kellett építeni. Az anyagi források jelentéktelenek voltak, ezért a legalapvetőbb kísérleti feltételeket sem tudták biztosítani. 1951-ben Kardos Faragó Katalin II. éves lélektan hallgató tudományos munkatársként való alkalmazását szorgalmazta, tekintve az intézetnek nem volt rajta kívül fizetett munkaereje.

A pszichológus – vagy ahogy akkor hívták, lélektan – szakosok számáról annyi szót ejtettek, hogy az 1955-ös tanév folyamán felvettek két hallgatót (A Lélektani Tanszék m.

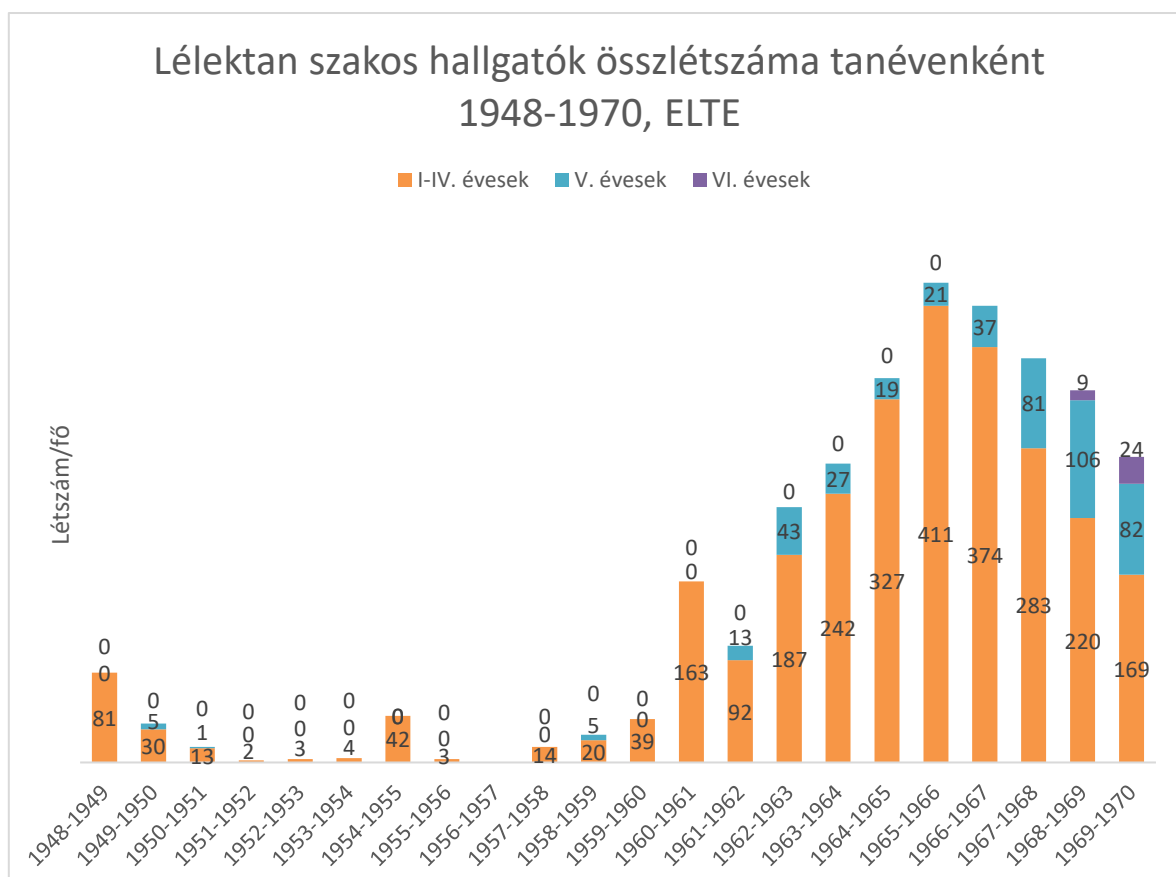
gyakorlatokat Radnai vitte, és Salamon is részt vett gyakorlatként rajtuk. Heti egy órában Kardos speciál kollégiumot tartott lélektan szakosoknak és érdeklődőknek „Pavlov kutatásai és a lélektan” címmel. Radnai Kardos javaslatára „Statistikai módszerek a lélektanban” címmel vezetett speciál kollégiumot lélektan szakosok számára. Kardos folytatta a „Burzsoá lélektan bírálata” című szemináriumát lélektan szakosok számára a következő félévben is.

²⁰ Az idegrendszer, lelkiélet és a viselkedés egymással állandó kölcsönhatásban lefolyó dialektikus fejlődése, mely a környezettel való kölcsönhatásban bontakozik ki. Állati és emberi lelkiélet közti különbségek kimutatása, vagyis a természeti és társadalmi létmód közti eltérés. Rá kellett mutatni az idealista világnézet tudománytalan tanításaira („pl. szabad akarat- fatalizmus, a gondolkodás elszakítása a nyelvi alaptól, öröklési fatalizmus -indeterminizmus, a tehetségek kérdése a kapitalista és a szocialista társadalomban stb.”). A materialista nevelést szolgálta a lelki folyamatok fiziológiai vonatkozásainak ismertetése is.

értekezleteinek jegyzőkönyvei 1953-56., 1955). A felvétel módjáról és a létszámkeretről nem esett szó. Az 1956. júniusi értekeztet bővebben kitért a hallgatók ügyére, mely szerint a tanszékvezető értékelte a 3 (!) IV. éves lélektan szakos hallgató munkáját, melyből ketten voltak egyszakos pszichológus hallgatók. A lélektan iránti érdeklődés elmélyülésével magyarázták, hogy „mind az öt II. éves pedagógia szakos hallgató és rajtuk kívül még néhány egyéb szakos is kérte lélektan szakra való átvételét”.

A hallgatói létszám alakulását nem firtatta egyetlen hivatalos irat sem, nem tértek ki az okaira. Így az alábbi ábrákkal a célom az, hogy a személyes elbeszélésekben és visszaemlékezésekben elhangzott létszámcsökkenést és fellendülést közvetlen adatokon keresztül leellenőrizzem. Az első ábrán az első négy évfolyam hallgatói létszámát összevontam, mivel elsősorban az éveken keresztülvonuló tendenciákra voltam kíváncsi, továbbá a végzős hallgatók számát igyekeztem összehasonlítani a második ábrán szereplő oklevelet szerzők számával.

Az első ábrához az 1948-as tanévtől találtam adatokat, ugyanakkor a diagram vonalának törése 1956-tól jelzi, hogy abban a tanévben nem rögzítették a hallgatói létszámot. A számok különböző szintű képzésekre utalnak, vagyis esti, levelező és kiegészítő képzésben résztvevők is hozzáadódtak a nappali hallgatók létszámához. Ezek az adatok meggyőzően támasztják alá, hogy a pszichológiát érintő ellenséges politikai akarat elsősorban az '50-es évek első felében éreztette hatását. Az 1960/61-es tanév létszámu grása jelentős változásra utalhat a lélektan tanulmányok iránti érdeklődés szempontjából.

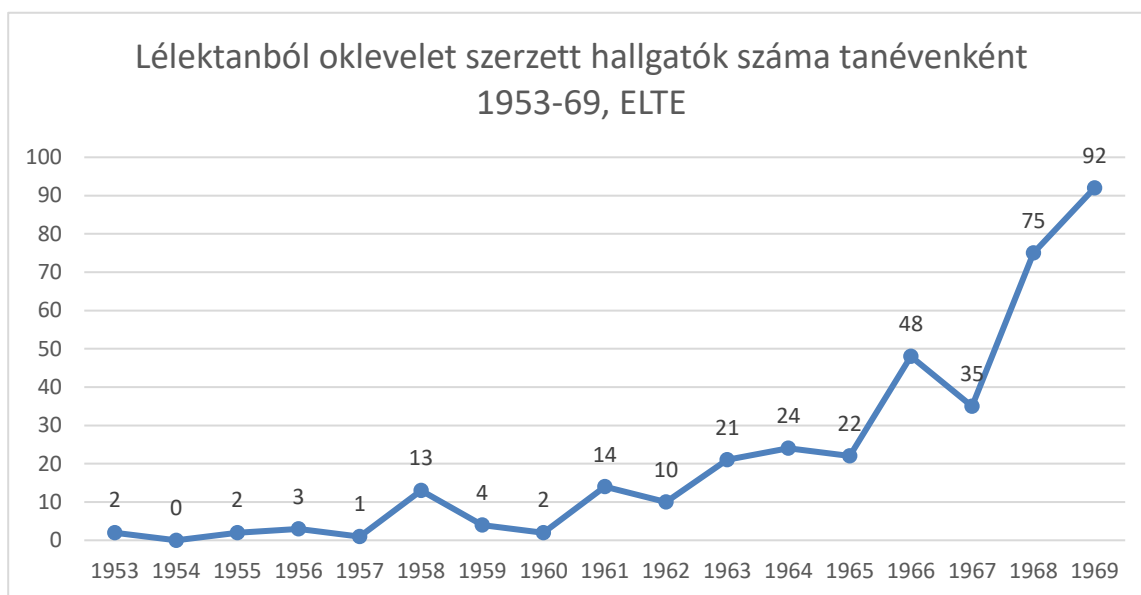

2. ábra Lélektan szakos hallgatók összlétszáma tanévenként 1948-1970, ELTE

A következő hallgatói létszámot összesítő diagram az oklevelet szerzetteket összesíti 1953-69 között, vagyis ezek a számok a pszichológus (többször egyéb szakkal párosított) képesítésűeket jegyzik (8. Bölcsészettudományi Kar, v. Törzskönyvek, 1953-1969). Mindez nyilvánvaló különbség ahhoz képest, hogy ki hallgat akár csupán átmenetileg pszichológiát. Az adatok azért csak 1953-tól kelteznek, mivel korábban nem találtam olyan kimutatásokat, melyekből kiderült volna a diplomát szerzők neve és/vagy száma²¹. Az 1953-69 között végzett 368 hallgató közül 16 szovjet diplomával rendelkezett²², ami honosítási eljárás során vált itthon elfogadottá. A honosított szovjet diplomák zöme, vagyis 11 darab 1957-59 között keltezett, abban az időben, amikor az egyetemen nem folyt szabadon pszichológusképzés, továbbá a már korábban említett középiskolai pszichológia-logika oktatás kapcsán gondot okozott a képzett pedagógusok hiánya.

²¹ Az oklevelek adatait az egyetemi törzskönyvek tartalmazzák. 1949. előtt bölcsész végzettség szerepel az oklevélben. Viszont 1950/51-ből nincs törzskönyv, és 1952/53-ból nincs hallgató.

²² Továbbá egy fő román diplomáját honosítottatta.

3. ábra Lélektanból oklevelet szerzett hallgatók száma tanévenként 1953-69, ELTE

Érdeemes a kétféle forrásból származó adatokat úgy összevetni, hogy a végzős hallgatók számának alakulását vetjük össze az oklevelet szerzettekkel. Így az egymáshoz közelítő számokból kétségtelenül leolvasható, hogy a '60-as évek elején kezdett el megemelkedni a végzős és diplomázó hallgatók száma, és az évtized végére közel száz pszichológus végez az egyetemen.

A pszichológia alkalmazását és legitimitását tekintve fontos mozzanat, hogy az 1957/58-as tanévben több középiskolában is bevezették a pszichológia-logika oktatást. Eszerint már a középfokú oktatás szintjén megjelent a pszichológia, továbbá így pozíció kínálkozott a pszichológiát tanuló hallgatóknak egyéb munkahelyek és státuszok hiányában. Észrevehető az 1957/58-as tanév középiskolai pszichológia oktatása kapcsán a megváltozott hangnem: eszerint a korábbiakhoz képest, amikor értékelés nélkül hangzott el a tanszéken tanuló pszichológia szakosok száma, ekkor már kifejezetten problémaként tekintettek a jelenségre.

A későbbi hallgatói létszám növekedést a hatvanas évek elején megvalósított képzési reformhoz köthetjük. Bár a fenti számok és a hallgatók hiányáról szóló tanszéki beszélgetések is alátámasztják, hogy a pszichológia erős korlátok között tudott fennmaradni, a pszichológusképzés folyamatossága mégsem esett egységes megítélés alá. A Pszichológiai Bizottság Gyakorlati Módszertani Albizottsága például a magyarországi pszichológusképzés történetével kapcsolatban egyet nem értését fejezte ki (Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság alapszabályzata, iratai, [1960]), mivel szerintük „nem felel meg a tényállásnak, hogy semmiféle pszichológusképzés nem volt. A különféle pszichológiai irányzatok és az azokat

képviselő intézmények – tekintve, hogy a magánképzés megengedett volt, folytattak pszichológusképzést”. Ez a felszólalás felveti azt a kérdést, hogy a magánképzés kiválthatja-e a hivatalos egyetemi képzést, illetve betöltheti-e annak a helyét. A felszólalásból kiviláglik, hogyan szorult vissza a pszichológiai működés kisebb, félhivatalos körökbe.

Az egyetemi képzés megreformálására Gegesi Kiss Pál ekkor még az orvosképzés mintáját javasolta, ami 5-6 év alapképzést jelentett 4 év szakirányú oktatással megtoldva. A szakpszichológusi képzés beindítása szükségessé tette a pszichológus szakma definiálását (Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság alapszabályzata, iratai, 1960)²³.

Az egyetemi pszichológiaoktatás szempontjából jelentős reformot végül az 1962/63-as tanévben elindított ún. trifurkációs, vagyis háromfelé elágazó szakirányú képzés jelentette. Innentől a pszichológia elsősorban nem a bölcsészképzésben oktatott kötelező tantárgyként működött egy-egy lélektan szakos, szakpáros hallgatóval, hanem önálló intézményi egységgel és legitimitással rendelkező tudományként lépett fel. A pszichológiai egység a Barkóczi Ilona vezette általános lélektani és a Szovjetunióban végzett Salamon Jenő fejlődéslélektani tanszékére épült (Hunyady, 2006a). Az oktatás úgy állt össze, hogy az első két évben a pszichológia mellé egy másik tanárszakot kellett felvenni. A pszichológia ekkor még mindig főleg általános lélektant jelentett. Ezt követő három évben a tárgyak a három fő választott alkalmazási területre épültek (munka-, klinikus és pedagógiai pszichológia), immár egyszakos felállásban. A szakemberképzés szempontjából az egyetemi pszichológusképzés azért is töltött be kulcsszerepet, mivel egyéb képzési formák korlátozottan voltak elérhetőek (Pszich. Biz. iratai, 1968). A képzés „korszerű, marxista-leninista szemléletű alapkísérletek megismerésén”, természettudományos vonatkozások elsajátításán és az alkalmazási területek oktatásán alapult.

Ugyanakkor számos akadállyal kellett megküzdeni a képzés, működés és elhelyezkedés területén. Nehézséget jelentett, hogy a Lélektani Tanszék elégtelen műszerellátással rendelkezett, laboratóriumi szobákkal nem bírt. Problémát okozott, hogy az 5 évvel korábban megállapított keretszámok nem működtek, nehézségekbe ütközött a végzett hallgatók elhelyezkedése. A munka- és klinikus álláshelyek száma meglehetősen alacsonynak volt mondható, pedagógiai pszichológusként nevelői állásra várták a jelentkezőket, melyet a hallgatók nem szívesen töltöttek be, hiszen tisztázatlan maradt, hogy milyen tevékenységre igényelnek pszichológusokat. Mégis a munkapszichológia területén vált a legsúlyosabbá a

²³ A szakképesítés kidolgozásához figyelembe kellett venni a reális költségvetést, az állásteremtési kapacitást. A szakmai képzettség egységesítését az állandó előadókban látták. A gyakorlati képzésnél a medikusi képzést vették volna modellül, vagyis a hallgatók különböző intézményekben szerezhetnének tapasztalatot az 5. szemesztertől kezdve. Teljes értékű gyakornoki beosztást javasoltak. Négy szakot képzeltek el az albizottság tagjai: klinikai, munkalélektani, neveléslélektani és szociális gondozói képzés.

pszichológusok szakmai helyzete, hiszen a végzett pszichológusok több helyen nem pszichológus munkakörben dolgoztak. Akadálya volt az elhelyezkedéseknek, hogy a hallgatók nem szívesen mentek vidékre, ezért előfordult, hogy évekig betöltetlenek maradnak vidéki pozíciók. Továbbá a munkahelyek sokszor megfelelő végzettség híján töltettek be pszichológusi állást.

4.1.2.2 A Gyermeklélektani Intézet – MTA Pszichológiai Intézete 1949-70 között

A második világháború utáni rövid demokratikus átmenetet követően az egyetemi lélektani tanszékhez hasonlóan a másik központi tudományos intézmény is erős korlátozással tudott csak működni: a Gyermeklélektani Intézet (GYI) az uralkodó politikai programnak megfelelően tervezte kutatásait és alkalmazott tevékenységeit. 1949-ben a Szovjetunióból érkező első dokumentációs anyagok új fordulatra kényszerítették az eddigi munkavégzést, vagyis ettől datálható a pszichológiára irányuló nyílt politikai ellenségesség: „meg kellett küzdenünk egy alapvetően helytelen szemlélettel, amely sajnos máig hivatalos körökben is elterjedt, amely szerint szocialista államban, illetőleg szocialista nevelésben, lélektanra nincs szükség” (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954, 2. old.). Kifogások érték a teszt módszereket a klinikai munkában, megszüntették a vidéki állomásokat, ahol képzett pszichológusok és mellékállásban dolgozó orvosok, pedagógusok töltötték be pozíciókat.

1949. december 20-án Molnár Imre, a Gyermeklélektani Intézet igazgatója, beszámolt az intézet tervéről (Dancs szerk., 1977), és szót ejtett a korábbi kutatómunka felülvizsgálatáról a szovjet tudományos keretnek megfelelően (Gyermeklélektani Intézet 1949. évi tevékenysége, 1950), melynek következtében az intézet munkatársai a korábbi tesztek a környezeti viszonyoktól és az iskola nivójától befolyásolhatónak vélték, így áltudományosnak ítélték meg. A korábbi munka tudományos leértékelése és kritikája maga után vonta a már folyó kutatások, publikációk megakasztását. Az intézet munkájából kitűnik, hogy a szóban forgó év alatt elsősorban ambuláns, nem pedig kutató munkát végzett.

Molnár féltette az ambuláns klinikai munkát, melyet munkaerő hiányában a kutatóknak kellett elvégezniük (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954). Míg 1948-ban 1600 gyereket látott el évente az intézet, addig 1949-ben 2400 fő került hozzájuk. A Gyermeklélektani Intézet összekötő szerepet tudott kialakítani az iskolák, tanácsok, klinikák és kórházak között, akik vizsgálatra küldték a gyerekeket az intézetbe. Továbbá kezelést is nyújtott a súlyos magatartási és tanulási nehézségekkel küzdő gyerekeknek. Az intézet hivatalos szakértői szerepet (véleményező szerv) is betöltött a gyámhatóságok, gyermekvédelmi osztályok és gyermekügyben ítéző bíróságok előtt. Ebből a szempontból mérföldkönek

számított, hogy 1953 tavaszán az Egészségügyi Minisztérium kiállt az ambuláns klinikai munka mellett.

Az intézet kutatómunkája 1950-ben indult újra, de nem derül ki pontosan, mit jelent a „hosszú ideig tartó szünet”, amire Molnár utalt az intézet történetéről szóló beszámolójában (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954). Az intézet 1950-től számított munkásságát a folyamatos tudományos termeléshez képest alacsony publikációs ráta jellemezte, tekintetbe véve a megjelenések korlátozottságát. Egyik lehetőségként a Pedagógiai Szemle kapott említést, ami helyhiány miatt 1954-ben tudta közölni a már 1952-ben elkészült tanulmányokat. A publikációs listában ezen kívül egyetlen másik folyóirat, a szintén nem pszichológiai profillal bíró Gyermekgyógyászat olvasható.

Molnárék igyekeztek megegyezni az Akadémiával, hogy néhány kutatási témára koncentrálhassanak, szétosztva az egyéb irányokat más lélektani intézetek között. Ezt ugyanakkor az Akadémia elvetette, és arra kényszerült az intézet, hogy valamennyi feladatot magára vállaljon. 1951-től az Oktatásügyi Minisztérium Vezető Kollégiuma törődött az intézet munkájával és előíranyozta, hogy a fegyelemre neveléssel foglalkozzanak. A politikai elvárásoknak nyomai lettek az intézmény munkatervén: az orosz nyelv tanulásának iskolai nehézségeit vizsgálták a munkatársak, a szocialista erkölcsi oktatás és a világnézeti nevelés lettek kitüntetett kutatási területek a „marxista tudományos keret” átültetésével. Az 1951-52. évi munkatervben a világnézeti nevelés, a szocialista jellemnevelés kérdései kaptak hangsúlyt.

A tudományos elvárások arra a „kompromisszumra” kényszerítették a munkatársakat, hogy intenzív szakmai felkészülés után hivatalos cikkekben ismertessék a pavlovi tanokat, átdolgozzák a munkatervüket, valamint többek közt a Budapesti Orvostudományi Egyetem összes tanszékvezetőivel felvéve a kapcsolatot az aktuális pavlovi kutatások feltérképezését és elindítását szorgalmazzák (Pavlov Bizottság ügyei, 1953). Minderre a pszichológia rehabilitációja miatt volt szükség. A pszichológia rehabilitációjának diskurzusa azt a mintát követte, hogy felül kellett bírálni a teljes elutasítás létjogosultságát, érvénytelennek címkézni a korábbi munkákat és módszereket (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954)²⁴, majd meg kellett magyarázni, hogy a pszichológia művelése bizonyos feltételek mellett, melyek az igazi tudományosság kritériumait követik, a kommunista társadalom építését szolgálja. Eszerint a pavlovi elmélet, mint hivatalosan elfogadható tudományos keret, rámutatott a pszichológia haladó szellemiségére, alátámasztotta forradalmiságát, és ez nem másban, mint a dialektikus materializmusban nyilvánulhatott meg.

²⁴ „A régebben elkészült munkák egy részének szemlélete ma már nem helytálló, a használt módszerek sem felelnek meg a moszkvai kongresszus szellemének”.

Az ELTE lélektani egységével ellentétben, ahol sokkal inkább a csöndes háttérbe húzódás és az előirányzott tudományképhez való alkalmazkodás sejlik fel, az intézet esetében a fennmaradásáért vívott aktív küzdelem bontakozik ki. Ez a küzdelem főként a politikai és tudományos közegben, intézményrendszeren belüli lobbizásokban és a szövetségesek keresésében mutatkozott meg. A Gyermeklélektani Intézet és a MTA viszonya, korábban Magyar Tudományos Tanács, Molnár beszámolója alapján nem bizonyult felhőtlennek (Állami Gyermeklélektani Intézet jelentése 1950. évi munkájáról, 1950). Az intézet elégedetlenségének az volt az oka, hogy nem kapott kellő tudományos támogatást az Akadémiától, sem pedig a Vallási és Kulturális Minisztériumtól (V. K. M.), hogy a szovjet pszichológia alapelveit elsajátítsa és előremozdítsa a szocialista nevelés ügyét. A panaszok tétje nem volt kisebb, mint a GYI sorsa a bizonytalan politikai közegben. Molnárhoz eljutottak olyan híresztelések, melyek az Intézet bezárását erősítették meg. Az Intézet körüli bizonytalanság „likvidálási hangulatot” gerjesztett a munkatársak körében. Az Intézet erőforráshiányba ütközött, hiszen a V. K. M. nem nevezte ki a szükséges munkaerőket, akadályozta az egyik kutató-munkaközösség megalakulását.

Az Intézetet ezekben az években a felszámolás és a pedagógiának való alárendelődés fenyegette. „Abban az időben még általános érvényű volt nálunk az az elv, hogy a pszichológiának csak a pedagógián belül volt létjogosultsága, hogy a pszichológus és a pedagógus között tulajdonképpen nincs is különbség és abban az esetben, amikor valaki a pszichológia önálló tudomány voltát akarta igazolni, azonnal az „elefántcsonttoronyba való zárkózás”, „burzsoá szemlélet” és ehhez hasonló vádakkal találta magát szemben. Jellemző arra a félreértésre, amely a pszichológia körül terjengett, hogy egészen 1951-ig az intézet munkatársait az iskolákba se engedték be” (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954, 3. old.).

Az 1954-es évben újabb kritikus fordulat következett be a Gyermeklélektani Intézet történetében, hiszen az Oktatásügyi Minisztérium (OM) tervezete alapján a Pedagógiai Tudományos Intézethez sorolódott volna lélektani osztályként (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954). A Pedagógiai Tudományos Intézethez (PTI) csatlakozást szorgalmazó javaslat előterjesztői káderhiánnyal, a pedagógia érdekeivel, illetve a GYI jelenleg is zajló pedagógiai kutatásaival indokolták a GYI PTI-hez csatolását.

A Pedagógiai Főbizottság megvitatta a tervezetet, és 6:5 arányban elutasította a GYI Pedagógiai Intézethez csatolását. Az eredmény Molnár háttérben zajló lobbizásának is volt köszönhető (Molnár, 1979). A szavazás során Bárczy Gusztáv, Molnár Imre, Kardos Lajos, Ágoston György, Jausz Béla, Kovács József ellenezte a tervezetet. Joboru Magda, Nagy

Sándor, Pataki Ferenc, Surányi Gábor, Szokolszky István pedig támogatták. Továbbá két résztvevő bizottsági tag nem nyilvánított véleményt.

A GYI MTA-hoz kapcsolásában a Pavlov Bizottság szakmai legitimációs testületként szerepelt. Az 1953-ban megszervezett testület a MTA egyik osztályához sem tartozott, az elnökség mellett működött (Molnár, 1979). Tagjai főként orvosok voltak (Pavlov Bizottság új összetétele, 1953)²⁵. Bár felülről jövő elvárásként érkezett a pavlovi tanok széleskörű tudományos elterjesztése, akár azzal nehezen összeegyeztethető területeken is (mint pl. pedagógia), több szakember mégis pozitívan értékelte a Bizottság szerepét (Molnár, 1979; Koncz & Pataki, 1977). Mindez a szakmamentő, politikailag nem elfogult és a pszichológiai szakértelmet tiszteletben tartó hozzáállásuknak fogható föl. Az Intézetet a pedagógiai beolvasztástól Hetényi közbenjárása mentette meg, aki javasolta Molnárnak, hogy küldjön a Pavlov Bizottságnak hivatalos jelentést az ügyről, és legvégső esetben az Akadémia átveszi az Intézetet (Molnár, 1979). Ezt követően a GYI ügye eljutott az akadémiai intézményrendszer legmagasabb szintjeiig (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954) és a háttérben zajló egyezkedéseknek köszönhetően, mely Molnár Imre, a Pavlov Bizottság és Mátrai között zajlott, néhány nap alatt le is bonyolódott (Molnár, 1979). Végül néhány nappal később az OM, ami eddig a GYI működtetője volt, elfogadta, hogy a lélektan ügyét továbbfejlesszék.

A Gyermeklélektani Intézet a MTA-ba kerülésével vált a pszichológiai tudományos élet központi intézményévé, hiszen addig a kezdeti kísérleti laboratóriumból kinőve Schnell és Molnár fennhatósága alatt főként ambulanciaként működött összesen 28 munkatársat foglalkoztatva 1955-ben (A pszichológia helyzetéről és feladatairól, 1961). Ez az integrált komplex működésmód, a gyermeklélektant átfogó, minden aspektusát egy helyen kezelő szemlélet 1955. január 1-jével a MTA-ba olvadással megszűnt. Távlati tervként merült fel az egész lélektani tudományt lefedő intézet felállítása (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954), melyet végül a GYI-re alapoztak. Ezt követően a kísérleti és az alkalmazott pszichológia fokozatosan elkülönültek egymástól.

A tudományos intézményrendszerben általánosságban megfigyelhető jelenség volt a korábbi rendszerhez sorolt egységek felszámolása, illetve az '50-es évekre a központosítás (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954)²⁶. A háttérben zajló egyezkedések

²⁵ Nyíró Gyula, Bárczy Gusztáv szerepeltek tagokként, továbbá Katona Ferenc váltotta Zádort a titkári székében.

²⁶ Erdey-Grúz Apró Antalnak címzett leveléből kiderült az aktuális tudományos intézményrendszer igazgatására vonatkozó koncepció, ami a MTA központi szerepét erősítette: a volt közoktatásügyi minisztérium által irányított tudományos intézetek többsége már 1951-ben a MTA alá került. A Gyermeklélektani Intézet és a Duntántúli

és véletlenszerű közbenjárások mellett (Molnár, 1979) ennek keretében kell értelmeznünk a Gyermeklélektani Intézet Akadémiához csatlakozása tervét.

Az intézményi átrendeződésen egyértelműen fellelhetőek voltak a megelőző években a szovjet tudományos életben lezajlott változások nyomai, mely a pszichológia rehabilitációját vonták maguk után. A Szovjetunióban lezajlott viták eredményei hivatkozási alapot jelentettek a Gyermeklélektani Intézet jövőjével kapcsolatban. Eszerint a Pedagógiai Tudományos Intézethez csatolást a szovjet haladási iránnyal ellentétesnek tartották (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954). A Szovjetunióban nagyjából 30 pszichológiai intézet létezett (Kapcsolatfelvétel a szovjet és a magyar pszichológia között, 1951), valamint feltételezhetően a legtöbb pedagógiai főiskolához neveléslélektani intézet is kapcsolódott. Moszkvában nagy, az egész tudományterületet átfedő lélektani intézet működött és ettől függetlenül több pedagógiai intézet is (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954). Vagyis úgy tűnik, „[e]lленkező esetről, hogy t.i. meglévő lélektani intézetet egy pedagógiai intézetbe beolvasztottak volna, nemcsak 10 évre visszamenően, de azelőttől sincs tudomásunk”.

A Pszichológiai Bizottság 1958-as megalakulásával²⁷ a Pavlov Bizottság működése okafogyottá vált és 1958-ban feloszlatta magát. Új szelek kezdtek el fűjni a politikai-tudományos térben, és innentől a pavlovi gondolkodási és kutatási keret már nem bírt akkora jelentőséggel. 1956 után kínos lett a pavlovi elnevezés, és a kutatók nem akarták ennyire beszűkíteni a munkájukat. Egy újabb fajta tudományszemlélet jelent meg, ami jobban leképezte azokat a tudományterületeket és vizsgálati kérdéseket, melyek napjainkban is ismerősen csengenek (Jelentés Pszichológiai Bizottság 1961. évi munkájáról, javaslat személyi összetételére, 1960).

A pszichológia 1959. évi és távlati terveinek kiszolgálásával magyarázták a bizottság létrejöttének szükségességét: fokozatszerzéssel, konferenciákkal, hitelekkel kapcsolatos ügyeket intéztek (A Pszichológiai Bizottság összetételére a II. és V. osztály tegyen javaslatot, 1958). A Pszichológiai Bizottság döntött az albizottságok életbe léptetéséről is, ahol a konkrét kutatómunkák kijelölése és megtervezése zajlott. Az Elnökség határozata értelmében, a Lélektani Bizottság kikerült a II. osztály fennhatósága alól és elnöki bizottsággá szerveződött

Tudományos Intézet 1954-ben a következő két intézmény, amit szintén felügyelet alá rendelték (Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése, 1954).

²⁷ Molnár (1979) úgy emlékszik vissza, hogy a Bizottság 1957-ben jött létre Kardos vezetésével és a II. osztály fennhatósága alatt. Majd 1958-ban újjászervezték elnöki osztályként. Innentől akadémikus lehetett a bizottság elnöke, viszont nem volt egyetlen pszichológus sem akadémikus. Különböző háttérű és végzettségű szereplők lettek a bizottság tagjai: orvos, közigazdász, jogász, pedagógus, akik többséget alkottak a pszichológusokhoz képest.

(Pszichológiai Bizottság szervezése, 1958). A működéséhez szükséges költségvetést az Akadémia költségvetésében elkülönítetten kezelték. 1960. jan. 1-től kezdve a GYI-t a PB felügyelete alá vonták (A Pszichológiai Bizottság előterjesztéseiről, 1959). Dr Sandelhausen Miklós hozzászólása érzékelteti azt a tudományos felemelkedést, amit a pszichológusok átéltek a létrejövő intézményekben: „még sohasem történt meg, hogy az Akadémia többi Osztályával egyenrangú osztállyá vált a Pszichológiai Bizottság. Erre még nem volt példa – még akkor sem, amikor a lélektan a virágzását élte különböző más gondolkodási módban és más nomenklatúrával” (A Pszichológia helyzete hazánkban, 1960, 307. old.). Ezek jelentősége abban állt, hogy a pszichológia a bizottságon keresztül nagyobb önállóságra tett szert, illetve ismét figyelembe veendő a bizottság elhelyezkedése a tudományos térben: egy időre kikerült a filozófiai és történettudományok köteléke alól.

A Pszichológiai Bizottság elnöke Gegesi Kiss Pál orvos lett, aki a felélénkülő pszichológiai szakmai életben jelentős befolyással bírt: az újrainduló Magyar Pszichológiai Szemle főszerkesztője, a Magyar Pszichológiai Társaságnak pedig elnöki szerepét töltötte be. Míg Molnár Imre a felszámolástól és a pedagógia bekebelezésétől igyekezett távol tartani az intézetet, valamint az uralkodó szovjet pszichológiai kurzus demonstratív átültetésével szorgoskodott, addig Gegesi Kiss más elképzelésekkel és feladatokkal találta és találhatta szemben magát. Fontos kiemelni, hogy bár mindketten kulcspozíciót töltöttek be, Gegesi Kiss politikailag kifejezetten biztos talajon állt, Molnárhoz képest neki nem kellett bizonygatnia a pavlovi, marxista diskurzus iránti lelkesedését, nem védekező álláspontból tevékenykedett. Gegesi Kissnek jutott a tudomány- és szakmaszervező szerep, a pszichológia felvirágoztatása²⁸. Mint az alábbiakban látni fogjuk, tulajdonképpen Gegesi Kiss tudománypolitikai korszakváltást és hatalomátvételt harangozott be, melynek során Molnár fokozatosan elveszítette befolyását és háttérbe szorult.

Gegesi Kiss jelentésében problémásnak – „kiegyensúlyozatlannak” – titulálta a GYI működését, és ezt a vezetésnek, vagyis Molnár Imrének tudta be (Jelentés Pszichológiai Bizottság 1961. évi munkájáról, javaslat személyi összetételére, 1960). Szerinte az Intézet feladatai többszöri tisztázás után sem váltak világossá, továbbá gyengének minősítette a pártszervezetet, hiszen a 23 tudományos munkatárs közül csupán ketten voltak párttagok. Kifogásolhatónak tartotta a Molnár Imre és a párttitkár közti nem megfelelő viszonyt. Mindezek

²⁸ Gegesi Kiss jelentése azzal a magyarázat nélkül tett megállapítással indul, hogy az 1948-as intézkedések következtében feloszlott a Pszichológiai Társaság, megszűnt a MPSZ. A MTA 1949-es átszervezését követően csupán érintőlegesen foglalkozott a pszichológiával (Jelentés Pszichológiai Bizottság 1961. évi munkájáról, javaslat személyi összetételére, 1960).

alapján Gegesi Kiss javasolta Molnár Imre leváltását egy olyan személy javára, aki megfelelő tudományos fokozattal rendelkezik.

Gegesi Kiss a pszichológia jövőjét az új típusú kommunista ember felnevelésében, a termelékeny munka alapú társadalom kialakításában látta (Jelentés Pszichológiai Bizottság 1961. évi munkájáról, javaslat személyi összetételére, 1960). Ennek érdekében 80 tudományos kutatási tervet tűztek ki, melyben a munkalélektan, a gyógypedagógia és a kriminálpszichológia szerepét ítélte fajsúlyosnak. A pszichológia növekedésének további állomásaként az Egészségügyi Minisztérium égisze alatt és az I. sz. Gyermekklinika vezetése mellett megkezdődött az országos gyermeknevelési tanácsadó hálózat kialakítása. A második 5 éves terv idejére Gegesi Kiss szükségesnek látta még egy pszichológiai kutatóintézet megalapítását, amit az MTA Elnöksége elvi támogatásban részesített. Az elképzelés szerint ez a kutatóintézet fogta volna össze a pszichológiai kutatások valamennyi ágazatát. Ezek a tervek meglehetősen nagyszabásúnak tekinthetők akkor, amikor látni fogjuk, az egyetemhez hasonlóan a GYI, de az egész magyar pszichológiai színtér létszámbéli hiányban szenvedett.

Sürgős kérdést jelentett a káderutánpótlás, ami elsősorban a GYI-re vonatkozott, hiszen 1965-re a távlati célok elérése érdekében 41 fő tudományos munkatársra volt szükség (Jelentés Pszichológiai Bizottság 1961. évi munkájáról, javaslat személyi összetételére, 1960). Ezt a számot az 1961-62-ben (valójában 1962/63-ban) induló pszichológusképzés nem tudta kitermelni. Ezért számba vették a SZU-ban pedagógia-pszichológia szakot végzett hallgatók meghívását. Az ELTE Pszichológiai Tanszékének segítségével át- és továbbképzéseket terveztek pedagógushallgatóknak, hogy tudományos munkát tudjanak végezni²⁹. Gegesi a tovább- és átképzésben a megszervezés előtt álló Magyar Pszichológiai Társaságnak szánt fontos szerepet, amelyet az Akadémia keretén belül képzelt volna el, hasonlóan a PB-hoz. A MPT életbe lépését 1961. első felére tervezték. Megszervezésének lényege, hogy az akadémiai bizottságtól a MPT-hoz kerüljenek át a tudományos munka tartalmi kérdései, míg az előbbi tudománypolitikai és szervezési feladatokat volt hivatott ellátni. A Társaság tagjai a PB és albizottság tagjain kívül az eredményes teljesítménnyel bíró, „*megfelelő politikai és emberi magatartású pszichológusok*” lettek volna. A Társaság tartotta volna a kapcsolatot a külföldi pszichológiai társaságokkal és nemzetközi bizottságokkal, tudományos eseményeket szervezett volna.

A PB és az Intézet között munkakapcsolatot bizonyos források jónak értékelték, melynek során a bizottság folyamatosan ellenőrizte a kutatómunka folyását (Pszichológiai

²⁹ Ezen az úton 19 ember jöhetett szóba, akikkel felvette a kapcsolatot a kommunista frakció. A SZU-ban végzett pedagógia-pszichológia szakos hallgatók közül 12 fő merült fel.

Bizottság iratai, 1966-67). Pataki (1977) megítélése szerint az újraintézményesülésben a MTA és a II., Filozófiai és Történettudományok Osztálya jelentős szerepet játszott: figyelmet fordított a tudományág állapotának kérdéseire, fellendítette a kutatásokat, a minőség elve érvényesült. A két szerv közti jó viszonyt feltehetően nem osztotta Gegesi Kiss, aki orvosi végzettségéből következően a pszichológiát ő az orvostudomány irányába igyekezett volna orientálni sikertelenül, így néhány évvel később bejelentette a lemondását a Pszichológiai Bizottság II. Osztály alá történő beolvasztása miatt 1966. december 24-én (Gegesi Kiss Pál lemond a Pszichológiai Bizottság elnöki tiszteréről, 1967)³⁰. A '60-as évek közepétől az évtized elejének felfokozott növekedésével és lelkes, nagyszabású terveivel szemben előtérbe kerültek a visszafogott, de fokozatos terjeszkedés és tudományos gyarapodás diskurzusai, valamint a pragmatikus szervezeti kérdések (Pszichológiai Bizottság iratai, 1966-67)³¹. Az Intézetet már nem fenyegette a beolvasztás és megszüntetés, az 1965-ös évben történt egy átfogóbb szervezeti átalakítás, így ezt követően az egységesebb, koordinált kutatói munka került terítékre. Ennek következtében már nem volt szükség a pszichológia létjogosultságának bizonygatására és az – intézeti, diszciplináris – autonómia kérdése sem volt terítéken. Választóvonal az 1965-ös év, hiszen ekkora nevezték át a Gyermeklélektani Intézetet Pszichológiai Intézetté (Dancs szerk., 1977). Az ambulánsmunkát az 1954-től induló fokozatos kiszervezést követően megszüntették. Bár a GYI hagyományai nem az alap-, hanem a klinikai, vagyis alkalmazott kutatásokhoz szolgáltattak előzményt, ekkortól elsősorban pszichológiai alapkutatások folytak az intézményben, és több fontos kutatási irányzat előzmények nélkül jött létre. 8 osztály alakult meg: Általános Lélektani, Fejlődéslélektani, Neveléslélektani, Munkalélektani, Klinikai Pszichológiai, Filozófiai és Művészetpszichológiai, Gyógypedagógiai Pszichológiai és Kriminálpeszichológiai Osztály. Ezek közül 5-nek épültek ki megfelelően a működési feltételei: Általános lélektani, Fejlődéslélektani, Munkalélektani, Neveléslélektani és Klinikai Lélektani Osztály. 1966-ban társult hozzájuk a Filozófiai és Szociálpeszichológiai Csoport, amely 1971-ben önálló osztállyá szerveződött. A kutatóhelyek megszervezéséről az derül ki, hogy a kutatómunka súlya az osztályokra épült, ezért nagyobb lett az osztályvezetők felelőssége, akik tartalmi kérdésekben döntöttek. Az intézet horizontális felépítéséből adódott az a nehézség,

³⁰ Magyarázatában kifejtette, hogy a lépés akadályozza, korlátozza és veszélyezteti a pszichológia fejlődését.

³¹ A Pszichológiai Intézet 1967-es értekezletén olyan szervezeti kérdések kerültek megvitatásra, mint a fiatal kutatók, pszichológushallgatók foglalkoztatása, a kötelező intézeti napok megrendezése. A jegyzőkönyv zömében a fiatal kutatók helyzetét tárgyalta, propagandanyelv és politikai utalások csupán elvétve jelentek meg: pl. Bartha a gyakornokok helyzetének értékelésénél szovjet példát hoz fel. Tomka elmondása szerint az egyetemi végzettségük intenzíven részt vesznek az osztályok munkájában, míg az egyetemi hallgatók „mechanikusan”. Problémát láttak a pszichológusképzésben: Bartha szavaival a „műszerhasználatot, a statisztikai feldolgozást gyakorlatban nem sajátítják el” (Pszichológiai Bizottság iratai, 1966-67, 2. oldal).

hogy az egyes osztályok között alig volt átjárás és együttműködés. Tehát bár az interdiszciplináris munka virágzott, az intradisziplináris kapcsolatok erősítésre szorultak (Pszichológiai Bizottság iratai, 1966-67).

Felütötték fejüket azok az elképzelések is, melyek az Intézet reális kapacitását és a kutatások hangsúlyait firtatták. Nehezen túrték meg az Akadémiában a fejlődéslélektant, munkapszichológiát és klinikai lélektant, mondván, itt az alapkutatásokra kell koncentrálni (Pszichológiai Bizottság iratai, 1966-67). Az 1965-70-ig kidolgozott pszichológiai kutatások esetében felmerült az igény, hogy szűkítsenek a témacsoportokon, és vonják ki a kriminálpszichológiához hasonló kis területeket (Pszichológiai Bizottság iratai, 1968).

A megfelelő szakmai felkészültség és pszichológiai tudás, továbbá a tudományos teljesítmény terén megmutatkozó egyenetlenségek problémát jelentettek. A mellékletben található 2. táblázatban láthatók a publikációk mennyiségi kimutatásai (Pszichológiai Bizottság iratai, 1966-67). Ez alapján első látásra nem igazolódott a dokumentum optimista progressziót hangsúlyozó hangneme, a tudományos publikációk 1963-as évre jellemző magas számának reális oka lehetett, hogy a megelőző évek megjelenési nehézségei következtében az íróasztalfiókban heverő írárok javították a statisztikát, továbbá a korábbi évek gyakorlatától eltérően a tudományos publikációk oszlopába nem számolták már bele a megjelenés előtt álló kéziratokat, recenziókat, opponensi véleményeket.

A '60-as évek közepétől olyan tudományos norma vert gyökeret, melyben a pavlovi már nem, a marxista, dialektikus-materialista szempontok, illetve a szovjet irányzatok honosítása pedig helyenként szerepeltek (Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság alapszabályzata, iratai, 1967; Pszichológiai Bizottság iratai, 1966-67). Az empirizmus és a módszertani igényesség felértékelődésének lehetünk tanúi, miközben visszatérő kritikaként hangzott el az elméleti-filozófiai keret elégtelensége. Ezen a ponton is látszik, hogy a '60-as évek közepére az a pszichológiai tudománykép elkezdett megerősödni, ami a nemzetközi, angol-amerikai túlsúlyú diszciplínába beágyazódhatott. A magyarországi pszichológia erősödése már nem egy speciális, szocialista elméleti alapvetéseken nyugvó pszichológia kibontakoztatását jelentette, hanem a sztenderdnek tekintett nyugati tudománykép szabályai szerinti versenyen elért jó helyezéseket.

A tudományos kutatások felélénkülésének nyomai a nemzetközi vérkeringésbe kapcsolódásban és a hazai tudományos intézmények gyarapodásában ragadható meg³². A

³² Az Akadémia Pszichológiai Bizottsága fogta össze, jegyezte fel a különböző intézményben folyó pszichológiai kutatásokat. Ebben az időszakban 5 helyen folytak tudományos pszichológiai kutatások: a Pszichológiai Intézetben, az ELTE Lélektan Tanszékén, a BOTE (Budapest Orvostudományi Egyetem) I. sz. Gyermekklinikáján

Pszichológiai Intézetben, nyugati országok és a keleti blokkból érkező érdeklődőket egyaránt fogadták. Ugyanakkor a keleti blokkba szervezett tanulmányutak kerültek túlsúlyba (Pszichológiai Bizottság iratai, 1966-67, 15. old.), és a külföldi kapcsolatok is zömmel a közép-európai és szovjetunióbeli intézményekkel kötöttek.

Bartha Lajos intézetigazgató többször utalt homályosan az intézeti feszült légkörre vagy a munkát nehezítő konfliktusokra. Mivel olvasóként nem kapunk magyarázatot, hogy mindez konkrét ügyek szintjén mit jelentett, továbbá mi volt a jelentősége és mekkora hatással bírtak ezek a tényezők, ezért az utalásokat többnyire azok érthették, akik közvetlenül kapcsolódtak a közeghez, másoknak pedig a fantáziájára van bízva a megfejtés. Bartha szerint a fejlődés ellenére fennmaradtak „nem kívánatos jelenségek”. A beszámoló vége ismét nehezen értelmezhető, sejtelmes kijelentéssel zárult a zavaró, feszültségkeltő tényezőkre utalást téve: „Azon szubjektív okok megszüntetésére, melyek munkánkat akadályozzák vagy zavarják az egészséges közvéleményre támaszkodva határozottabb intézkedéseket kell tennünk” (Pszichológiai Bizottság iratai, 1966-67, 20. old.).

A '60-as évek végére az intézeti, tudományos feltételek kiépítésével nagyobb hangsúlyt kapott a szakmai teljesítményértékelés. Az aktuális munkák színvonalának értékelése a PB fontos gyakorlatává vált (Pszichológiai Bizottság iratai, 1968). Vissza-visszatérő elem, hogy a jelent a pszichológiai tudományos intézményrendszer kezdeti szakaszának tartották, mely csupán rövid ideje működött. Bár ezalatt rohamos fejlődés történt és fontos eredmények születtek, a tudományos felkészültségből fakadó hiányosságok továbbra is a kívánt színvonal megütését akadályozták.

A pszichológus káderfejlesztés – és hiány problémája a '60-as évek végére sem veszített jelentőségéből. A már végzett pszichológusok továbbképzése nem folyt szervezett formában és a kutatóhelyek keretszámai nem emelkedtek (Pszichológiai Bizottság iratai, 1968). A tudományos minősítő tevékenység és aspiránsképzés problémái is említést érdemeltek. Mérföldkőnek tekintették a pszichológiai tudományos minősítés önállóságának elismerését (Pszichológiai Bizottság iratai, 1968), hiszen ezt megelőzően a pszichológiai tudományos minősítések a pedagógián belül szerepeltek, a diplomában zárójelben tüntették fel csupán a pszichológiai végzettséget. A természettudományos területen pszichológiai témával foglalkozó szakemberek az orvostudományok és biológiai tudományok alatt szerezhettek tudományos

és Neurológiai Klinikáján, valamint a Gyógypedagógiai Tanítóképző Főiskolán. A Pszichológiai Intézet felügyeleti hatósága a MTA volt, az ELTE Lélektani Tanszékét és a Gyógypedagógiai Tanítóképző Főiskolát a Művelődésügyi Minisztérium ellenőrizte, az I. sz. Gyermekklinikát az Egészségügyi Minisztérium és a MTA, a BOTE Neurológiai Klinikáját az Egészségügyi Minisztérium (Pszichológiai Bizottság iratai, 1968).

fokozatot. A minősítési rendszer önállóságával növekedni kezdett a tudományos fokozattal rendelkező szakemberek száma. Nem elhanyagolható szempont, hogy 1967-re még mindig nem dőlt el, hogy ki tekinthető pszichológusnak és ki alkalmazható pszichológus munkakör betöltésére.

Összefoglalás:

Az intézménytörténet lépéseit összefoglalva, az ELTE és a MTA Pszichológiai Intézeteiben egyaránt az 1949-50-es évek fordulóján vált egyértelműen megragadhatóvá a pszichológiát érintő korlátozások nyílt és burkolt nyoma. Bár mindkét intézet fennmaradt, amit visszamenőleg a folyamatosság bizonyítékaként és az egész pszichológiára nem kiterjedő elnyomásként értelmezhettek többen is (Pataki, 1977), de a korabeli források a létbizonytalanság érzetét támasztják alá. Az intézetek működése igyekezett a politikailag elfogadott tudományképhez és politikai intézményi struktúrához igazodni, különösképpen azokban az években, amikor védekező pozícióba kényszerültek a pszichológia képviselői. Ahogy fentebb említettem, a két intézet történetében jelentős különbség, hogy míg az ELTE Pszichológia Tanszéke háttérbe húzódva, látható konfliktusok nélkül tudta átvészelni a nehezebb időszakot, a GYI aktív védekező stratégiához kellett, hogy folyamodjon, amikor felmerült a Pedagógiai Tudományos Intézethez csatolása. Másik szempont, hogy bár az ELTE Pszichológiai Intézetében is jelentős képzési reformot vezettek be a '62/63-as tanévben, de ez nem változtatott az intézmény eredeti szerepén, míg a GYI valójában megszűnt a MTA-hoz csatolásakor, és egy teljesen új profilú, feladatkörű tudományos központ emelkedett fel az alapjain. Az sem mellékes, hogy míg az egyetemen Kardos Lajos évtizedeken keresztül vezette a tanszéket, addig a MTA Pszichológiai Intézetének élén a tudánypolitikai változások következtében időszakosan cserélődtek a vezetői, és ezzel párhuzamosan változott a pszichológia képe, szerepe és a légkör, melyben formálódott. A MTA Pszichológiai Intézetén keresztül továbbá a tágabb tudományos helyzetre és szakmai szerveződésre is ráláthattunk, ami a növekedés és a hiányosságok dinamikájában zajlott.

4.2 Az interjú kutatás

4.2.1 Az interjú kutatás folyamata, résztvevők

Az adatgyűjtés közben vált számomra világossá, hogy a vizsgálat fókuszát szűkíteni kell a felhalmozódott anyagmennyiség és a téma összetettsége miatt. Ezért bár az életútinterjúk lehetővé tennék tágabb időintervallum feldolgozását a gazdag tartalmuknak és a hosszú időívnek köszönhetően, a feldolgozást az újraintézményesülést közvetlenül bevezető időszakra és az idejére futtattam ki.

A kiindulópontot a pszichológusokkal készített életútinterjúk jelentették, akik az államszocializmus idején végezték el egyetemi tanulmányaikat és kezdték el szakmai pályájukat. A történeti kutatás a személyes elbeszélések kiegészítésére, ellenőrzésére és ellenpontosítására született az eseménytörténet és az intézményi körülmények felvázolására.

Az interjúk és az írásos forrásdokumentumok viszonyának meghatározásánál többről volt szó saját érdeklődésnél és dilemmánál. A legtöbb döntési helyzet stratégiai jelentőséggel bírt. Az összes interjúalanyom fogalmazott meg kritikát, javaslatot, észrevételt a kutatás irányával és megvalósításával kapcsolatban. A helyzetet tovább árnyalja a hatalmi dinamika rendkívüli összetettsége, melynek során az interjúfelvételnél az interjúalanyok a téma közvetlen megelőiként, kompetens tudósokként, nálam idősebb személyekként jelentek meg. Egy részük különböző képzések során oktatott, vizsgáztatott, illetve a kutatás elbírálásában is részt vett/vesz, ahol az interjúhelyzethez képest én számolok be a tudásomról, nem pedig ők. Valójában az interjúhelyzet ennél még szövevényesebben alakult, hiszen változóan keveredett és került túlsúlyba az önmagát feltáró, ezáltal az interjúkészítőnek kiszolgáltató interjúalany, illetve a másik tudását, felkészültségét vizsgáztató akadémikus.

A kutatás egyik pontján felmerült, hogy az interjúk képezzék az elemzés és a vizsgálódás fő vázát, ugyanakkor miután több oldalról is érkezett arra vonatkozóan elvárás, hogy az interjúk helyességét és helytállóságát bizonyítsam, szükséges lett a forráskutatás elvégzése is. Fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra, hogy ez a mozzanat a tények és az eredmények mibenlétéről tesz közvetetten állítást, amit könnyű úgy érteni, hogy a szóbeli, személyes történet gyengébb lábakon áll és kevésbé megbízható eredményekkel kecsegtet az írott dokumentumokon alapuló történeti kutatásnál.

Az interjúkban szereplő állítások hitelességét megkérdőjelező hangok kétségeit részben osztom. Valójában azt gondolom, hogy semmilyen garancia nincs arra, hogy a levéltári és pszichológiatörténeti tanulmányok lényegesen megbízhatóbbak lennének a szóbeli elbeszéléseknél. Vagyis nem oszthatóak fel a levéltári források és pszichológiatörténeti

tanulmányok, továbbá az életútinterjúk úgy, mintha az objektív-szubjektív pólus két végén helyezkednének el. Azért sem, mivel az írásos dokumentumok sem mentesek elhallgatásoktól, értelmezésektől, csak épp más céllal íródtak, mint az interjúk. Az államszocializmus működése szempontjából pedig nem elhanyagolható, hogy egy diktatórikus berendezkedés mit hallgat el és emel ki. Ennél pragmatikusabb és banálisabb szempont továbbá, hogy milyen anyagok őrződtek meg szándékosan vagy véletlenül és vesztek el gondatlanságból az adott intézményben. Összességében tehát a kutatás leginkább arra világított rá, hogy történeteket találok, elbeszéléseket gyűjtök össze, melyek versengenek a jelentéstermelésben, és valahogy viszonyulnak egymáshoz: cáfolják, gyengítik, erősítik, kiegészítik egymást.

Az életútinterjúk lehetővé teszik, hogy összetett és plurális perspektívák jelenjenek meg az adott korról kapcsolatban, mivel minden egyes résztvevő megalkothatja a saját képet az újrainstanzmányaesülésről. A pszichológiatörténeti tanulmányok és beszámolók szerzői mind magasabb pozíciót töltöttek be, vagyis nekik volt lehetőségük értelmezni a múlt egy szeletét (Gegesi Kiss, 1960; Hunyady, 2006a, 2006b; Koncz & Pataki, 1993; Pataki, 1977, 2002), ezáltal alakítva az újrainstanzmányaesülés diskurzusait/ reprezentációját. Ezzel szemben az interjúhelyzetbe bevont más, sokszor külső vagy alacsonyabb pozícióval rendelkező alanyok felfedhetik az újrainstanzmányaesülés eddig, a pszichológiatörténeti írásokban fel nem fedezett, említés nélkül hagyott szálait. Ugyanakkor kiemelném, hogy az interjúk szerepét elsősorban nem abban látom, hogy új „tényekkel” szolgáljanak, hanem hogy megjelenítsék az újrainstanzmányaesülés érzelmi, hangulati elemeit, valamint az uralkodó és kevésbé hangsúlyos diskurzusokat. Parker (2005) rámutat, az interjúk esetében nem maga az információ az érdekes, hanem az információ fajták közti különbség, valamint hogy milyen következményei vannak a különbségeknek. Azt is kiemelném, hogy az egyes megszólaló szerepe is megjelenhet az interjúkon keresztül, és eddig háttérbe szorult értelmezések kaphatnak hangsúlyt. Összességében tehát az újrainstanzmányaesülés emlékezete demokratikus, kollektív folyamattá alakulhat.

4.2.1.1 Az életútinterjúk felépítése és a kutatói stílus

A beszélgetés minden esetben úgy indult, hogy szóban röviden összefoglaltam a kutatásom témáját, és a bevezető kérdéssel elővezettem, hogy a másik fél mesélje el a szakmai pályája alakulását³³. Innentől többnyire hagytam, hogy az interjúalany alakítsa az interjú szerkezetét és tartalmát. Ha szükséges volt – mert pl. a beszélgetőtársam visszakérdezett,

³³ A kutatás toborzásához szükséges iratokat a mellékletben tüntettem fel.

megjegyzést fűzött a bevezetéshez –, pontosítottam és elmagyaráztam a kezdő instrukciót és a témaleírást. Az általános, minden interjúalanyomnak egyaránt szóló kérdéseket az 2. táblázat fogja össze.

1. táblázat Az általános interjúkérdések vázlatosan

1. **Kérem, mesélje el pszichológusi pályája történetét!**
 2. Milyen főbb **hatások** alakították pszichológusi pályáját?
 - a. Kik és milyen **irányzatok**, szellemi áramlatok befolyásolták?
 3. Mely **kollégáival** tartott szorosabb kapcsolatot, szakmai együttműködést?
 4. Milyen **szakmai viták** érintették közelebbről/vett részt bennük?
 5. Hogyan alakult volna az Ön pályája az **államszocializmus** hatása nélkül külföldön?
 6. Milyen **intézményekhez** kapcsolódott pályája során?
 - a. Hogyan formálták az egyes intézmények pályája, szemlélete, ismeretei alakulását?
 - b. Milyen más tudományterülethez került közelebb pszichológusként, és milyen tapasztalatokra tett szert?
 7. Milyen **nemzetközi** hatások érték?
 - a. Milyen **nemzetközi** szakmai **kapcsolatokat** alakított ki?
 - b. Hogyan viszonyult a külföldi irányzatokhoz?
- +Milyen **főbb állomásokat** különböztetne meg szakmai pályája alakulásában?
- +Hogyan látja a **pszichológia történetét** a társadalmi változások tükrében (elsősorban az 1956 utáni időszak, '60-as évek kezdetétől)? Hogyan hatottak a pszichológiára a történelmi, politikai események?
- +Hogyan látja a **magyar pszichológiát** a külföldön szerzett tapasztalatai tükrében?

Az interjú közben bár többször előfordult, hogy az illető eltért a szűken vett témától, sok esetben nem szóltam közbe, hagytam az egyéni logikája szerint, szabadon haladni az elbeszélésben, hiszen kifejezetten érdekelt, milyen tartalmakat emel be magától. Ezzel közvetetten igyekeztem megadni annak a lehetőségét, hogy a beszélgetőpartnerem kontrollálni tudja a helyzetet, figyelembe vettem és elfogadtam a megélt történetből és a szakmai felhalmozott tudásból adódó privilégiumait. Az előzetesen összeállított általános, minden résztvevőnek szánt, valamint az egyes szereplőknek személyesen megfogalmazott direkt kérdéseimet (Szokolszky, 2011) igyekeztem az életút végére hagyni. A kérdések az interjúk

számának növekedésével és a szakirodalom párhuzamos feldolgozásával pontosabbá váltak, bővültek. Ha mégis közbevágtam, az értelmezés és pontosítás végett esett meg, illetve mivel interakcióra szólítottak (pl. az interjúalany visszakérdezett), egyetértés, a figyelem kifejezése céljából történt meg. Egyes esetekben határozottabban léptem fel, amikor hosszan eltértünk a beszélgetés tárgyától – ilyenkor irányító kérdéseket alkalmaztam (Szokolszky, 2011) –, esetleg elakadtunk, a beszélő elveszítette a fonalat. Illetve néhányszor direkt kérdések, (provokatív) keresztkérdések és szembesítő, az interjúalanyétól eltérő megállapítások felidézésével igyekeztem feltárni a másik álláspontját, továbbá szorgalmaztam a gondolatai részletesebb kifejtését.

4.2.1.2 Az interjúalanyok kiválasztása

A szereplők kiválasztásánál vezető szempont volt számomra, hogy a pszichológiai tudományos élet domináns szereplőivel is vegyek fel interjút, még akkor is, ha ők már valamilyen formában megnyilvánultak a témában. Ők a korábbi és/vagy aktuális kulcsszereplőkként jobban beleláthattak a szakmai, intézményi döntésmechanizmusokba. Emellett az interjúhelyzetben hangsúlyosabb teret engedtem a személyes történetszálaik és nézőpontjuk kibontásának, melyek olykor burkoltan vagy háttérbe szorulva jelentek meg a tanulmányaikban. A kiválasztás másik szempontja az volt, hogy olyan pszichológusokat is felkérjek, akik nem töltöttek be vezetői szerepet. Az ő státuszukból adódó nézőpontjaik eddig talán kevésbé hangsúlyos és artikulált, netán ismeretlen, népszerűtlenebb megközelítésekkel és tudásokkal is hozzájárulhat az összkép kialakulásához. Emellett megkérdőjelezhetővé, kritika tárgyává emelhetik a magától értetődőnek kezelt domináns állításokat, a különböző megállapítások egymással vitába, párbeszédbe bonyolódhatnak. A kiválasztásban szerepet játszottak az interjúalanyaim ajánlásai, egymásra utalásai is. Sajnos akadtak olyanok is, akiket szándékaim ellenére nem tudtam bevonni a kutatásba, pedig a szerepük jelentősnek bizonyult volna. Az interjúk felvételét megelőzően egy valamikor magas pozíciót betöltő tudományos szervező egyéniség elhunyt. Ketten visszautasították a megkeresésemet, egy interjúalany a második találkozásunkat követően vont vissza az interjút. Illetve még egy további résztvevővel többszöri próbálkozás után sem tudtam kapcsolatba lépni. Továbbá az egyik interjúalany, akivel rögzítettem a beszélgetésünket, néhány éve elhunyt.

Bár a szereplők értelemszerűen sokféle pályát futottak be, a pszichológia különböző ágait művelték, életrajzuk közös vonása, hogy mindannyian központi intézményekhez kötődtek. Ezek név szerint a MTA Pszichológiai Intézete, ELTE Pszichológiai Intézet, Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet.

Értelemszerűen az Eötvös Loránd Tudományegyetem az egyik központi szál, ami egészen a '70-es évekig, a debreceni egyetemen induló pszichológusképzés elindításáig az egyetlen olyan hazai felsőfokú oktatási intézmény volt, ahol pszichológusképzés folyt. A táblázatból jól látszik, hogy csupán két embernek végzett egyszakos pszichológusként, ami az akkori képzés sajátosságának tekinthető, ahogy arról másutt részletesebben kitértem.

3. táblázat. Alapvető információk az interjúalanyokról

Nem	Diploma-szerzés éve	Egyetemi tanulmányok helye	Tudományos tevékenység, szakterület	Intézményi kötődés az adott időszakban
1. nő	1945-1950	Budapest	általános lélektan	ELTE tanársegéd, majd tudományos főmunkatárs
2. férfi	1949-1953	Moszkva, Szovjetunió	szociálpszichológia	MTA- PI osztályvezető, ELTE oktató
3. férfi	1951-1956	Budapest	művészetpszichológia	MTA- PI munkatárs
4. férfi	1959-1964	Budapest	klinikai pszichológia	MTA- PI külső munkatárs, OPNI
5. férfi	1960-1965	Budapest	szociálpszichológia	Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutató Központ, MTA-PI munkatárs
6. nő	1960-1965	Szovjetunió	szociálpszichológia	ELTE
7. nő	1961-1966	Budapest	általános lélektan	MTA-PI tudományos munkatárs
8. férfi	1964-1969	Budapest	kognitív pszichológia	ELTE gyakornok, tanársegéd
9. férfi	1964-1969	Budapest	általános lélektan	MTA-PI segéd-, főmunkatárs
10. férfi	1965-1970	Budapest	szociálpszichológia	Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutató Központ
11. nő	1965-1970	Budapest	szociálpszichológia	MTA-PI (segéd)munkatárs
12. férfi	1969-1974	Budapest	klinikai pszichológia	SOTE (1963-)

A kutatás 11 életútinterjúból és egy félig-strukturált interjúból állt. A résztvevők között 4 nő és 8 férfi szerepelt. Kettejük kivételével, akik a Szovjetunióban szereztek diplomát, mind Budapesten végezték el a tanulmányaikat az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Az egyetemi tanulmányaik 1945-74. közé tehető, vagyis majd harminc évet ölelt fel. Ebből is lehet rá következtetni, hogy korukból és – ezzel nem egyenes összefüggésben állóan – végzettségük

idejéből adódóan más és más pozíciót töltöttek be a vizsgált időszakban: egy részük már végzett, tudományosan aktív szakember volt, többségük viszont a pályája kezdetén járt. Többségük többszakosként végzett, ami az akkori képzési rendszer működésével magyarázható: eszerint a pszichológiát nem önálló szakként, hanem más szakokkal párosítva végezték el. A pszichológiához biológia, történelem, magyar nyelv- és irodalom, francia nyelv és irodalom, filozófia szak kapcsolódott. Arra is volt példa, hogy a pszichológiát másoddiplomaként végezték el korábban szerzett orvostudományi, pedagógiai, gyógypedagógiai végzettségük mellé.

Az idősíkok szempontjából figyelembe kell vennünk egy olyan tényezőt is, hogy a kutatásom jónéhány évtizeddel az újraintézményesülést követően zajlott, ugyanakkor a megkérdezettek saját élményeiken keresztül, átélőkként kapcsolódnak a korszakhoz. A személyes kapcsolódás nagyobb bevonódást is maga után vonhat, mivel a korszak megítélése egyben rávetülhet saját munkásságukra és szerepvállalásukra is. Ettől lehet valódi tétje a közléseiknek, továbbá az értelmezéseimnek. Az interjúk felvétele 2013-2017. között zajlott, ami a résztvevők számára pályájuk késői szakaszát jelöli ki, ugyan többségük valamilyen formában mind végez szakmai tevékenységet, tehát az életrajz lekerekítése és összegzése aktualitással bír az esetükben. Nem elhanyagolható az sem, hogy az államszocializmus emlékezete továbbra is visszás a társadalomban, kevés – ha van egyáltalán – pontját fogadja közmegegyezés, ami a saját pozíció kijelölése és a megtörtént események értékelése szempontjából válhat hangsúlyossá.

Az anonimitás biztosítása nehezen megoldható kutatói feladatot rótt rám. Minden résztvevő önállóan eldönthette, hogy névvel vagy név nélkül járul hozzá a kutatáshoz. Ugyanakkor a szűk populációnak köszönhetően a névtelenség egyáltalán nem jelentett felismerhetetlenséget, még ha az általános adatoknál meglehetősen kevés, csupán a téma szempontjából elengedhetetlenül fontos információkat tüntettem fel. Természetesnek tartottam, hogy az interjúkban közölt személyes részeket, melyeket nem feltétlenül szántak nyilvánosságnak, nem szívesen osztanak meg szélesebb közönséggel. A titoktartásnak köszönhetően néhány szereplő máshogy építette fel szakmai élettörténetét belefoglalva érzékeny részleteket is. Ugyanakkor az anonimitás elvetése mellett is több érv szólt. Akadt olyan kollégám, aki a múlt kibeszélése és a nyílt szembenézés miatt tartotta volna elengedhetetlennek, hogy mindenki névvel szerepeljen. Egyet tudok érteni ezzel a megfontolással is, és ezáltal felismertem, hogy az anonimitás kérdésén keresztül valójában én is részesévé válok ezeket a viszonyrendszereket átszövő dinamikának, ami a valóságok finom elrejtése és az egyenes kibeszélése között lavírozik. Végül az anonimitás megtartása mellett

döntöttem, ezzel tiszteletben tartva többek kérését. Utólag remélem, hogy a diszkréciónak köszönhetően nagyobb bizalommal viseltettek a beszélgetőtársaim az eljárás iránt és többet mertek megosztani magukról és a kényesebb témákról. Mivel a résztvevők nem döntöttek egységesen arról, hogy felfedjék-e a nevüket, ezért végül senkit nem neveztem meg, hiszen így még könnyebben felismerhetővé váltak volna a névtelenséget kérő kollégáik. Hozzáfűzném azt is, hogy többen tudtak arról, hogy a másiktól interjút kértem, tehát számukra követhető volt a folyamat, illetve tőlem is gyakran kérdezték, kivel találkoztam már és kit javasolnának még a jövőben. Ugyanakkor azok számára, akik nincsenek közel a pszichológia tudományos életéhez, akár beszélhetünk fiatal(abb) pszichológusokról, előttük valóban titokban maradhat az interjúalanyok személyazonossága.

4.2.1.3 Az interjúk időtartama, terjedelme

Az interjúk legrövidebbike egy órát tett ki (1:04:00), de néhány esetben szükségessé vált egy második alkalom megbeszélése. A leghosszabb interjú 6 és fél órát ölelt fel, átlagosan 2 és fél órát tettek ki. Mindez az eredetileg iránymutatónak szánt másfél órás időintervallumot messze meghaladta, és olykor intenzíven igénybe vett mindenkit. A begépett szövegek terjedelme 52 228-275 820 karakter között mozgott.

4.2.1.4 Kapcsolatfelvétel

A kapcsolatfelvétel módja attól függött, hogy kihez milyen elérhetőségem volt. Ha e-mailen történt a felkeresés, akkor minden esetben beszúrtam a hivatalos kutatási leírást. Ha először telefonon beszélünk, ezt szóban összefoglaltam, és a további egyeztetésnél igyekeztem beszúrní a szöveget. A formális eljárással a világos tájékoztatáson túl a szakmai eljárásnak igyekeztem megfelelni. Azokat a szereplőket, akikkel valamilyen módon személyesen is találkoztam, igyekeztem szóban, közvetlenül is egyeztetni.

4.2.1.5 Az interjúk szöveggé alakítása

Az interjúkat minden esetben a beszélgetőtársam engedélyével telefonnal rögzítettem, és később hallgatás közben gépeltem le, illetve néhány hallgatót vontam be a hanganyag írásbeli dokumentálására. Velük megegyezés született arról, hogy nem adhatják tovább az anyagot. Az átírásnál azonos formai követelményeket igyekeztem betartani, illetve lefektettem az átírási szabályokat (Szokolszky, 2011). Nyelvtanilag nem korrigáltam a mondatokat, ugyanakkor írásjeleket használtam, amik nem feleltethetők meg egy az egyben a hangsúlyozással vagy egyéb verbális jelzésekkel. Ha valamelyik rész nem volt hallható, akkor azon a ponton zárójelben feltüntettem, a hanganyag hányadik percében található a rész. A szüneteket,

elakadásokat írásjelekkel jelöltem, ahogy a hallás alapján érzékelhető nemverbális jelzéseket (mint sírás, nevetés, kopogás). Ezek ugyanakkor nem mondhatóak teljesnek, egyrészt a szóbeli és írásbeli forma közti különbségek miatt, másrészt a nemverbális jelzések hangsúlyos figyelme nem képezte a kutatás központi részét. Parker (2005) megjegyzi, hogy az átírásnál máris egyfajta elmélet érvényesül. Ezt azzal magyarázza, hogy a nyugati kultúrában az írásjelek kialakulása azért jött létre, hogy minél pontosabban reprezentálódjon a beszéd. Ugyanakkor az írásjelek használatakor az egyezményes nyelvtani szabályokat követjük, ami eltérhet a beszélő gondolatmenetétől. Ebben az esetben az érthetőség és az elbeszélés módja, tartalma közti egyensúlyt megtalálva alkalmaztam a pontozást.

Bár a teljes interjúszöveget nem használtam fel, a feldolgozás során többször elolvastam, megjegyzéseket fűztem hozzájuk és összegzést írtam belőlük. Az olvasások során bizonyos mintázatokot, kereszt-hivatkozásokat, témákat, ismétlődő tartalmakat, ellentmondásokat, konfliktusokat és problémákat kerestem, melyek mind összefüggésben kezelhetőek a személyes-politikai-szakmai szintek hármában. Végül kiemeltem azokat a részleteket, melyeket a szövegben részletesen elemeztem és példaként szemléltettem.

Tudomásul vettem, hogy az „átfordítás” során veszítek az eredeti változat részletgazdagságából. A végtermék egy olyan szelektált anyag, ami az élő interakció hangfelvételének írásban rögzített változatából lett kiemelve. Vagyis többszörös adatvesztés, hangsúlyeltolódás és értelmezés eredménye.

4.2.1.6 *Elemzés lépései diskurzuselemzéssel*

A diskurzuselemzés segítségével a – kimondatlan – kulturális kódokat és normákat elemzem, dekódolom, illetve kontextusába helyezve értelmezem. Ebben az összefüggésben a kultúra (politika/társadalom) nem áll szemben az *igazi* és *tiszta* tudománnyal (Clyne, 2016), hanem azt feltételezem, hogy amit találok, az maga a pszichológia az 1950-’60-as években. Azt néztem, hogy az újraintézményesülés társadalmi-politikai kontextusa hogyan itatja át a pszichológiát és manifesztálódik a nyelven keresztül. Az elemzésemben *meghatározott* tárgyakra fókuszálok, nem törekszem a szövegekben fellelhető témérdek tárgy és diskurzus kimerítő felgöngyölítésére. Nehézséget jelent a diskurzuselemzés lépésről-lépésre történő leírása, mivel nem létezik konkrét kézikönyve (Burman, 1991). A diskurzuselemzés gyakorlati lépéseinek tisztázásánál olyan munkákból indultam ki (Bodor, 2012; Parker, 2005), melyek kézzelfogható szempontokat gyűjtöttek össze az elemzési folyamatról, ugyanakkor mivel terjedelmesebb anyaggal dolgoztam, ezért bizonyos témákra fókuszálva alakítottam át az elemzést, lerövidítve a lépéseket. Az elemzés lépéseit a mellékletben tüntettem fel.

A három fő tárgy:

(Ezek egyszerű főnévi alakokban és a rejtett, implicit tárgyak szóvariációkban ragadhatók meg)

1. Mi a pszichológia: olyan állítások, leírások és kijelentések, melyek a pszichológia mibenlétéről és működéséről jelentenek ki valamit. Legkönnyebben a „mi a pszichológia”, „mit jelent a pszichológia” és „milyen a pszichológia” nyelvi alakzatokban ragadható meg. Olyan kifejezések tartoznak ide, mint „ez a pszichológia”; igazi, érvényes, elfogadott, hivatalos pszichológia. Bizonyos főnevek a pszichológia feltételeit jelölték ki: mérce, kánon, ismérv.
 - a. Tudományos gyakorlat: pszichológia művelése, csinálása, a munkavégzés leírása történik, foglalkozni egy témával, tárgyak oktatása, tanítása; a pszichológia, ami felé orientálódni kell, amit létrehozni, csinálni kell.
2. Intézményes szerveződés: az egyes intézményi egységek a tárgyai, vagy intézményi folyamatok, szereplők.
3. Személyes történetek: az alanyok pozícióját, szerepét és a rájuk ható személyesen átélt történéseket sorolom ide.

A szövegekben megragadható fő diskurzusok:

A diskurzusokat nyelvi, szemantikai szerveződés, valamint a tartalom és a kontextus mentén azonosítottam. A diskurzusok összefügghetnek egymással, egymás alá tartozhatnak.

Tudományos diskurzus: a pszichológia, az intézményi folyamatok tudomány-jellege és az egyének tudományossága mellett érvelő állítások sorolhatók ide. Tudomány, tudományos, szakmai és a tudományos, tudomány nyelvezetben, ismeretekben, elméletekben bevett szókincs tartozik ide.

Fejlődés diskurzusa: Nyelvileg a következő igék különböző ragozott formái utaltak erre a beszédmódra: fejlődik, indul, kezd(ődik), változik, virágzik, alakul/ít, terem, épít/épül, létrejön és létrehoz. A főnevek közül a reform, előrelépés, virágzás, lehetőség kifejezéseket tudtam beazonosítani, továbbá melléknévként az új szó szerepelt.

- Fejlettség-elmaradottság diskurzusa: Olyan kifejezések találhatók itt, mint modern, korszerű, vezető, béka segge alatt, alacsony szint, színvonal, nemzetközi színvonal, friss, korszerű, fejlett, felül van, feljebb jön, élen jár, lépést tart, alul van, a „béka segge alatt van”, elmaradott.

Politikai diskurzus: nyelvileg az aktuális politikai szókészlet tartozik ide, és azokat a cselekvéseket, gyakorlatokat foglalja magába, melyek politikai funkcióval, politikai térben, politikai szereplők által mennek végbe (Van Dijk, 1997). A főnevek szintjén a politikus, politika, ideológia jelzik közvetlenül; a melléknevek közül a politikai, ideológiai emelkedik ki. A politikai diskurzusba befogadók vagy az érintettek is beletartoznak, vagyis akikre irányulnak a gyakorlatok. Ebben az esetben lehetnek kívülállók, párttagok, párton kívüliek, '56-osok, baloldaliak, maoisták, ellenzékiek. Illetve a politikai pozíció alapján megkülönböztetjük a hatalommal szembeni ellenállást: bojkottálás, ellenállás főnevek, és elér, megmarad, küzd igék mentén.

- Korlátozás: melléknevek: tiltott, gyanús, nehéz, kötelező. Az elnyomás, veszély, bezárás, betiltás, cenzúra, tabu, korlát, korlátozás, kényszer, kényszerűség, tiltás, üldözés, represszió, konszolidáció, száműzetés főnevek mellett a beleköt, üldöz, nem engedélyez, (be)tilt, kell, nem lehet, nem szabad, nincs, nem létezik, megszüntet, háttérbe szorít, kiírt igék terjedtek el.
- Fenyegetettség: ide kapcsolódóak a menekülés, búvóhely, veszély, félelem, száműzetés főnevek, és az olyan igealakok, mint (be)menekül, fél, lecsap.
- Enyhülés: már van, lehet, szabad. A főnevek között a szabadság, konszolidáció, amnesztia, enyhülés is megragadhatóvá válnak. A „már volt”, „lehetett”, „hozzájut”, „hozzáfér”, „szabad”, „visszajön a száműzetésből” kifejezések elterjedtek. Ezek mind a lehetőségek és a nyomás, tiltás alóli felszabadulást fogalmazták meg.

Dominancia diskurzusa: folyamatokat, döntéseket, személyeket kézben tartó, befolyásoló tényezők, szereplők, akik ezzel mások szabadságát korlátozzák, illetve meghatározzák tudásukat, attitűdjüket stb. A dominanciát kifejező főnevek: befolyás; kiemelt, monopol helyzet, presztízs, pouvoir, jelentőség, funkció, hatalom, király, kezdeményező, tekintély, fontos szerep, bizalmi ember, vezér, sztár. Igék: eléri, része van benne, beleszól, dönt, felkarol, menedéket nyújt, kezdeményez, támogat, iniciál, fölkarol, megbékít, futtat, fejleszt; fön az égben, magas szinten. Melléknevek: nagyhatású, nagyhatalmú, befolyásos, felelős.

Morális diskurzus: A morális diskurzus egy tett, jelenség, személy, rendszer erkölcsi vonatkozásait beszéli el. Olyan szavakban ragadható meg, mint a megalkuvás, kompromisszum, ellenállás, erkölcs(i), gazember, gengszter, valamint olykor érzelmet kifejező főnevek, igék, mint a szégyen, szégyell. Olyan jelzők mutatják, mint alakoskodó, engedelmeskedő, szétrohadt, aljas, féltékenykedő, kisstílú, cinikus, rendes, becsületes,

szorgalmas, protektív, nehezen vállalható; morálisan. Összetett kifejezések szintjén is azonosíthatjuk: elfogad/ nem köt kompromisszumot, választ, nem akar, elveszti a gátlását, felörlődik, tönkre megy, megeszi belül, fölزابálja, intrikál.

Operatív diskurzus: A gyakorlati működésről szóló többnyire leíró kommunikációs aktusok. A munkafolyamatok, kutatások szerveződése, irányítása szabályok, előírások mentén történt. Nyelvi szinten gyakran leíró szövegekben olvasható, az „ez volt”, „erről volt szó” szerkezetben válik megragadhatóvá.

Személyes diskurzus: Az emberek, csoportok, intézmények közti érzelmi, kapcsolati viszonyt írja le. Az ismeretség, barátság, rokonság kifejezések mellett a személyes, személyi (háló) szavak domborodnak ki. Az igék esetében a cselekvés iránya is implikálódik: támogat, ajánl, segít, hív. Továbbá negatív előjellel a „semmi kapcsolat”, „semmi együttműködés”, „nem működnek együtt”, „egymástól elkülönülten”, „nem együtt képviselik”, „nem is egyesítik erőiket”, ellenáll, lenyom kifejezések azonosíthatók.

Individuális képességek diskurzusa: ez a beszédmód az alanyokat teljesítményük és intellektuális képességeik mentén ragadja meg. Tetten érhető a magasan fent, magas szint, nagy tudású, jó/nagy színvonalú, profi, igényes, szellemi, jól képzett; tisztán, finoman gondolkodik, tág érdeklődésű ember, okos, kreatív, jelentős, meghatározó, nem feledhető, szellemes kifejezésekben.

4.2.2 Az újraintézményesülés diszkurzív mintázatai az interjúkban

A következő részben az életútinterjúkban fellelt diszkurzív mintázatok elemzését közlöm három fő tematika mentén, melyek között összefonódások fedezhetők fel. Először a pszichológiát leíró és meghatározó diskurzusokat mutatom be, ezt követően az intézményi szerveződésre térek ki, végül a személyes történetek diskurzusait ismertetem. Mindezekkel az a célom, hogy megérthessük az újraintézményesülés egyéni tapasztalatokból kibomló jelentőségét. Az idézetekben félkövéren jelöltem azokat a kifejezéseket, melyek mentén az adott tematikát, diskurzust azonosítottam.

4.2.2.1 „Mi a pszichológia?”

A pszichológia természetét és céljait érintő meghatározások rendkívül gyakoriak voltak az interjúkban, melyek identitásalakító, öngazoló szerepük miatt kifejezetten nagy jelentőségre tettek szert. A definíciós mozzanatok gyakran tartalmaztak szembenállást más elképzelésekkel és megközelítésekkel, továbbá kritikával illettek eltérő irányokat. Tehát a közlések a

tudományon belüli és a tudományon kívüli határok meghúzására irányultak, és kifejezetten erős versengő, dominanciára törekvő viszony jött létre a különböző pozíciók, tudományképek között.

Azok a közlések, melyek a pszichológiát, illetve a pedológiát a *tudományosság diskurzusába* helyezték, az újraintézményesülés időszakát megelőző évek fényében többletjelentőséget nyertek, hiszen a sztálinizmus pszichológiaellenes légkörében épp a tudományosság megtagadása volt a diszciplína elnyomásának nyilvános eszköze. Ezért is fontos aktus, hogy a tudományos pszichológia megkülönböztette magát a nem tudományos formáktól. Kialakult egy kifejezetten polarizáló beszédmód, melyben a politika és a tudomány egymást olykor kölcsönösen kizárták, és a pszichológia tudományosságának alátámasztásához tagadni kellett a politikai vonatkozásait. Az alábbi szemelvények vagy az egész pszichológiát vagy annak egy szeletét, a pedológiát érintő támadásokat fogalmazták meg. Az elbeszélők az áltudományossá minősítést szörnyű, valamint közismert jelenséggként idézik fel, melynek olyan áldozatai is lettek, mint Mérei Ferenc (K. Horváth, 2011; Knausz, 2006; Kovai, 2016.). Az áltudományosság hamisságát a 2. interjúalany tudományos érveléssel bizonyítja. A 12. interjúalany egy a fejlődés diskurzus alatt olvasható megnyilatkozásában a pszichológia folytonossága mellett állt ki az '50-es évek megszorításai ellenére. Ezen a ponton viszont ellentmondásosan a pszichológia eltűnéséről beszélt, a pavlovi reflextan egyedüli tértnyerése kapcsán. Az ő megszólalása mutatja fel a diszkurzív aktusok tétjét: egy tudomány felszámolásához is hozzájárulhat annak politikailag motivált tudománytalanná nyilvánítása.

2. INTERJÚALANY: Mérei nyakába varrták, hogy *ez egy burzsoá áltudomány*. Ez egy szörnyű dolog volt, mert a *pedológia nem jelentett mást*, mint egy interdiszciplináris gyermektanulmányozást.

7. INTERJÚALANY: [H]át ugye, a *pszichológia*, azt tudjuk, hogy általában *polgári áltudománynak minősült* abban az időben. Én '57-'61-ig voltam gimnazista.

12. INTERJÚALANY: [A] *pszichológia* is *eltűnt*, annál is inkább, mert ugye, amit a pszichológiából már egyáltalán oktatni *lehetett*, az a *pavlovi reflextan*, és már hogy a saját házam táján járjak, a behaviorizmusról mi úgy tanultunk még középiskola hivatalos könyveiben, hogy az egy *burzsoá tan*.

Az alábbi részletek a pszichológia kettős természetének problematikáját ragadják meg, de eltérő diskurzusokban. A 2. elbeszélő szerint az adott kontextusban opportunistának tűnő

módon az előnyösnek mutakozó oldal domborodhatott ki, az ideologikusság miatt pedig *politikai* térbe kerülhetett a diszciplína. Míg a 12. interjúalany arra mutatott rá, hogy az intézményszerveződés a pszichológia identitásalakításának eszköze lehetett volna, mely egyben feloldja a kizárólag *tudományos* fundamentumának problematikáját.

2. INTERJÚALANY: *A pszichológia az tudathasadós, mert ha érdekei úgy kívánják, akkor Pavlov Bizottság, tehát természettudomány, ha érdekei úgy kívánják, akkor társadalomtudomány, tehát ideologikus házasság fél.*

12. INTERJÚALANY: [H]ogy jó helyen van-e a pszichológusképzés a bölcsészettudományi karon [...] Tehát egy önálló kart létesítettek, de az alapvető kérdést nem oldotta meg, hogy a pszichológia *társadalomtudomány-é* avagy *szellemtudomány* avagy *természettudomány*.

A pszichológia fennmaradását, tudományos legitimációját érintő nyilatkozatok mellett diszciplínán belüli erődemonstrációval is szembetalálkozhatunk. A különböző területek és irányzatok gyakran nem kiegészítették egymást, hanem versengésben, a dominanciára törekvés és elnyomás dinamikájában. A 3. interjúalany elbeszélésében az alanyok tudományos irányultság és képzettség szerinti eloszlása kijelölte a hierarchikus pozíciókat. Eszerint a pszichoanalitikusan orientált alkalmazott lélektan mellett hátrányosabb pozíciót tölthetett be tudományos kutatóként. A túlzott térnyerés nem más megközelítések nyílt elutasításában nyilvánult meg, csupán a központi hazai platformnak számító Magyar Pszichológiai Szemlében a klinikai cikkek kerültek túlsúlyba. Az elbeszélő ugyanakkor nem tette világossá, hogy milyen módon érte személyes hátrány az alkalmazott pszichológia túlsúlya miatt a Szemlében (vagy másutt).

3. INTERJÚALANY: Óriási [a] szakadék a pszichológusok között, akik akár kaptak egyetemi képzettséget, akár nem, de kifejezetten páciensorientált, pszichoanalitikus alapú gyakorló szakemberek voltak, akármilyen intellektussal, tehát köztük volt alacsony és magas; a Lucy magas, a Popper Péter magas, jópár volt még, de ők feltétlenül. De voltak kevésbé. Akik számára *ez a pszichológia*. Na most, erre én nekem az a kérdésem, hogy de hát az egész pszichológiát uralni ezzel az attitűddel, vagy mentalitással...

Az alkalmazott és elméleti, kutató pszichológia közti dominanciaharc intézményekhez is kötődött, és egy másik elbeszélő értelmezése szerint, aki ugyan bírálta az akadémikusok

elitizmusát, feltételezte, hogy attitűdjük a kutatói tevékenység védelmében vált hangsúlyossá. Eszerint az Akadémia a tiszta *tudományosság* vezető pozícióját képviselte.

11. INTERJÚALANY: Azt már említettem, hogy az Akadémia, az ilyen nagyon elit felfogású volt, ebben az elit felfogásban az is benne volt, hogy a... kicsit az *alkalmazott pszichológiát* megvetette, és elutasította. [...] Azt akkor egyáltalán, hogyha valaki gyakorlattal foglalkozik, azt ott elutasították. Tehát, akkor mi vagyunk *tiszta tudósok*, akik [...] Hát szerintem abból [eredhet], hogy a, hogy a kutatás ugye ennyire háttérbe volt szorítva [...] és amikor úgy fel kell építeni a semmiből valamit, akkor megpróbálja magát nagyon lehatárolni ez a dolog [.]

Bizonyos szereplők azzal, hogy érdeklődésüknek és iskolázottságuknak megfelelően művelték a pszichológia egy ágát, egyben demonstrálták is a tudományos álláspontjukat, továbbá a pszichológia ezen ágai személyükhöz kötődően tudott jelen lenni. Az idézetekben említett Mátrai és Gegesi Kiss irányultsága az újraintézményesülő pszichológiában betöltött tudományszervezői kulcsszerepükből adódóan vált érdekessé: mintha az elbeszélésből az lenne kiolvasható, hogy a döntéshozó ezen keresztül formálta a pszichológiát.

3. INTERJÚALANY: *A pszichológia számára [Mátrai] a szellemtudományt jelentette.*

3. INTERJÚALANY: Mezei számára is, és mindegyik említett név [Gegesi Kiss, Liebermann] számára is a *pszichológia* egy ideig elsősorban a *pszichoanalízist* jelentette.

A pszichológia mibenléte az alanyok aktív közreműködésével is formálódott. Ugyanakkor a 6. interjúból vett idézetek közti különbségként említeném, hogy az elsőben úgy jelenik meg a pszichológia, mint amit egy újabb generáció új szemlélettel ragad meg. Ezzel szemben a 2. részletben egy megcsinálható dologgá válik. Ez utóbbi már egy másik diskurzust jelez, a tudományos gyakorlat, a szakma művelésének beszédmódját.

6. INTERJÚALANY: És más generáció került helyzetbe, hogy meghatározza, hogy *mit* tekintünk *érvényes pszichológiának*.

6. INTERJÚALANY: Ügyes, mint a, mint Mérei, és akkor egy ilyen csomó kis kezdő kereső lényt verbuvált maga köré, és előadta, hogy azt, ami *igazán pszichológia*, majd mi *megcsináljuk!*

A pszichológia érvényességét a tudományos diskurzustól nyerte, ami ekkor főként a kísérleti, empirikus alapokon nyugvó kutatási ideált jelentette. Ezek szerint a pszichológia tudomány, tudományosságra kell törekednie, a pszichológiának egyedül a tudományos követelményeknek kell megfelelnie, ami akár már pusztán a tudományossága folytán is értékes, még ha nem is jelentős vagy épp hasznos. Az első szemelvényből emellett a tudományosság egyedüli, nem konkretizált kritériumát jelenti a kutató munkának, vagyis tér nyílt az önálló kutatói értelmezésnek, melyben nem volt szigorú kötöttség.

1. INTERJÚALANY: És akkor a következő feladatot adta Emmi: „Csináljon valami *tudományos* munkát”, ez volt az [összes] utasítása [.]

2. INTERJÚALANY: Az Intézetben leginkább a, vagy legelőbbre haladt egy *tudományos igényű* experimentális kutatási profil kialakításában a Tánczos, Martonné, Szirtes, Urbán, Adorján, tehát az általános lélektani osztálya az Intézetnek, amelyik egy kísérletes....

8. INTERJÚALANY: [H]árom évig ezen dolgoztam, ami abszolút jelentéktelen téma: kreativitás és szorongási szintek kapcsolata. Ez olyan *nagyon tudományosnak tűnt*.

A 12. interjúalany számára a pontos statisztikai mérésekre épülő kísérleti lélektan felfedezése orvosként szemléletformáló élményt jelentett. Később látni fogjuk, az empirizmus több szociálpszichológus számára is tudományosabb, minőségi pszichológiát jelentett a főként elméleti orientációjú megközelítésekkel szemben. Hiszen az objektivitást és a spekulatív jelleg kiküszöbölését látták benne.

12. INTERJÚALANY: És akkor deus ex machina módjára megjelent Woodworth-Schlossberg Kísérleti pszichológia című, akkor egy kötetben kiadott vaskos könyve, amely a kezembe került, és ugye az első meglepetésem mindjárt a borítónak az első oldalán, ahol egy logaritmus skálát találtam. Majd lapozván a könyvet, matematikai képletek, statisztikák, kísérletek, placebo-kontrollos mindenféle vizsgálatok. Na, mondom, ez az! *Ez végre tudomány!* És azonnal fogtam magam, és beiratkoztam a bölcsészkarra, a pszichológiára.

A *fejlődés* beszédmódja leírja a tudományos fejlődési irányokat, melybe a színvonal-növekedés, bizonyos megközelítések megjelenése tartozik, ugyanakkor sokan az intézményszerveződést is fejlődésdiskurzusban fogalmazták meg. Az intézményi feltételek

megteremtése a fejlődés diskurzusának egyik szeletét képviselte. Emellett a tudományos színvonal emelése, az intellektuális előrehaladás került középpontba. A levéltári források alapján a '60-as évek közepétől vált a diskurzus részévé a minőségbiztosítás és a teljesítmény minőségének növelése. A tudományfejlődés összefüggésben áll a tudományosság diskurzusával, vagyis a fejlettség szintje, a fejlődés iránya egyben azt is megragadja, hogy mi számít tudományos, elfogadott pszichológiának.

5. INTERJÚALANY: És volt egy, ez egy nagy *váltás* volt az Intézetében, és erre mondom azt, hogy az már olyan jellegű intézményesülés volt, amelyben már nem csak az intézményi keret van meg, hanem *van egy intellektuális fórum*, van egy intellektuális esemény.

Az egyik Szovjetunióban végzett interjúalany a '60-as évek elejének orosz pszichológiáját is felfelé ívelőnek tartotta. Mindez a jelentős kutatók tevékenységében, a tudományos versengés felélénkülésében válik megragadhatóvá. Paradox módon mégsem Vigotszkij vagy Rubinstein jelentették a pszichológia fejlődésének csúcsát, hanem az a tény, hogy az enyhülő politikai nyomásnak köszönhetően egy ponton lehetővé vált a nyugati pszichológia bemutatása Moreno személyében.

6. INTERJÚALANY: Akkor az nagyon-nagyon nagy *reformidőszak* volt, amikor én jártam a '60-as években, volt ez az egész visszatalálása önmagához a szovjet pszichológiának. Tehát a pavlovizmus vége, és a Vigotszkij-iskola és a Rubinstein, és akkor ők egymást kicsit gyilkolázták, volt moszkvai meg leningrádi meg mit tudom én, az ember alig látja a különbséget a kettő között. [...] Na, szóval az egy nagyon *forradalminak* számító *időszak* volt, és így aztán volt egy tanárunk, aki úgy gondolta, hogy akkor most már lehet Moreno-t is tanítani.

A *fejlődés* diskurzusához erősen kapcsolódóan megjelennek azok a diskurzusok, melyek a magyar pszichológia tudományos színvonalának *fejlettségét* beszélik el. Ezzel olykor az adott politikai közeg *elnyomását* érzékeltették, a diszciplína kezdetleges állapotát, a munka körülményeit, illetve a nyugattal való összehasonlításból hátrányos helyzetüként jött ki a hazai pszichológia. A fejlettség szintjéről nem uralkodtak egységes álláspontok. Ezekben a szövegrészekben is megjelenik a tudományosságról szóló beszédmód, vagyis hogy milyennek számít a pszichológia tudománya. Eszerint fő szempont a friss, vezető irányzatok követése, az azokhoz való felzárkózás és a nemzetköziség. Az első idézetben a magyar pszichológia elmaradottságban jelenik meg, az interjúalany az amerikai tudományos bázis híve,

így szerepét a felzárkózásban látta, illetve az amerikai elméletek meghonosításában. A következő interjúrészletben a magyar pszichológia mintegy köztes helyet foglalt el az elmaradott szovjet és a friss, vezető angolszász tudományos élet között. A tudományos élet időben változó hierarchiája bontakozik ki a vezető és az alatt lévő pozíciójú tudományos szereplők között. Ennek megfelelően az elbeszélő azt a stratégiát követi, hogy az aktuálisan domináns irányba haladjon. A 10. interjúalany, aki ugyan rövid tanulmányút erejéig, de a korábban idézett 6. interjúalanyhoz hasonlóan, szintén tartózkodott a Szovjetunióban. Az orosz pszichológia színvonalát, amit a nemzetközi mezőny mentén mért fel, ő sem látta olyan sötétnek, viszont az ő lehetőségeiket jóval korlátozottabbnak látta a magyar tudományos életnél.

5. INTERJÚALANY: [A]z amerikainak a híve voltam személy szerint, ami megmutatkozott kétszer az én pályám folyamán. [...] Én úgy gondoltam, hogy ahhoz kell csatlakozni, aki *élen jár*. Hogy ez így van-e, azzal lehet vitatkozni. Én azt gondoltam, hogy egy ilyen *elmaradott helynek* nem azzal kéne foglalkoznia...

1. INTERJÚALANY: Szóval akkor, mint az örült belevetettem magam mindenféle *frissebb*, hát az angolszász irodalom akkor már *vezető* volt a világ pszichológiában, mert kezdetben a német volt a *vezető*, de aztán a '30-as években a német pszichológia a.. Hitler után gyakorlatilag vagy megszűnt, vagy elvesztette minden korábbi renoméját, és átvette az Egyesült Államok a helyét, és csupa... Ja és azt nem mondtam, hogy hát a szovjetek, az orosz pszichológia messze a *béka segge alatt* volt, messze *az alatt a szint alatt, ahova mi le tudtunk süllyedni*. [...] Aztán ők is *följebb jöttek* azóta persze, nyilvánvaló. Hát ugye Sztálin után.... Na és most már, na és közben már akkor is volt két ember, akik *nemzetközi szintűek* voltak, de nem pszichológusként.

10. INTERJÚALANY: Igen, tehát azt azért nem lehet mondani, hogy az oroszok nem tartottak volna lépést a nemzetközi... nagyon is *lépést tartottak*, csak ez nem volt mindenki számára hozzáférhető.

Az amerikai szociálpszichológia felé igyekvő interjúalany a pályája elejére tehető keleti kutatások felé nyitását a lehetőségei *korlátozottságával* magyarázta. Amint elérhetővé váltak a nyugati eredmények, a szovjet kapcsolatok ápolása elvesztette számára (is) a relevanciáját.

5. INTERJÚALANY: [Nem mintha] Tbiliszi lenne a *tudományok fellegvára*, hanem az volt az egyetlen olyan hely, ahol egyébként a Szovjetunió belül attitűddel foglalkoztak.

Az elmaradottság-*fejlettség* szintje a modern irodalmakhoz való hozzáférésben, vagyis a politikai közeg *elnyomó és enyhülő* hatásában válik érzékelhetővé. Az alábbi idézetek olyan elbeszélőktől származnak, akik elsőként végeztek a megreformált egyetemi képzésben, tehát hozzávetőlegesen a '60-as évek közepéről szerzett tapasztalataikról adnak számot. A 9. interjúalany kifejezetten az egyetemi képzésről számolt be, míg a 7. interjúalany általánosságban a magyar pszichológia helyzetéről. Tudományágak és témák szerint nagy különbségek jelenhettek meg: mert míg a hipnózis, mint később is rá fogok mutatni más diskurzus bemutatásánál, tabuvá vált az államszocializmus alatt, addig az (állat- és ember-) kísérleti irodalom fokozatosan, intézménytől és személyi befolyástól függően elérhető maradt.

7. INTERJÚALANY: [A]kkor már volt egy csomó nagyon *modern* emberirodalom, és én persze azt is olvastam, és állatkísérletes irodalom is, ami ennél bonyolultabb szerepet feltételezett főként az ember... emberre vonatkozó irodalmak.

9. INTERJÚALANY: [Barkóczy] egy állati *modern*, akkoriban *modern*, ilyen *neobehaviorista pszichológiát* tanított nekünk.

Az alábbi idézet többféle diskurzust sűrít magába. Megjelenik benne a *fejlődédiskurzusba* ágyazott pszichológia: elkülöníti a friss és a régi vágású irodalmakat és szociálpszichológiát. A pszichológia korlátozott működésén keresztül a *politikai diskurzus* válik beazonosíthatóvá, és a *tudományos* beszédmódban pedig megragadható, hogy milyen elméletek és megközelítéseket oktattak, találtak fel, alapítottak meg. Eszerint egy politikailag előnyös helyzetben lévő személy, mint Pataki elért olyan irodalmakat is, melyek nem mindenki számára váltak olvashatóvá, úgy, mint a klasszikus csoport- és tömeglélektani kötetek és frissebb nemzetközi irodalmak. Az elbeszélő három kutatási irányt különít el és köt három szereplőhöz: a csoportlélektani kutatásokat Pataki, az attitűdkutatásokat Hunyady, továbbá a marxista személyiséglélektant Garai vezette be. A szövegben a három irány a régi-új jelzőn kívül bármiféle minősítés, összehasonlítás nélkül, vagyis egyaránt érvényesen jelenik meg.

10. INTERJÚALANY: A *szociálpszichológia* érdekelt leginkább, és Pataki szerintem harmad- vagy negyedévben jelent meg, mint oktató. [...] olyan könyvekből tanított, amiket nem nagyon lehetett megszerezni, nehezen voltak még hozzáférhetők ezek a

könyvek. Nagyon alaposan áttekintette a csoportlélektant, a tömeglélektant, tehát Le Bon, Tarde és mások, szóval a megalapítói. De beszélt a kognitív diszsonanciáról, ami akkor még nagyon *friss* volt, Festinger. Ez a szociálpszichológia még inkább a *régi vágású*, nem amit később feltaláltak. Tehát itt még a Lewin nagyon sokat szerepelt, de hát a csoport, ez volt a fő hát irány, csapásirány Patakinál. Az attitűdökről meg hasonló dolgokról, ott már a Hunyady volt az, aki már egy másik irányba kezdett elmenni a csoportlélektantól [...] Garai, aki szintén vendégszereplő volt, és tartott egy speciál kollégiumot, azt hiszem, *marxista személyiségelmélet* címmel, személyiségdinamika és társadalmi lét.

A 3. interjúalanytól származó idézetben a pszichológia tudományossága ugyan igazolásra, védelemre szorult, hiszen *még* nem érte el a fizikához hasonló szilárd feltételrendszert, de azzal, hogy az elbeszélő kijelöli a határt a tudományosan értékelhető és elégtelen teljesítmény között, a tudományos diskurzus hatóerejét nyilvánítja ki. Hasonló funkciót tölt be az 5. interjúalany kifejezésében a modernség, mint ami a tudományos térben elhelyezkedő szereplőket is pozicionálta. Mindezek alapján Gegesi Kiss akadémikus orvos, aki befolyásos pozíciót töltött be a pszichológiai intézmények élén eredményei alapján nem vált a tudományos körökben elfogadottá.

3. INTERJÚALANY: [A] *pszichológia* egy roppant sokarcú valami, de *tudomány*. Nem úgy *tudomány* sajnos *még*, ahogy a fizika, vagy lehet, hogy nem sajnos, de *tudomány*. Kemény *ismérvei* igenis vannak. A puha részének is. A művészetpszichológiának is. Nagyon kemény *ismérvei* vannak. Amit a Mezei ír, az ugyan puha, de a kemény *ismérveknek* megfelel. Amit a Gegesi ír, művészetpszichológiával kapcsolatban, az semmilyen pszichológiai *tudomány ismérveinek* nem felel meg.

5. INTERJÚALANY: [E]gy *modern* pszichológia, ráadásul kísérleti jellegű egy Gegesi számára nyilvánvalóan ismeretlen volt.

A tudományosság, illetve ennek szinonimájaként használt szakmaiság az ideologikus ellentétként jelentek meg. Az ideológiai elköteleződés kizárólag személyes és politikai vonatkozásban vált az elbeszélő számára értelmezhetővé, az Akadémia Pszichológia folyóiratához beérkező szövegek elbírálásában nem játszott szerepet. A 3. interjúalany alább kijelöli a határt pszichológia és nem pszichológia között, melynek egyedül a szakmai szempontok lehetnek a mércéi.

3. INTERJÚALANY: *Szakmai. Szigorúan szakmai. Nincs ideológia.*

Ugyanakkor a tudományosság mibenléte, kritériumai és mércéje erősen vitatottnak, változónak bizonyultak. Az államszocialista környezet a pszichológiai elméleteken is nyomott hagyott. Ezek a pszichológia marxista művelhetőségében tükröződtek, a tudományos és a politikai diskurzusok határán: vagyis ez esetben kérdéses, hogy lehet-e legitim tudományos irány a marxista pszichológia vagy inkább az átpolitizáltságának lehetünk tanúi. A szociálpszichológia marxista művelhetőségéről folyó viták Magyarországon főként a '70-es években éreztették hatásukat Pataki Ferenc Szociálpszichológiai Osztálya és Garai László 1971-ben induló Személyiséglélektani Osztálya között az Akadémián. Az elbeszélő a marxizmus és pszichológia viszonyát nem tekintette összeférhetetlennek abban az esetben, ha a tudományosság kritériumai teljesülnek, melybe az elvi determinizmus nem férhetett bele.

2. INTERJÚALANY: Ugye bevett terminus volt, hogy *marxista pszichológia* meg *nem marxista pszichológia*... A moszkvai pszichológus konferencia után a Valóságba írtam egy cikket, tehát '67. után, ahol összefoglaltam azt a nézetemet, hogy ennek a jelzőnek valójában csak olyan értelemben van jelentősége, hogy ööö, hogy összeilleszt, tehát illeszkedési... nincs olyan... van olyan pszichológia, amit marxisták csinálnak, ettől még nem biztos, hogy az *jó pszichológia*. A *tudományban* más kritériumok vannak, mint megfelelés bizonyos filozófiai előfeltevéseknek.

A két alábbi interjúalany az 1960-70-es évek nagy fordulatának és lehetőségének tekintette a szociálpszichológia mint empirikus társadalomtudomány hazai megszületését. A szociálpszichológia a pszichológia politikailag, ideológiailag érintettebb ágát képviselte, melyre a különböző szakterületekre specializálódott interjúalanyaim közül többen kitértek. A szovjet és a hazai berkekben is számos a tudományág célját és alkalmazhatóságát firtató vita bontakozott is, melynek erősen politikai színezete volt. Az idézett két interjúalanytól származó szemelvényben hasonló tudományszemlélet érhető tetten: mindketten az empirikus alapokra helyezett szociálpszichológiát képviselték, távolságot vettek a tudományterület marxista alkalmazásától, melynek tudományosságával kapcsolatban kétségeket fogalmaztak meg. Az interjúalanyok a történelmi események közjátékaként, politikai diskurzussal magyarázták a tudományos változást, mely zöld utat nyitott a szociálpszichológiának. Elbeszélésükből kiviláglik, hogy a szociálpszichológia segítségével tudományos diskurzusba lehetett illeszteni az addig kizárólag politikai propagandanyelven le- és előírt társadalmi jelenségeket.

Továbbá az 5. interjúalanya szociálpszichológiát a nemzetközi közmegegyezésre hivatkozva tisztán empirikus tudományként könyvelte el, hangsúlyozta az egyetemességét hangsúlyozta és kultúraspecifikus vonásainak kis jelentőséget tulajdonított az alábbi elbeszélő.³⁴ Ezzel egyben megkérdőjelezte az egyik pályatárs pozíciójának legitimitását, aki nem a mérhetőséget tekintette alapvető kritériumként. Ezen a ponton tehát felfedezhetjük két tudományos diskurzus szembenállását, illetve a politikai diskurzus távolítását, ami szintén a társas jelenségek magyarázatára törekedett.

2. INTERJÚALANY: [E]gy *radikális odafordulás az empiriához, a valósághoz, a tényekhez* az ideologikus deklarációkhoz képest. Ebben '56 bizonyos tanulságai, tapasztalatai, részben személyes élményvilága, részben a kádári konszolidáció kezdete, tehát a nyílt represszió időszakának és az első amnesztiahullámok lezajlásának időszaka. Tehát amikor a Mérei kijön a börtönből, és a Lipóton létrejön egy sajátos világ. Tehát a '60-as évek első felében a *társadalomtudományok* egy egész csoportja jön vissza a száműzetésből.

5. INTERJÚALANY: [U]gye ő *nem egy empirikus elme*, és máig egy viaskodás zajlik benne, hogy ez egy ilyen, tehát a *szociálpszichológia* is tulajdonképpen egy ilyen *mérhető tudomány*, és nem tudja elfogadni, hogy mérhető dolgokkal foglalkozunk. [...] lehet *empirikus társadalomkutatást csinálni*, méghozzá sztenderd módszerekkel. Én ezt egy nagy lehetőségnek tartottam. Gondolja el, és ez egy általánosabb társadalomtudományi helyzet volt, ugye korábban, ami a társadalomtudományról lehetett mondani, ezek a *történelmi materializmus kinyilatkoztatásai* voltak.

Az alábbi részletben a 2. interjúalany elmagyarázza, hogy a szociálpszichológia tudományossága mennyire kétségesnek számított a szovjet pszichológia berkein belül az '50-es évek közepén.

³⁴ Ezzel a diskurzussal polemizál egy időben egyértelműen későbbre tehető álláspont, ami a szociálpszichológia szerepét „relevanciájában” látta: vagyis abban, hogy mennyire tud az adott társadalom szempontjából életbe vágó kérdéseket feltenni, majd valódi válaszokat nyújtani. Az elbeszélő megítélése szerint ez a meghatározás a '70-es években politikai vonatkozással bírt, a politikai közeg felől közelített, az empirikus szociálpszichológiai mérések bevetésénél mélyebbre hatolt, és ellenállást váltott ki a tudományos közeg hivatalos részéből: „És hát annak idején a Marton Jánossal és a Csepelivel is sokat beszéltünk, hogy mennyire fordíthatók át ezek a politikai fogalmak, tapasztalatok Közép-Európára. Egyáltalán akkor kezdtünk el azon gondolkodni, hogyan lehet szociálpszí... releváns szociálpszichológiát művelni Közép-Európában. Ez volt a jelszó, hogy releváns, és hogy mitől lesz releváns. Ezt a kérdést, ezt Pataki nem nagyon szerette [...] Mert azt mondta mindig, hogy a releváns az felforgató.” (10. Interjúalany)

2. INTERJÚALANY: Most nagyon fontos dolog az, hogy ekkoriban [...] egyes áramlatok, pszichológiai áramlatok [...] sajátos *apologetikus tanulmányok* tárgyai lettek. Tehát a *marxista művelhetőségük és értelmezhetőségük*, vagy legalábbis összeférhetőségük egy *marxista filozófiai felfogással* az rendre megjelent a szociológia berkeiben, természettudományok említett területein. A szociálpszichológiában különösképp, mert a kiváló Rubinstein, [...] kifejtette ama nézetét, hogy a szociálpszichológia, mint olyan, lényegét tekintve nem egyéb, mint a társadalmi valóság szubjektivizálására tett kísérlet, és mint ilyen, nincs helye egy *tudományos igényű pszichológiában*.

A diszciplína körvonalainak meghúzásai a tudományalakulás fontos mozzanata. Egy szilárd identitással rendelkező tudomány világos pozícióból fenyegetés nélkül nyithat más területek felé. A tudományos diskurzusok egyik vitája a (szociál)pszichológia szociológiához való viszonyáról szólt. A második és a harmadik szemelvénnyel egy ellentétes dinamikát ábrázol, ami a tudományközi határok feloldódásából, a kölcsönös nyitás megtermékenyítő hatásáról szólt.

És ez honnan jött, hogy szociálpszichológiai csoportot hozzon létre?

5. INTERJÚALANY: Ez a Szovjetunióból jött. [A] Szovjetunióban, talán mi is beszéltünk erről, hogy jó évtizedet elvesztegettek, hogy a szociálpszichológia kapcsán, ami publikáció megjelent, az mind azzal foglalkozott, hogy *mi a viszonya szociálpszichológiának a pszichológiával, a szociológiával*, hogy hol van, a kettő között. Még ott bejött a marxizmus is, hogy *lehet-e marxista szociálpszichológia*.

2. INTERJÚALANY: [A] tájékozódás, kapcsolatépítés egy fokkal nyitottabb volt, mint a szomszéd, szóval beleértve a SZU-t is, ez a kölcsönösen, hogy mondjam, *kölcsönösen hatottak egymásra ezek a diszciplínák*. A Márkus György – aki a Lukács legtehetségesebb tanítványa volt és ő a Lukács-iskola száműzését követően ma is Ausztráliában egyetemi tanár – ekkor egy nagyszabású tanulmányt közölt a percepció filozófiai problémáiról. [...] A Vitányi Iván, aki ugyancsak szociológia felé indult, a színelméletről írt tanulmányt, és ez irányban érdeklődött. A Tánczos Zsolttal egy időben, talán valamilyen kölcsönhatásban is.

9. INTERJÚALANY: A Grastyán az ugye élettan professzor volt, akinek volt egy viszonylag hosszú amerikai ösztöndíja, tehát ő kinn volt Amerikában, és egy Roy John nevű embernél dolgozott, ez volt az egyik irány. A másik az pedig egy nagyon érdekes

magyar dolog, ez pedig a Pavlov. Ugye hát *Pavlov volt*, a [...] nem tudom micsoda, *etalon*, és ami itt Magyarországon történt az az volt, hogy a Pavlovnak a dolgait összekötötték konkrét neurofiziológiai kutatásokkal, és akkor szépen eltávolodtak. Ki jobban, ki kevésbé, az Ádám Györgyék azok kevésbé, a Grastyán pedig ezt a magatartáskutatási irányt kezdte el. Hát ez akkoriban, vannak ilyen boldog pillanatok, amikor találkoznak *tudományok*.

Más diskurzusok az *igazi tudományosságnak* tekintett megismerési módszereket és irányzatokat, mint a kísérletet vagy az amerikai orientációt a tudománypolitikai küzdelem eszközeinek tekintették. Az alábbi idézetben az időben változó tudományos normák azt a funkciót töltötték be, hogy megszilárduljon a pszichológia tudományos pozíciója a korábban ellenséges társadalmi térben, amikor félő volt, hogy más diszciplínák maguk alá gyűrték volna. A megszilárdulás másik, időben némileg korábbi eleme a tudósok tudományos térben meghozott politikai kompromisszumhozatala volt: a hivatalos elméletnek számító pavlovizmus beolvasztása a kutatásokba. Vagyis itt a pavlovizmus nem a jelentős és a tudós társadalomban elismert elméletet jelentette, mivel politikai diskurzusba ágyazódott. Az elbeszélő rámutat, hogy Kardos „pavlovizálása” időben korábban történt Barkóczi és Putnoky nyugat felé orientálódásánál és a kísérlet alapú új tudományosság térnyerésénél. Az amerikanizálódás és az államszocialista tudományos kritériumok alkalmazása kétféle, akár egyszerre alkalmazott megküzdés is lehetett.

6. INTERJÚALANY: [A]z akadémiai *pszichológia kánonjai* egy idő után a nemzetközi sztenderdek. És ez ugye nyilván fölmerült már sokszor Putnoky és Barkóczi páros neve, akik a klasszikus műveltségű Kardos professzor, Köhler és Gestalt és mit tudom én micsoda, és aztán „*átpavlovizálta*” magát a kívánalmaknak megfelelően [...]. És ő Barkóczi, Putnoki kezdték el azt, hogy hogy azért nekünk valahogy az *amerikai pszichológia felé is kell orientálódni*, nem csak a szovjet felé, és hogy ott *az a tudomány, azok a mércék az igaziak*, és kísérlet, kísérlet, kísérlet. Általános pszichológiai kísérlet, aztán egy néhány évtizeddel később, amikor már én is az intézetben voltam, az a '70-es évek eleje, tört ki az, hogy a.. itthon, hogy a szociálpszichológiában is csak a *kísérlet az érvényes ismeretbázis*. [...]De ahogy jött az új szellem és ez a *tudományosság*, tehát ez a borzalmas harca a pszichológiának, hogy önmagát *tudományként* fogadtassa el és levetkőzze magáról a „filozófia leánya” meg a nem tudom én micsodája címkéket, és ehhez ehhez ehhez a *kísérlet*.

A pavlovizmus a marxizmussal párban ideológiai funkcióval bírtak, tehát nem a tudományos diskurzusban kaptak helyet a 2. interjúalanytól vett idézetben sem. A pavlovi, marxi hivatkozással a szubjektumok politikai kötelességüket rótták le, de a 9. interjúalany beszámol arról, hogy távolságtartással kezelték és a pavlovi elméletet tudományosan alig követték.

2. INTERJÚALANY: Na most, ez egy bizarr helyzet volt, mert a *pavlovizmus* úgyszólván a kincstári *ideológiája lett a pszichológiának* és mindent a *pavlovi* idézetekkel kellett alátámasztani, tehát egy *pavlovi* idézet, egy marxi idézet a penzum szerves része volt.

9. INTERJÚALANY: *Pavlov* sose volt, a *Pavlovot senki nem vette komolyan*. [...] Senki nem vette komolyan. A Kardos, aki szintén írt egy *Pavlov* könyvet, ő se vette komolyan. A Grastyán se vette komolyan, de ő nem is annyira foglalkozott. Ádám az egy kicsit komolyan vette.

Az 5. és 7. interjúalany viszont érvényes és domináns tudásként írja le a pavlovizmust, de a pszichológia egy specifikus szeleteként, semmint általános és átfogó elméletként, ahogy azt a szovjet tudományos propaganda kijelölte. Ebben a keretben különválik a politikai tudományideál a globális tudományosság elismert intellektuális teljesítményétől.

5. INTERJÚALANY: [A] pavlovi életmű világviszonylatban egy örült... tehát az nem a sztálinizmusnak a terméke, annak a kultusza. Tehát ugye volt ez a természetátalakító baromságokat ott meghirdettek, meg ezek, a *pavlovi* ilyen fiziológia az igazi *nagy teljesítmény* volt, és a behavioristák Amerika-szerte, ahol mégis egy *domináns irányzat* volt, teljesen elsőrangúan nagyra tartották.

7. INTERJÚALANY: Akkor a világon mindenütt, tehát nem csak a világnak eme vasfüggöny mögötti fertályában, hanem a világon mindenütt a *pavlovi hipnózis elmélet* volt az *uralkodó hipnózis elmélet*.

A 6. interjúalany pozíciója szempontjából fontos, hogy később tudatosan szakított az akadémiai pályája építésével, bár közben mégis a rendszeren belül maradt, ami politikai háttérének is köszönhető volt. Az elbeszéléséből kiviláglik, hogy a tudományosság normatív és lehatároló diskurzusából kiszorultak a „kánontól” eltérő variációk, a tudományos pszichológia történetéből az alternatív variációk. Szerinte tudományosnak számított a főbb pozíciókat betöltő szereplők által felállított mércék szerint az ideg-élettani, pszichológiai leírhatóság, a pontos és

korrekt módszertani levezetés, és nem számított tudományosnak a népszerűsítés, nem volt elegendő feltétel a színvonalas gondolkodás és nagy tudás. A tudományosságból kiszorult szereplőknek viszont a szabadabb gondolkodás és a személyiség kibontakozása juthatott osztályrészül.

6. INTERJÚALANY: [O]tt volt a fiziológia, és és az a *követelmény már ugye Pavlovval*, hogy akkor válik *tudományossá* valami, ha egy jelenséget ideg-élettanilag is, pszichológiailag is, egyfelől, másfelől le tudunk írni. Ez akkor mérce lett. Na, hát ez ugyanakkor, hogyha ezt valaki nagyon komolyan veszi, hogy benne akar ennek a kánonnak a keretei között maradni, akkor az egy elég személyiségszűrítő életformát és gondolkodásmódot jelent. [...] És hogyha valaki ebből kitört, vagy más lett, vagy népszerű lett, vagy elment a televízióba, és ezt csinálta Popper és ezt csinálta Jenő, akkor gyanússá vált és *meg lett tőle tagadva a tudományosság*.

Ugyanakkor a 6. interjúalany saját tudományos diskurzusába beletartozott a tiszta fogalmiság, amit ő maga is számon kért máson.

6. INTERJÚALANY: [É]n is számon kértem [Mérein] egyfajta *tudományosságot*. Mert annyira már, igen, mert, hogy az a *tudományosság-eszmény*, ha nem is az amerikai behaviorista, mérés alapú *tudományosság* kritérium, de a fogalmak tisztaságát megkövetelő. És én fecsegőnek éreztem, amit ő csinál.

Összefoglalás:

A tudományosság diskurzusok hangsúlyos jelenléte bizonyítja, hogy az újraintézményesülés során különösen jelentős kérdés volt a pszichológia mibenléte és meghatározása, hiszen ezáltal az elbeszélők az identitását igyekeztek megragadni, illetve biztosítani pozíciója stabilitását más tudományokhoz és a politikai berendezkedéshez képest. Egymással polemizáló, polarizáló és egyszerre plurális tudományképek bontakoznak ki, melyek nem feltétlenül a pszichológia egyes alterületei mentén különülnek el (pl. általános vagy alkalmazott, klinikai lélektan), és melyek között hierarchikus viszonyok alakultak ki, melyeket erősen meghatároztak a pszichológia globális trendjei és az elbeszélők hatalmi pozíciója is. Ezek a beszédmodok magukon viselik a politikai hatalomgyakorlás nyomát a tudományképen, mely főként az '50-es években beszűkítette az elméleti keretet, a kutatási témákat és nem tette lehetővé a pszichológia alternatív megközelítéseit. A pszichológus képviselők a legerősebb elnyomás idején láthatóan nem kockáztatták, nem merték kockáztatni a nyílt szembenállást

vagy tiltakozást a rájuk kényszerített tudományképpel szemben. Adott esetben a hivatalos irány integrálását választották, vagy épp a legitim keretbe rejtették kutatási témáikat, illetve semlegesebb területek felé orientálódtak. A külső politikai nyomás csökkenésével az igazi pszichológia meghatározásáért folyó viták hatalmi tétje nem múlt el, csupán annyiban változott, hogy a pszichológia létjogosultságát már nem kellett bizonygatni. Tehát láthatóan az elnyomó politikával szembenálló egységes pszichológia nem létezett, a korlátozások oldódásával pedig nem egy békés, a tudományos sokszínűséget elfogadó belső közeg bontakozik ki. Ehelyett az újraintézményesülő, enyhülő légkörben a diszciplínán belülre helyeződtek át a hatalmi dinamikák: a definíciós kérdések és viták felszaporodtak, megjelenhettek a kritikus hangok, és a rivalizálás kapcsán az alterületek érvényesülési lehetőségei is mérlegre kerültek. A különböző korlátokat legyőzni akaró fejlődési törekvések, tudományos ambíciók manifesztálódtak. Ezáltal a szereplők aktívabb ágensekként képviselték elképzeléseiket, nagyobb hatalmat gyakorolhattak, amit akár egymáshoz képest, valamint a felülről, kívülről érkező fenyegető politikai akarathoz képest is igyekeztek kifejezni olykor (formális) kompromisszumok megkötésével. Az elbeszélők az ideológiai mozzanatokkal, elavult tudományos szempontokkal szembeállva a tudományosságot aláátmasztó retorikai elemekre támaszkodtak. Emellett pedig a vitákban betöltött pozíciók és tudományos elképzelések könnyen politikai színezetet öltöttek különösen a társadalomtudományos megközelítések esetében. Bár az egyéni ágencia szerepe a tudományformálásban megerősödött, az igazi pszichológia meghatározásában tágabb, globálisabb trendek szerepe vált döntővé különösen hosszútávon.

4.2.2.2 Tudományos tevékenység

Ezek az elbeszélések az intézményekben zajló munkáról, tudományos kutatásokról és szervezeti tevékenységekről számolnak be. Röviden: a pszichológiai intézményekben zajló életről. Abban különböznek a pszichológia mibenlétéről szóló diskurzusoktól, hogy nem a pszichológia természetét firtatják, hanem a hétköznapi pszichológiai gyakorlat a tárgyuk, és ennyiben a teljesítmény szerepe emelkedik ki. Ennek megfelelően a gyakorlati működés leírása gyakran *operatív* diskurzusba ágyazódik.

Az egyetemen az 1950-es években a pszichológia elsősorban és kizárólagosan az állatkísérleteket jelentette, hiszen ez képezte Kardos Lajos szakterületét. Illetve az 1. interjúalany visszaemlékezése alapján erre a tudományra nyújtott lehetőséget a Rákosi-korszak, vagyis a társadalmi-politikai kontextus benyomulása, az *korlátozás diskurzusa* vehető ki ebből a részletből feltételes módú igealak mentén. A pszichoanalízis a 12. interjúban nem tiltott

tudományként kerül szóba, hanem mint olyan irányzat, amit kevesen képviseltek az oktatók közül.

1. INTERJÚALANY: [M]it *lehetett csinálni* akkor a Rákosi-korszak kellős közepén? Azt hiszem, '53-ig tartott a Rákosi-korszaknak ez a nagyon kemény időszaka, és hát a Kardos már *elkezdett* valamit, volt egy pár patkány abban a kis helyiségben.

12. INTERJÚALANY: [A]bban az időben az egyetemi tanári kar kisebb része volt, akik pszichoanalitikus emléken nevelkedtek, ez volt a benyomásom. Úgyhogy ott az igazi *kísérleti alapokon álló lélektan* uralkodott, hiszen a tanszékvezető Kardos Lajos tanár úr [volt].

Az 1. interjúalany visszaemlékezése alapján Kardos az állatkísérleteket nem csupán a szakterülete miatt szorgalmazta, hanem az emberekkel végzett kutatásokat politikailag érzékenynek, veszélyesnek ítélte. Eszerint tehát az emberekkel végzett kutatások politikai mezőbe kerültek. A levéltári anyagok ugyanakkor cáfolják, hogy ne lehetett volna emberekkel végezni pszichológiai kutatásokat, hiszen a tervekben szerepelnek humán pszichés működést vizsgáló témák (ELTE Lélektani Intézet 1951. évi munkaterve, 1949. évi beszámolója, 1950).

1. INTERJÚALANY: Ugyanis persze szerettem az állatokat, de azért néha eszembe jutottak emberekkel kapcsolatos kísérleti ötletek, meg egy másik, és akkor mindig mentem Kardoshoz, hogy emberrel ezt *lehetne csinálni*, azt *lehetne csinálni*.

A tudományosság kritériumait nem feltétlenül teljesítették maradéktalanul olyan kiemelt helyek, mint az egyetemi intézet. Ezért többen más hivatalos vagy informális irányba ágaztak el (Pléh, 1998b), mely régi hagyománnyal bírt a magyar pszichológia történetében, ha csak Szondira vagy a többnyire kis terekben működő pszichoanalitikus képzésekre gondolunk. A 7. interjúalany olyan egyéb kísérleti kutatást végző közegek szerepét emelte ki, mint például a pécsi Grastyán-laborét, ahol pótolhatta az egyetemi képzés hiányosságait.

7. INTERJÚALANY: [V]alami olyan légkör volt abban a laborban [Grastyán laborjában]... szóval az a légkör, amit én tényleg a *tudomány légkörének*... amit nem találtam meg a pszichológia szakon. Voltak ilyen szigetszerű dolgok, tehát a Kardos professzor szemináriumai ilyen szigetek voltak, a Barkóczi tanárnővel ez a kutatás az is egy ilyen sziget volt, de a pszichológia szak egészén nem találtam meg.

Más *tudományos tevékenységet* leíró visszaemlékezésekben is megemlítik a szintén kísérleti alapokon nyugvó Kardos-szemináriumokat, továbbá Mérei köreit (a bebörtönzése előtről és az amnesztiát követően Lipótról), mint olyan alternatív műhelyeket, ahol egy-egy elismert, tapasztalt pszichológus összefogásával lehetett elmélyülni a pszichológiaművelésben. Az '50-es években zajlottak Mérei szociálpszichológiai kísérletei, a '60-as években elsősorban a klinikai pszichológia megteremtésével vált központi szereplővé, és azok a hallgatók, akik az egyetemen nem találkoztak elég gyakorlati lehetőséggel és tudással, önkéntes alapon vagy a szakmai gyakorlatuk részeként felkeresték az intézményben. Ugyanakkor a szociálpszichológia iránt érdeklődő hallgatók is kapcsolatba léptek vele.

4. INTERJÚALANY: '58-ba vitték el a főnököt, az addig, az folyamatosan volt, a szemináriumok folytak. Ja meg hát nem csak az hát mi-mi akkor *csináltuk a pár- és csoport gyermek... az óvodai gyerek kísérletekhez, az óvodai kísérleteket.*

11. INTERJÚALANY: [T]öbb ideig nyári gyakorlaton, és mi egyébként is Lipótra jártunk, egyébként is... mint jövőre klinikai pszichológusok. Ott *már szociálpszichológiával* mindenképpen találkoztunk.

Az önképzés, az autodidakta tanulás és a munkafolyamatok szabad kikísérletezése a rögzített szakmai szabályok és keretek hiányában az intézményi hálózat kezdetlegességéből kifolyólag válhatott dominánssá. Az első szemelvény, nem az általam közelebből vizsgált egyetemi és akadémiai intézmények formálódását érinti, hanem a Lipótmezőn összpontosuló klinikai pszichológia mesterséggé alakulását. Mégis megemlítem ehelyütt, hiszen jól szemlélteti, hogy a pszichológiát az aktív képviselői „csinálták meg”.

4. INTERJÚALANY: Na, szóval mindegyikünknek volt valami, amit *prűtykölt*, és akkor a főnök azt mondta, hogy akkor nem úgy hívták, hogy know how, hanem vademecumnak neveztük el, illetve ő nevezte el, ez az ő, az ő fog... szava volt, hogy megírni, hogy *csinálhatóvá kell tenni a szakmát.*

4. INTERJÚALANY: És akkor ott elkezdtek, hogy mi ez, meg hogyan meg minden, és hát akkor lettünk professzionális, hogy *pszichopatológiát kellene tanulni, pszichológiát kellene tanulni.* Nagyszerű könyvtára volt a Lipótmezőnek. Te olvasod a németet, én olvasom az angolt, az Imre egy kicsit tudott franciául. Tehát fölosztottuk magunknak és kétnaponként szeminarizáltuk. És ilyen *önképző kört...*

Az 5. és 10. interjúalany nem a tudományosságot hiányolta az egyetemi oktatásból, hanem az érdeklődésének megfelelő társadalomtudományos pszichológiát, vagyis egy túlságosan szűkre szabott tudományképhez férhettek hozzá tanulmányaik során. Ebből a nézőpontból leginkább a fejlődéssel szembeni elégedetlenséget hallhatjuk ki, hiszen a trifurkációs képzés, mint nagy lehetőség, már elindult ekkortájt, de korlátai megmutatkoztak a képviselt pszichológiai tudományterületekben.

5. INTERJÚALANY: Nem elégített ki, itt *állatkísérletekről volt szó*. Jó, hát azért én megtanultam, tehát nem ez volt a gond, csak hát nem ez volt az én érdeklődésem. Közben számon tartottam, hogy lehet benne valami híd a kettő között, de hát, ami legközelebb volt talán a társadalomtudományi érdeklődésemhez, az a munkapszichológia mondjuk.

10. INTERJÚALANY: [A]z volt a bajom, hogy pszichológiáról, ami érdekes lett volna, arról kevés, *kevés információ volt*. Szóval nagyon egysíkúnak éreztem, érezhettem. Ugye Barkóczi előadásai ilyen nagyon *behavior* szemléletű előadások, órák voltak.

A trifurkációs képzés bevezetésével szélesedett a pszichológia repertoárja, és mint látható, alkalmazott területekkel bővíthetett. Az 1. elbeszélő *fejlődési diskurzusban* számol be a tantárgyakban kibontakozó tudományos sokszínűségről. A másik három részletben beszámolóként olvashatunk a tantárgyakról és a hivatalosan oktatott témákról. A 6. interjúalany oktatói állást töltött be az egyetemen, ahol a korábbi szovjet képzésében nem szereplő tananyagból kellett tanítania. A Szondi-tesztrel a II. világháború előtti pszichológiai tudás bizonyos mértékű hozzáférhetősége igazolódik, illetve az alkalmazott tudás is megjelenik. Nem elhanyagolható az sem, hogy a tananyag tágulásával burkoltan, a rendszerrel szembeni ellenállás kifejezve beférkőztek az ideologikus vagy épp rendszerkritikus elméletek is, melyben a személyiségpszichológia érintettebb volt semlegesebb tantárgyakkal szemben.

1. INTERJÚALANY: És persze baromira jó volt, mert ő fejlődéslélektanos volt, és a mi társaságunk *csinálta* az általános lélektant, közben *bejöttek más tárgyak* is, módszertan meg bevezetés a pszichológiába, ilyenfajta tárgyak. [...] Hát most én csak az első feléről beszélek, utána volt a munkalélektan meg a pedagógia meg a fejlődés, meg iskolapszichológia, mit tudom én, a harmadik félévtől kezdve *nagyon sok más tantárgy volt*, és persze az első félévben is *voltak már tárgyak*, csak azokra már nem emlékszem.

6. INTERJÚALANY: És a, és az egész félév *tele volt* a szakos oktatáson belül ilyen gyerekvizsgálatokkal, gyerekrajz vizsgálat, Goodenough, mit tudom én: ez-az-amaz, de ezekről semmit nem tudtam.

10. INTERJÚALANY: [M]ert hivatalosan és a munkapszichológia irányban voltam, de *volt valami* Popperral valami gyermek pszichopatológia, fejlődési zavarok meg kriminálpszichológia.

11. INTERJÚALANY: Szondit, tehát *ezeket mind tanultuk*. Az egyetemen nemcsak, hogy a Lipótnál, hát az egyetemen nálunk a személyiségpszichológia szemináriumom, Kulcsár Zsuzsa, a tízprofilos Szondi-tesztet *tanította*. [...] Egy ilyen lopakodó, ha az akkori rendszer szemszögéből nézzük, egy ilyen lopakodó rendszer aláásási tevékenység. [...] Hát öö, akár, most ha akarom, akkor mondhatom az, hogy, ezek az ideológiák így beszűrődtek, amik nem voltak rendszerkonformok.

Az alábbi részletből nem csupán a '60-as években oktatott tantárgyakról és oktatókról kapunk képet, hanem az is kiderül, hogy a korábbi tudományos cenzúrák oldódni látszanak. A tudományművelés *korlátozásának* elbeszélése háttérbe szorul, hiszen Kardos már oktathatott klasszikus behaviorista elméleteket az egyetemen, amitől az '50-es években el kellett határolnia magát.

10. INTERJÚALANY: Kardos professzor, aki nekünk csak állatlélektant *tanított*, ő általános lélektanos volt, de hát a könyve az kötelező olvasmány volt. [...] Ez nem nagyon derül ki a könyveiből, amik eléggé fűrészporszerűek, de az előadásai is érdekesek voltak, patkányokról és ilyenekről beszélt, de ezek *régi klasszikus kísérletek*, a Thorndike, meg tulajdonképpen ilyen... aztán a Tolmann, szóval ez a behavior, behaviorista, ez volt az ő területe. De ezt ő nagyon tudta, meg a Gestalt-ot ő nagyon tudta. Igazából ő Gestalt pszichológus volt, de hát azért az '50-es években titkolnia kellett, akkor írt egy könyvet Pavlovról, ilyen vezekelt vele, hogy ő Gestalt pszichológus volt, mint Pataki Makarencóval vezekelte le azt, hogy ő '56-ban nem volt eléggé ott a párt identitása erősítésében.

A *tudományos tevékenységről* szóló elbeszélések többnyire részletesen ismertetik a tudományos munkák folyamatát, az elméleti kérdések megfogalmazását követő gyakorlati lépéseket, egyáltalán a kutatások felépítését és ezen belül az elbeszélő feladatát, felfedezéseit

és tudományos nézőpontját. A tudományos munka ismertetésénél gyakran egyaránt szerepel a *tudományosság*, vagyis a pszichológia természetét érintő megfogalmazások, illetve a szakma csinálásának módja. A módszer leírásában gyakran találkozhatunk technikai jellegű részletekkel, melyek a pszichológia nem elméleti oldalát domborítják ki.

1. INTERJÚALANY: És akkor már ő [Kardos] *elkezdett patkányolni*, és az ő alapkérdése, és ezt hosszan-hosszan vizsgálta, az állatok téri tájékozódása. Mert az volt a jelszava, hogy az állatok térben élnek, az emberek meg időben. Ez egyébként találó is, majdnem [...] Patkányméretű labirintuskísérletek voltak, volt ott egy starthely, asztalos csinálta meg mindig egy fa alap és furnérlemez oldalfalakkal, amely a starthelytől lehetett menni jobbra-balra elágazó zsákutcákba, onnan vissza kellett fordulni, az hiba volt, ha oda bement. És akkor még tovább a végén, ha eljutott a végéig, akkor a céldobozban egy finom kaja volt. Azt ő megehette, és akkor kivettem, vettem a következőt.

5. INTERJÚALANY: '57-58-ban megjelentek a nagykötetes, a konzisztencia-elméletek akkor *megjelentek* már, akkor olyan '66-ban én rájövök arra, hogy *ezzel érdemes foglalkozni*. [...] És akkor én a magam, nem tudom, ne nevezzük ezt gyermeki naivitásnak, nevezzük ezt a magam elszánt akarnokságának, elmondtam, hogy szerintem mást kéne *csinálni*, és hogy attitűd.

7. INTERJÚALANY: Hát ő volt az, aki *motivációval foglalkozott* és engem a motiváció nagyon izgatott ööö és ő hozzá írtam a szakdolgozatomat is éppen emiatt mert-mert Kardos professzor úrral tényleg minden kurzusán részt vettem, de őt sokkal inkább a-a gondolkodás a percepció ezek a témák izgatták és hát azok érdekesek...

11. INTERJÚALANY: Tehát hogy integrálta, és mindig volt szakirodalom-olvasás, ismertetés, hogy milyen kutatási lehetőségek [...] Tehát ez is, ez is egy fontos mozzanat. Még egy fontos mozzanat volt, hogy egyik évfolyamtársammal, szegény már nem él azóta, *csináltunk egy, egy kis kutatást*, ami szerintem szintén hozzájárult ahhoz, hogy engem hívtak oda dolgozni. Ömm, ez a..., ez egy *olyan kutatás volt, ami az együttműködésről szólt* [...] gyerekeknek kellett összekötött ceruzával egy rajzot lerajzolni, tehát volt egy ilyen kanál, és összekötött ceruzával kellett ezt a rajzot lerajzolni.

12. INTERJÚALANY: *Azt vizsgáltuk, hogy extra motiváció hatására javul-e a tanulási teljesítmény, valami ilyesmit. Úgyhogy így aztán én igazából a kísérleti lélektanhoz, a viselkedéslélektanhoz jutottam közel.*

Összefoglalás:

A tudományos tevékenység diskurzusaiból megtudhatjuk, hogyan végezték és művelhették az elbeszélők a kutatást, tehát a teljesítményükről nyilatkoztak a korlátozások, az elképzeléseik és céljaik összefüggésében. Bár a munkavégzés és az egyetemi képzés operatív, gyakorlati aspektusai domborodtak ki ezekben a szövegekben, mintegy tárgyilagosan rekonstruálva a gyakorlatokat, mégsem tekinthetjük azokat értékmentesnek, csupán közvetettebben mutathatók ki az igazi tudományosságra vonatkozó állítások, illetve a politikai (korlátozások), a fejlődés beszédmódjai. A zavartalan tudományos tevékenységet akadályozó korlátok természete többértűnek bizonyult: a nem csupán politikailag gátolt magyar pszichológiai intézményrendszer forráshiányairól, szűk tudományos horizontjáról számoltak be a résztvevők. Eszerint a legerősebb korlátozások idején a munkavégzés olykor a szakmai ambíciók visszatartásával, a kezdeményezések falba ütközésével járt, melynek következtében a szereplők cselekvési lehetősége az lehetett, ha kerülőutakat kerestek, alternatív közegeket teremtettek, amivel agilisán tágították a hivatalos intézményekben beszűkült mozgásterüket. Az újrainduló egyetemi képzés a témák gazdagodását, a tudományos tevékenységek felélénkülését és zavartalanabb végzését eredményezte, ami az idősebb generációnak nagyobb felszabadulást jelenthetett, mint a fiatalabbaknak, akik közül többen még mindig sivárnak ítélték meg a tudományos légkört. Ugyanakkor egyre többen megtalálták az egyéni érdeklődésük kielégítésének útjait, és az intézményrendszer hiányosságait, a szakmai szabályozatlanságot saját kezűleg orvosolhatták. Idővel a nyilvánosan tiltott tudományos megközelítések rejtetten beszivárogtak az oktatásba és a tudományos munkavégzésbe is, illetve folyamatosan lazult a tiltottnak minősülő elméletek, gyakorlatok kategóriája. A teljesítmény és a tevékenységek esetében tehát arra láthatunk rá, hogy a résztvevők az általánosan cselekvésükben korlátozott, kevés hatalommal bíró térben milyen kompenzációs lehetőségeket találtak, továbbá milyen módon, lépésekben tudott megnyilvánulni a tudományos gyakorlatok szintjén növekvő autonómiájuk.

4.2.2.3 Intézményes szerveződés: szakma működését leíró beszédek

A tudomány működését és állapotát az intézményi gyakorlatok és feltételek szervezték. Az intézmények működéséről és szerveződéséről szóló beszéd különösen az adott időszak szempontjából válik dominánssá, hiszen ekkor alakul át az ELTE Pszichológiai Tanszéke és a MTA Pszichológiai Intézete, továbbá létrejön egy nyilvános szakmai platform folyóiratokkal, a továbbképzési rendszer megtervezésével. Az elbeszélések rávilágítanak a döntéshozói testületekre, a szakmai és azon túli hivatalos intézmények viszonyára, hatáskörére.

Az intézményműködés egyrészt a *korlátozás diskurzus*ba kerül, amihez számos negatív töltetű kifejezés és metafora társul. A kifejezések alapján körvonalazódik az az '50-es évek közepéig tartó időszak, mely más korábban idézett forráshoz (Hunyady, 2006a; Hunyady, 2006b; Pléh, 1998a; Pléh, 1998b; Pataki, 1977; Pataki 2002) hasonlóan a legkomorabb szavakkal jellemzi a pszichológia hazai helyzetét. Ugyanakkor az államszocializmus későbbi, kádári konszolidációra jellemző időszakában is érvényesültek többé-kevésbé nyíltan politikai korlátozások. A tiltás tapasztalatáról főként az 1. interjúalany számolt be érzékletesen, hiszen közvetlenül megtapasztalta az '50-es évek legintenzívebb időszakát, és az ideológiai nyomást borzasztónak, félelmet keltőnek értékelte. A 2. interjúalany pozíciója már ennél összetettebb, hiszen bár ő nem tapasztalta meg a saját bőrén a pszichológiát ért retorziókat, sőt tagadta is ezek létezését, de legalábbis relativizálta a nyílt és az egész tudományra kiterjedő betiltást. Mégis kifejezetten erős kifejezéseket használ, melyek a támadás metaforáihoz kapcsolódnak és a pszichológiát védekező, menekülő pozícióba kényszerítették. A pszichológia korlátozását a 20. század első négy évtizedének kezdetleges pszichológiai kultúrájával magyarázta, bár az intézmény- és infrastruktúra megszüntetések kézzel foghatóan a '48-49-es évektől kezdődtek.

1. INTERJÚALANY: Nem csak a pszichológia, hanem még vele együtt a genetika, ugye a genetika, a XX. század egyik sikertörténete. Tehát az volt *tiltva* a pszichológia mellett, továbbá a szociológia, és negyediknek az, amit akkor kibernetikának neveztek, de nagyon sok köze volt annak a bizonyos akkori kibernetikának a későbbi számítógéptudományhoz, főleg a szoftverhez. Csak akkor még az nem nőtte ki magát. Szóval a XX. század sikeres szakmáit sikerült hatalmi szóval *megszüntetni*.

2. INTERJÚALANY: Hát ezt sötét tudatlanság borítja a hazai berkekben, és van néhány séma, hogy a pszichológiát *betiltották, üldözték*, satöbbi [...Az] ötvenes években valóban egy *korlátozó*, ez kétségtelen, de ez a *korlátozás* jórészt azzal magyarázható, hogy milyen állapotban volt a század egész első felében.

2. INTERJÚALANY: Na most a Molnár Imre ilyen tyúkanyóként létre tudott hozni egy ilyen „megvédjük az intézetet meg egymást”-hangulatot. És hát hogy mondjam, *átmentette*. Most hogy mekkorák voltak ezek a *veszélyek*, azt hiszem, ezek komoly szándékok voltak, hogy összeolvassák a Pedagógiai Tudományos Intézettel.

3. Interjúalany: Hát az egyetemen már kiirtották a pszichológusokat '48-tól kezdve szisztematikusan. Hanem az intézetből jöttek át elég szépen, meg még egy-két nemtom honnan, hát egy olyan 12-15-en voltunk rendszeresen, természetesen ott volt a Radnai, a Barkóczi, a Tánczos Zsolt, és mondom három plusz az intézetből többen, akik ott a jobbak, az érdeklődőbbek.

6. INTERJÚALANY: Aki megélte azt az időszakot, hogy *burzsoá tudományként nem lehet művelni*.

Az alábbi részletek alapján konkrét elméletek, kutatási irányok estek korlátozás alá. A hipnózis tabunak számított, ám nem minden magyarázható szovjetizációs hatással, hiszen a hipnózt bizonyos keretek között lehetett művelni a Szovjetunióban. A tabu következménye volt, hogy az adott terület szakirodalma indexre, tiltott polcokra került a könyvtárban. A 11. interjúalany fogalmazta meg, hogy a negatív következményektől való félelem hatására a korlátozások belső mechanizmusokká válhattak, önkorlátozó magatartást tanúsítottak többen is.

3. INTERJÚALANY: Így jutott Gegesi a pszichológiába, nem tom, de ezt mind gondosan letagadta, mert [a pszichoanalitikus érdeklődéssel] természetesen nem lehetett volna hatalmat szerezni '54 vagy '55-ben, amikor *még félig tiltott tudomány volt*. Nem a pszichoanalízis, az még később is az volt, hanem a pszichológia mint olyan. A kísérleti pszichológia. Az elképzelhetetlen a maga számára, hogy a nagyságkonstancia jelensége az *egy tiltott tudomány* része volt.

7. Interjúalany: Magyarország mindig is pápább akart lenni a pápánál. A Szovjetunióban nem volt a hipnózis tabu, még hozzá azért nem mert Pavlovnak volt hipnózis elmélete, írt a hipnózisról. [...] Völgyesi Ferenc levelezett Pavlovval és emiatt neki is engedték, hogy hipnózissal foglalkozzon, csak ő meghalt 1967-ben és én szerintem azután vált ez

teljesen tabu témává, de hát sajnos én ezután kerültem egy olyan helyzetbe hogy közel kerülhettem a hipnózishoz.

11. INTERJÚALANY: Tehát én, ami volt akkoriban a politika. *Három T*, azt érezte az ember, hogy ööö, vannak *határok*, amiket valaki..., tehát, nem... nem csinálhatja tovább azt, csak illegálisan, csak ilyen valamilyen fórumokon. Tehát én gyakorlatilag pszichológia révén nem is nagyon jutott az ember ilyen témák közelébe annyira, tehát nem, azért nem szociológusok voltunk, szociológusoknak azért egész más volt a helyzetük.

A *korlátozás* diskurzusában bizonyos részletek a pszichológia egészen szélsőséges nemlétét, az alapvető működési feltételek hiányát beszélik el az alábbi részletek. Feltűnőek a visszatérő „nem volt” tagadó kifejezések, melyek különösen a 11. interjúban halmozódtak fel. Ugyan az '50-es években az egyetemen korlátozottan folyhatott Kardos vezetésével kutatás, de pszichológiai lap híján kerülőúton, más tudományos felületen jelenhettek meg az eredmények. Az intézményrendszer egészére kiterjedt a mellőzés, mellőzöttség: kevés álláslehetőség, tudományos intézmény állt rendelkezésre. Ugyanakkor a visszaemlékezések egy része alapján a hiányok bőven érvényesültek a '60-as években is, csak akkor már másként tematizálódott: hiszen az egyetemi képzés működött, a Szemle és más folyóiratok elindulásával voltak publikációs lehetőségek. Ugyanakkor a tankönyv- és nemzetközi folyóiratokhoz való hozzáférésben, az álláshelyekhez való hozzájutásban továbbra is érvényesült ez a tapasztalat, egészen odáig, hogy a hallgatóknak jegyzetekből, „elmondásból” kellett tanulni.

1. INTERJÚALANY: Persze közölni... nem, *nem volt pszichológia, nem volt pszichológiai folyóirat, nem volt pszichológiai társaság, semmi sem volt.*

3. INTERJÚALANY: semmit egyetemi hallgatóként... ja, az fontos, mi egyetemi hallgatóként mentünk a Pszichológiai Intézetbe – hát hova máshova mehettünk? *Nem volt, minden meg volt szüntette* – mentünk a Pszichológiai Intézetbe, ahol több pszichológus kolléga volt, hogy mit csinálnak, hogy csinálnak gyakorlatra, hogy úgy mondjam.

7. INTERJÚALANY: Tudnod kell, hogy éveken keresztül *nem volt* az egyetemen pszichológus képzés.

8. INTERJÚALANY: Hát kellett valami állás - ez egy nagyon feszült helyzet volt. Ezt te nem tudod elképzelni... szal *akkor nem voltak* egyetemi állások úgy... telítve, ugye egyetlen helyen volt pszichológus képzés, egyetlen helyen volt kutatás, az Akadémiai Intézetben.

11. INTERJÚALANY: Akkor még, amikor én jártam *egyetlen egy magyar nyelvű irodalom létezett*, [...] NDK-s szerzőknek a szociálpszichológiai tankönyve. A későbbi könyvek azok mind később jelentek meg aa, az az úgynevezett kockás sorozat... Tehát nagyon *szűkös volt* az irodalmi forrás.

11. INTERJÚALANY: *[P]szichológiát is keveset olvastunk, mert nem volt mit idegen nyelven.* Nagyon keveset, és a kettőt így összekötni nehéz volt.

A hiány és a korlátok az ismeretszerzés terén, a kutatási témák kijelölésében is megmutatkoztak. Bár az újraintézményesülés során a pszichológusok kapcsolódni kezdtek a nemzetközi tudományos vérkeringéshez, ezek az élmények nem csupán a szabad, fejlett tudományhoz való csatlakozás lelkesedésével jártak együtt, hanem a nemzetközi konferencián megmérettetve az elmaradottság és a professzionalizmus hiányát is jelentették az érintettek számára. Az önkorlátozás azt jelzi, hogyan váltak a külső korlátok belső munkamóddá. Ugyanakkor ezzel ellentétes beszédmódok is megjelentek, melyek a korlátok áthatóságát kérdőjelezték meg, a nyomás enyhülésével csökkenhetett az erejük. A 12. interjúalany értékelése már átfogta az egész rendszerre kiterjedő tapasztalatait.

1. INTERJÚALANY: Az angolszász irodalmat kellett valahogy becserkészní, de hát vasfüggöny meg minden. Így hát iszonyatos *nehéz volt, eljutott* 1-2 nívósabb angol nyelvű folyóirat ide már a '60-as évek közepe felé, és azokból meg a tartalomjegyzékből, meg a cikkek irodalmi hivatkozásaiból valamit ki tudtam szúrni. És akkor lehetett írni a szerzőnek, hogy ebből meg ebből a cikkből kérek különlenyomatot.

5. INTERJÚALANY: Igazán intézményes kapcsolatrendszer ugye a pszichológia területén *se nagyon volt*, a szociálpszichológiában végképp nem.

11. INTERJÚALANY: Csak a klinikai pszichológiában volt olyan élményem, hogy tanítanak valamit, azok pedig nem vették figyelembe, hogy... Hát ott nem jelentett föl senki senkit, és a Kun Miklós, meg Mérei mondták azt, amit... Lewinnel foglalkoztunk

meg ilyen szerzőkkel, szóval őket ez nem befolyásolta, különösebben. De hát azt mindenki tudta, szóval az abszolút nyilvánvaló volt, hogy vannak *korlátok*. Csak, így konkrétan nem jelent meg, mert a, nem volt olyan tanár, aki küszködött volna a *korlátokkal*, mert vagy figyelembe nem vették, vagy számára a *korlátok*, ön, *önkorlátozás* volt. [...] Hát, hát egyrészt ugye nagyon... sok esetben szovjet szerzőkre kellett hivatkozni, és azokat ki kellett idézni. Nem lehetett olyan kérdésekről beszélni, ami nyíltan volt a rendszer ellen, tehát nyíltan nem lehetett bírálni.

11. INTERJÚALANY: Az ember érezte a *korlátokat*, hogy *korlátok közé van ez a téma szorítva*, de, azért, én úgy... nyilatkoznék erről, hogy, hát nagyon keveset tudtunk, és *nagyon nehéz volt megszerezni az információt*, és maga az a kíváncsiság, hogy hogy tudunk megszerezni információt érdekes volt. És azért időnként alkalmunk volt arra, hogy találkozzunk külföldiekkel, voltak konferenciák...[...] Visegrádon, ezek. És akkor az is mindig ilyen nagy rácsodálkozás volt a számunkra, hogy ezzel hogy foglalkoznak mások profi módon.

12. INTERJÚALANY: A nemzetközi szakirodalmakhoz *hozzá lehetett férni* [...] Úgyhogy én egészbe véve *nem gondolom, hogy nagyon nagy hátrányt jelentett volna* az, hogy ilyen rendszerben telt el az életem nagy része.

A fejlődés, fejlettség, felvirágzás, fellélegzés és fellendülés, új, újraindulás, elindult, elkezdődött kifejezések mind azt jelzik, hogy az '50-60-as évek pszichológiai intézményesülését progresszív időszakként jellemezték az interjúalanyok, a változás kezdeteként és indulásaként tekintettek rá. A *fejlődés* elbeszélhető úgy is, mint ami egyszer csak szárba szökken vagy épp fokozatosan kibontakozik, de a kiváltó ok ismeretlen marad, csupán a hatást érzékeli az interjúalany, aki az egyetemen dolgozik abban az időben. A pszichológia hazai fejlődése az ő visszaemlékezésében egybevág a más forrásokban szereplő időpontokkal. Ezek a megnyilatkozások többnyire felsorolják, leírják a változás jeleit anélkül, hogy minősítő értékelést fűznének hozzá. A változás jeleit ebben az esetben az érdeklődő hallgatók, tanársegédek jelentkezésében lehetett megragadni.

1. INTERJÚALANY: Úgyhogy úgy '57-58-tól kezdve... ja és még egy nagy *változás* volt, hogy nagyon sok pedagógia szakos volt, a 4. emeleten laktunk ott is a bölcsészkaron, és a 4. emeleti körfolyosó második felében volt a pedagógia tanszék, hát az egy fontos

tanszék volt, vonalas tanszék. A pedagógiának a vezetője főleg. És aztán ott egy csomó fiatal tanársegéd *kezdett* megjelenni.

A változás más jelei, mint az új csoportok és részlegek, eddig nem képviseltetett részterületek, mint például a szociálpszichológia intézményi megalapozása is a *fejlődés* beszédmódjába ágyazódnak. A szakmai közélet felélénküléséről, a tudományos termelékenység megnövekedéséről, illetve a tudományos minősítések szaporodásáról számolnak be az alábbi részletek, lefestve a közeg alaphangulatát. A 2. interjúból közölt példában az interjúalany ráadásul diszciplínát „cserélt”: a pedagógiától való eltávolodásával lehetőség nyílt számára, hogy elindítson egy „tudományos vállalkozást”, melyhez Hunyady György és később László János is kapcsolódtak. Kiderül, hogy a progresszió kitartott idővel egészen a jelenig, amikor is immáron hagyománnyá formálódott.

2. INTERJÚALANY: Szóval '65 nyarán saját kezdeményezésemre részben a pedagógiából való menekülésnek sajátos formájaként kerültem a Pszichológiai Intézetbe. Öö mégpedig rendkívül határozott szándékkal és feltétellel, nevezetesen, hogy az akkor ott nem létező szociálpszichológiai részleget, osztályt, csoportot, vagy valamilyen szervezeti keretet *létrehozzak vagy létrehozzunk*.

4. INTERJÚALANY: [Ó]riási *virulenciája* volt a szakmai tevékenységek, tudomány, kutatás, disszertációk tömkelege...

6. INTERJÚALANY: [A] tanított tárgyakban megtörtént egy *átalakulás*, ugye mentek egy ideig a kandidatúrák, mindenkinek szovjet kandidátusi papírja volt, és aztán egyszer csak *elkezdődtek* a hazaiak.

A változás más tudományokat is érintő folyamatok összjátékában zajlott, melyek korábban politikailag tiltott kategóriába estek. Ebben a kiemelésben nem egyszerű fejlődés, hanem a tudományos térbe való visszatérés zajlott az interjúalany szerint.

2. INTERJÚALANY: Például a szociológia, például kicsit később a politikatudomány, a filozófiai diszciplínák, a filozófiai antropológia. Ekkor zajlik a budapesti iskola *megformálódása* [...] a Lukács-óvoda tulajdonképpen *megalakulása*, öö, de ugyanilyen folyamatok zajlanak a genetikában, a rendszerelméletben, a kibernetikában, tehát korábban burzsoá áltudománynak minősített diszciplínák *térnek vissza* a legitim, egyetemi, akadémiai tudomány berkeibe.

Az intézményi szerveződés egyik elemeként az 1962/63-as tanévben lezajlott egyetemi képzési reform kapott még említést. Az első szövegrészletben a változás általános alanyi formája mellett megjelennek azok az E/1 és a konkrét személyhez kötött E/3-as igei alakok, mellyel a beszélő a szubjektumok hatóerejét érzékelteti, vagyis a fejlődés nem csupán külső, személytelen folyamatok eredménye, hanem az egyéni erőfeszítés is szerepet játszott benne. Vagyis sokkal inkább egy meritokratikus, teljesítményhez kötött elbeszélésben kapott hangot. Az elbeszélők kifejezetten fontosnak értékelték a teljesítményüket, ugyanakkor gyakran T/1-ben beszélnek, vagyis nem saját szerepüket, hanem a cselekvés kollektív természetét emelik ki. A második részlet a képzés beindítását is egy személyhez, Kardoshoz köti, aki cselekvőképességét az enyhülő politikai helyzettől függésben tudta kifejezni. Ehelyütt a fejlődés diskurzusa az enyhülés politikai diskurszával összefonódik. Az egymás után ismétlődő kifejezések aláhúzzák a reform jelentőségét és pozitívumát a fejlődésmenetben. A 2. interjúalanytól kölcsönzött szövegrészletben a nemzetköziség a fejlődés mércéjeként jelent meg (másutt látni fogjuk, ahogy a tudományosság diskurszába illeszkedik).

1. INTERJÚALANY: És akkor *beindult* a trifurkáció, és akkor az első évfolyamot [Kardos] *kezdte*, és én *kezdtam* a következő évfolyammal a második évet.

1. INTERJÚALANY: A helyzet annyira, '62 után, annyira *lágylt*, hogy végül a Kardos *beindíthatta* '63-tól kezdve az úgynevezett trifurkációs képzést. Jaj, na és akkor, hát ez borzasztó *nagy lépés volt előre*, ez nagyon *nagy lépés volt előre* ez a trifurkációs.

2. INTERJÚALANY: Az elején ott szöveggyűjteményeket *adtunk ki*, programokat, és nagyon jelentős nemzetközi kapcsolatokat *teremtettünk* az Európai Nemzetközi Kísérleti Szociálpszichológiai társaság keretében.

3. INTERJÚALANY: Az intézetünk egy folyóiratot *alapított*, és abban én tényleg a kezdettől részt vettem...

Az 1. interjú mellett az 5. interjúban vált leginkább markánssá a fejlődés hangsúlyozása. Nem elhanyagolható szempont, hogy az utóbbi résztvevő több intézményben és bizottságban is vezető pozíciót töltött be pályája különböző pontjain, így közvetlenül is hozzájárult az intézményi átalakításokhoz. Az újraintézményesülés idején ugyanakkor egyetemi hallgató, majd olyan pályakezdő volt, aki korán részt tudott venni új területek elindításában, mint a

szociálpszichológia. Ilyen értelemben a saját szerepe és érdeklődési területe is motiválhatta őt abban, hogy a változást pozitívnak ítélje meg.

Az egyetemi képzés elindításáról beszámolva az 1. interjúalany inkább csak implicálta az egyetemi fejlődést előhívó politikai kontextust. Az 5. interjúalany viszont explicitté tette az akadémiai Pszichológiai Intézet, és egyáltalán az egész pszichológia fellendülése mögött meghúzódó szovjet tudománypolitikai irányváltást, ami gyakorlatilag a korábbi fejezetben már ismertetett SZKP XX. Kongresszusához köthető. Ezáltal *politikai* jelentést kap a fejlődés, és ennek fényében értékelhetők az egyéni eredmények és kezdeményezések. A szovjet politikai fordulat utat nyitott a nyugati tudományosság irányában történő fejlődésre, mint ahogy arra máshol is rámutatok.

5. INTERJÚALANY: Azt az Akadémia hamm, bekapta, lett belőle Akadémiai Intézet, és elkezdte *fejleszteni*, mert hogy ebben az időszakban, most a hatvanas évek első éveiben járunk, a derekán járunk, ez a *fejlesztés* lényegében a pszichológia nem a mi génuszunk eredménye volt, a közvetlen eredménye, hanem a Szovjetunióban is *megindult* a pszichológia, későbbiekben a szociológia *fejlesztése*, teljesen tudatosan, az egy elv volt, hogy tanuljuk meg a nyugati világból, ami hasznosítható.

Bizonyos alanyok, mint Gegesi Kiss a kezdeti fellendülés kulcsfigurájává léptek elő több interjúalany visszaemlékezése alapján is: a fejlődés levezénylőjét látják benne a folyóiratok elindításával, bizottságok vezetésével és szervezeti keretek megteremtésével.

3. INTERJÚALANY: A '48-49-es *bezárás-tiltáshoz* képest viszonylag hamar, 5-6 év múlva már elkezdődött a *nyitás*. És többek között a Gegesi igen erős jóvoltából.

5. INTERJÚALANY: [Gegesi Kiss] égisze alatt intézményesedett a pszichológia. Ha megnézi az *újrainduló* Pszichológiai Szemlét, meg akkor *megindul*, *konstruálódik* ez a Pszichológiai Tanulmányok kötetsorozatok meg minden, meg minden bizottságnak ő volt akkor az elnöke.

8. INTERJÚALANY: És akkor lett az akkor *újjáalakult* elnöki vezérlésű Pszichológiai Bizottság elnöke a Gegesi. Tehát a Gegesi az képbe' van, de megint: orvostól orvosig.

A fejlődés diskurzusa mellett ugyanakkor megjelennek az azt kritizáló beszédek is, melyek túlzónak, „megalománnak”, „gigantománnak” címkézik a változásokat, mintegy a mérsékelt haladást képviselik. Mindez annak tudható be, hogy a Pszichológiai Intézetről

különböző elképzelések szövődtek. Az 1955-ös Akadémiához csatlakozását követően egy olyan intézmény képe is felsejlett, amely kiterjed a pszichológia összes akkor művelt és ismert területére. A szervezeti felépítésben helyet is kaptak a pszichológia különböző ágai, majd később kiszerveződött a munkapszichológia és a klinikai terület is. A kritikus, mérsékelt növekedést a 2. interjúalany és a 9. résztvevő fogalmazta meg, akik a Pszichológiai Intézet munkatársai voltak. Az egyetemet és a pszichológia egészét nem érték hasonló kritikák. A 2. interjúalany az intézményi rendszerben is megmutatkozó folyamatos és véget nem érő tudományos felemelkedést látta, mely az akadémiai kutatóhelyé emelkedésben valósul meg.

2. INTERJÚALANY: Na, most az Akadémiához kerülés után *elkezdődött* egy hosszadalmas folyamat, [...] az Intézet átalakulása egy akadémiai kutatóintézetté, kutatóhelyé. Ez részben személyi változásokkal, profilváltásokkal, eleinte *gigantomán* elképzelésekkel: a pszichológia minden ága képviselve volt az akadémiai felépítésben. Később világossá vált, hogy csak az alapkutatások körébe illeszthető kutatásokat célszerű ott megtartani, mert a nevelépszichológiai vagy klinikai pszichológiai kutatások mást bázist igényelnek. Így alakult ki fokozatosan a Lipót, mint a klinikum, a Műegyetem, mint a munkalélektan és az ELTE mint az iskolapszichológia-pedagógiai pszichológia bázisa.

9. INTERJÚALANY: Abból a szempontból, hogy azt hitték, hogy lehet egy olyan intézetet csinálni, ami lefedi a *teljes pszichológiát*. Tehát az alaptudománytól az alkalmazott tudományokig. Ennek megfelelően volt munkapszichológia, klinikai pszichológia, pedagógiai pszichológia. Tehát így, most munkapszichológiát csinálni munkahely nélkül, klinikai pszichológiát klinika nélkül az morbid. Ennek megfelelően ez a két osztály, ez nagyon gyorsan... elenyészett. [...]Tehát a végén *normalizálódott* a dolog.

Az intézményi működésben idővel megjelentek az *enyhülés* nyomai, ami valójában a Kádári-konzolidáció lecsapódása volt a pszichológiai életben is. Az enyhülés lehetőséget nyújtott arra, hogy a pszichológia fejlődésnek induljon, ezért ez a két beszédmód gyakran együtt nyilvánult meg. Az '50-es évek végén megtapasztalható oldódás jelei a hallgatók megjelenésében, a pszichológia oktathatóságában váltak detektálhatóvá.

1. INTERJÚALANY: Érezvén ezt az *enyhülést*, egyszer csak elkezdtem csodálkozni, mert innen is, onnan is, hol a magyar szakról, hol a pedagógiáról, hol a filozófiáról,

jelentkeztek vagy 3-an, 4-en, akik kijelentették, hogy ők pszichológia szakosok szeretnének lenni.

1. INTERJÚALANY: Továbbá egyszer csak valaki onnan felülről *megengedte*, hogy a pedagógia szakosoknak tartsunk pszichológiát. Hát ez nagy *kegy* volt, hogy tarthattunk pszichológia órákat.

2. INTERJÚALANY: Tehát amikor a Mérei kijön a börtönből, és a Lipóton létrejön egy sajátos világ. Tehát a '60-as évek első felében a társadalomtudományok egy egész csoportja *jön vissza a száműzetésből*.

Az alábbi részletek alapján a '60-as évek elejétől intenzíven csökkentek a pszichológiával szembeni korlátozások, és a Szovjetunióhoz képest lépéselőnybe került Magyarország a tudományos eredményekhez való hozzájutás szempontjából. A nyomás oldódására a politikai-ideológiai elvárások is alábbhagytak a tudományos tevékenységek terén, vagyis a szovjet szerzőkre hivatkozás, ahogy a 11. interjúalany megfogalmazta, egyre kisebb jelentőséggel bírt.

2. INTERJÚALANY: Tehát az intézményesülésnek van egy általános politikai háttere: ez a sztálini rendszer és a Rákosi-féle rendszer kudarca vagy az '56. De nem indulhatott volna előbb, csak miután a legdurvább *represszió*, a bebörtönzések időszaka lezárul. '63-ban van a nagy *amnesztia*. Ekkor mondja a Kádár, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van”. Tehát egy *konszolidációs* szakasz kezdődik, és ez vezet el a legvidámabb barakk meg a... teóriáig. Ez a tudomány... ez az, amikor a Moszkvába menő magyarokat irigylük a tudományos könyvkiadás miatt, a nemzetközi kapcsolatok és utazási *lehetőségek* miatt, a tájékozódás, a folyóirat előfizetés... Egy orosz intézetben nem lehetett a nyugati folyóiratokhoz csak vesztegzár fejében hozzáférni.

5. INTERJÚALANY: Na, most ilyen lehetőségek a Szovjetunióban nem voltak, tehát ki nem mehettek onnan. Nyilván a GPU-nak az emberei kimehettek, és titkos rádióadón az alagsorban értesítettek, de szal... ez... ez a fajta, ami nálunk, fokozatosan, tehát a nyolcvanas években már teljesen természetesen ment, az ott nem volt, tehát teljesen felgyorsított minket [...] *igazi ellenállás a szociológiával vagy a pszichológiával kapcsolatban nem volt*.

6. INTERJÚALANY: És *végre kinyílt egy kiskapu*, végre lehet publikálni mást. És megjelenhet a kísérlet, és mit tudom én, azoknak ez egy hatalmas *fellelegzés* volt, sokat olvasni és behozni azokat az ismereteket.

7. INTERJÚALANY: *Akkor már volt egy csomó nagyon modern ember irodalom.*

10. INTERJÚALANY: A Kovács Endre különböző ...ööö... történetei meg amiket mesélt Freudról, Jungról, tehát ő odaadott vagy javasolt olvasmányokat, és a kezembe kerültek különböző könyvek, *amik akkoriban már előfordultak*. Például összefoglaló a pszichológia különböző területeiről, ilyen áttekintések, amiket Radnai Béla szerkesztett. Ha jól emlékszem ott volt benne Popper, Kardos is, tehát különböző területekről.

11. INTERJÚALANY: Amikor én elkezdtem dolgozni, akkor *már nagyon sokat lazult, vagy engedett ez a szorítás*. Lehet, hogy, hogy előbb nem is csináltam volna, tehát ha nem ez van, lehet, hogy nem mentem volna erre a területre. Mer' már igazából azt a bizonyos vörös farkat se kellett nagyon hozzáillesztenie. Tehát én a saját munkásságom során, igaz hogy persze hogy meg... mondom ez a *lassú előrehaladás* is számított, hogy nem, sokkal *lassabban lehetett előrehaladni*, mint manapság.

A pszichológusok nagy elképzelései és a politikailag befolyásos támogatók ambíciója azt a hatást kelthette, hogy a pszichológia jelentősége óriásit nőtt az újraintézményesülés dinamikus eseményei során. A '60-as évek közepén a pszichológiai oktatás az egyetemen bizonyos visszaemlékezések szerint mégis perem szaknak számított, továbbá a munkalehetőségek, kutatóhelyek száma is azt bizonyította, hogy a diszciplína kevés helyen, kis lehetőséggel működött, és küzdelmek árán tudott fennmaradni, gyökeret eresztetni a talajban, vagyis az *elmaradottság* diskurzusa megmaradt az enyhülés elbeszélése mellett is.

1. INTERJÚALANY: Akkor *még nem volt ám bevett szakma a pszichológia*. Akik kikerültek a gyakorlatba, azokat –különösen, akik valami munkahelyre kerültek valami céghez – hát, gyanakodva fogadták nagyon.

5. INTERJÚALANY: A *pszichológia* egyébként egy viszonylag *perem szak* volt, és akkor csoportrendszer volt az egyetemen, nem úgy, mint most, hogy szabadon elvesznek az emberek az egyetemen. Akkor csoportokban éltünk, és hát a...a kisszak vonzotta a

csoportba sorolást, így hát mi, akik pszichológia szakosok voltunk, nem a történelem vagy a magyar alapján kerültünk egy csoportba, hanem a kis szakunk alapján.

9. INTERJÚALANY: És hát ugye az volt, hogy *a pszichológia az kevés helyen volt, kis lehetőségekkel*. És akkor volt ez a két nagy Élettani Intézet a Grastyán, meg az Ádámék, meg volt a harmadik, a Madi, és akkor ebből lett az, hogy ez egy ilyen centrális szerepű lett.

9. INTERJÚALANY: Hát, a *pszichológusok, azok mind próbáltak maguknak valamilyen helyet kaparni a világban*. [...] A munkapszichológusok, ugye könnyebb volt olyan területként, ahol nyilvánvaló volt a pszichológiának a gyakorlati szerepe, mit tudom én [...] közlekedépszichológia. Az, azzal sose senkinek semmi baja nem volt. [...] Akkor az, hogy a gyerekpszichológia, egy Intézet, egy ilyen kontinuus eljutott odáig, mint ahol most vagyunk. Ez megint abból volt, hogy a gyerekpszichológiai gyakorlat az, amikor *pszichológia elvileg nem is volt* az ötvenes években, az is *fönnmaradt*. Ööö, tehát így, most már így „összekaparodott” ez a társasága, ki még megmaradt Magyarországon pszichoanalitikus, ezekből.

Többnyire az '50-es évek végéig érzékelhető az a diskurzus, ami az intézményi működésben is megnyilvánuló *fenyegetettségről*, veszélyérzetről tanúskodik. Ennek megfelelően a pszichológia olyan külső hatalmi tényezőknek válik kiszolgáltatottá, amely többnyire támadja. Az elbeszélők a felülről, sokszor személytelenül, formálisan hozott döntéseknek csupán a következményeit érzékelték, és olykor hangsúlyozták, nyíltan kifejezték félelmüket is a politikai rendszertől. A Gyermeklélektani Intézet fenyegetettségét jelzi, hogy bemenekült az Akadémia alá. A 2. interjúalanytól vett szemelvényben az intézményi szerveződés diskurzusán túl a tudományosság diskurzusa is megragadható, amennyiben a Gyermeklélektani Intézetben zajló munkák színvonalát értékeli hiányolva a nemzetközi színvonalon mérhető tudományos kutatásokat, hisz a népszerűsítő tevékenységet nem tekintette tudományos teljesítménynek. Kibontakozik a szervezeti átalakulással együtt járó intézményi szerepváltás, ami az újabb, nemzetközi tudományos világba tagozódást célozta meg.

1. INTERJÚALANY: *Féltem* a tanulmányi osztálytól, hogy majd *lecsap ránk*, és nem történt meg. Nagyon vonalas vezetője volt akkor a tanulmányi osztálynak, és *tőle különösen kellett akkor félni*.

1. INTERJÚALANY: „Jaj, [...], ne próbáljuk! *Belekötnek.*” Hát, az ideológiai nyomás borzasztó nagy volt, hát nem csodálom. És ő tényleg rettenetesen, igazából *félt*.

2. INTERJÚALANY: Na, most ilyen módon lett, *menekült be* az intézet az Akadémia berkeibe, ahol is a Pavlov Bizottság, tehát a medicina és a biológia, azon belül személy szerint a Gegesi Kiss Pál, aki akkoriban politikailag posszibilis tagja volt a kor tudományának, és ő lett a legtekintélyesebb vezető alakja.

Bár az újrintézményesülés alatt más, főként a progresszióval, enyhüléssel összefüggő beszédmodok domborodtak ki, a *fenyegetettség* továbbra is érvényes maradt. Mindezt azzal érzékelteti a 3. interjúalany, hogy Akadémiai Intézetek búvóhelyekké váltak a diktatúrában, ahol a politikailag nem teljesen elkötelezett, megbízható személyek helyezkedhettek el. Az elmondásokból egy izolált, félreeső tér rajzolódik ki, ami tudományosan a központban és politikailag a periférián lokalizálódott, ahova félre lehetett rakni a kompromittáló szereplőket. Ellentmondásosan hangzik, hogy egy központi tudományos intézet vált a politikailag kompromittáló személyek búvóhelyévé, miközben mások erre ellenkezőleg emlékeztek vissza.

A tanulmányozott intézeteken túl más félreeső búvóhelyekről is beszámoltak, mint a MÁV-pályaalkalmassági állomása, melynek Horváth László Gábor volt a vezetője. Ő az egyetemmel megállapodott, és évente néhány osztályidegen munkatársa levelezőn elvégezhetette a pszichológiát.³⁵ A Gyermeklélektani Intézet korábbi igazgatója, Schnell János pedig az iskolaszakorvosi rendelőhálózatba került, ami szintén a periférián helyezkedett el.³⁶

3. INTERJÚALANY: [E]gy ideig totalitárius, aztán slamposan totalitárius diktatúrában... igen, de ezt tudhatja: az akadémiai kutatóintézetek azok *búvóhelyek* voltak.

9. INTERJÚALANY: Hát a Magyar Tudományos Akadémia kutatóhálózata állítólag, az amúgy is egy olyan volt, ami egy ilyen *lerakata* volt azoknak, akikről lehetett tudni, hogy jók a szakmában, de volt valami ilyen politikai probléma velük.

³⁵ 5. INTERJÚALANY: „MÁV-nak volt egy ilyen fő pályaalkalmassági vizsgáló helye, annak volt a vezetője. Bizony az egyetemi tanszék mellett a pszichológia létének folyamatosságát ez képviselte a gyakorlati életben. Valószínűleg egy belügyi ember lehetett, ahogy fél tudom mérni utólag, és ezen a jögon kifejezetten osztályidegen embereket gyűjtött, tehát ezek ilyen dzsentroid figurák voltak”

³⁶ 3. INTERJÚALANY: „Ez még a kutatóintézet búvóhelyéhez képest is búvóhely volt ez az iskolaszakorvosi rendelőintézet, itt tényleg, hát a Schnell számára ez a periféria perifériája volt. Hát ő egy centrális figura volt a Horthy rendszerben, tehát ez mind olyan volt, és ennél fogva tehát itt nem volt az ember kitéve annak a kísértésnek, hogy itt befolyásolják mindenféle fiatalembert mindenféle nagy politikai perspektívával rendelkező emberek”.

9. INTERJÚALANY: Ott aztán rengeteg mindenféle ember volt a Pszichológiai Intézetben, szóval voltak ilyen, a szakmájukban nagy tekintélyű emberek, mint Lénárd Ferenc, a pedagógiai pszichológiában. Akkor voltak olyanok, akik ilyen *mellékvágányról*, valahova *el kellett őket rakni*, és megteremtettek egy egész tudományágat, mint a Pataki Ferenc például. [...] Aztán ő taníthatott az egyetemen, ő tanította a szociálpszichológiát negyedéves koromban. De mondom szóval ez, ez, egy ilyen *izolált* anyag.

Az egyetem stratégiai intézménynek számított, ahol az oktató nyilvános tudásátadásán keresztül transzparenssebbé, láthatóbbá vált. Épp ezért jobban szelektálták a párthoz való viszonyuk szerint az embereket, amit Mérei Ferenc és Marton Magda esete is példázott. Az alábbi részlet tehát a *korlátozást* beszéli el. Mérei ugyan az amnesztiája után a Lipóton zavartalanul folytathatta klinikai munkásságát, az egyetemre már nem engedélyezték a felvételét.

4. INTERJÚALANY: Ugye [Mérei] tantárgy volt az egyetemen, de a tanár nem. *Nem engedték*, nem nevezték ki. És ezt a sorsot örököltém én is, mert ugye az én dolgaimat is talán még most is tanítják, bár nem tudom, mindegy, de én se lehetnék, engem se, én se kaptam meg a...

Marton Magda akadémiai kutató és vendégoktató egyetemről történő eltávolítása a '60-as évek végének tipikus *politikai* ügye volt, amit a legtöbb résztvevő szóba hozott. Martonné tudományos megétélése egyöntetű volt: az Általános Pszichológiai Osztály első vezetője és meghatározó kutatója volt. Az adott ügy egyik érdekessége, ahogy a kollektív emlékezet részévé vált. Egyfelől, az elbeszélők közmegegyezéssel a politika intézményi térbe és tudományba való betolakodásaként értelmezték. Emellett viszont eltérően álltak ahhoz, hogy milyen részletességgel és hogyan lehet elmesélni a történetet. Volt, aki természetesnek és tudottnak vette, hogy ki jelentette fel Martonnét, aki köztudottan polgári, rendszerellenes származású volt. Más elhallgatta, megint más szabadkozva kihúzatta a nevet a meglepettségemet látva. Olyan is akadt, aki a hangfelvételt leállítatva mondta el az illető nevét. Akárhogy is, a pszichológiatörténeti írásoktól elütően az interjúkban személyhez kötődött az incidens, és ez alapján kiderül, hogy nem a szakmai tértől függetlenül, külső politikai erők összjátékában zajlott, hiszen a feljelentő maga is szakmabeli volt, vagyis ezúttal a belső viszonyok átpolitizálódásának lehetünk szemtanúi.

3. INTERJÚALANY: Nem beszélve arról, hogy ha már az illető, akiről beszélek, az szintén tanított eredetileg, nem... mellékállásban, hanem tanítóként... tanított, a 60-as években

a pszichológiaszakos hallgatókat, és *politikai* – direkt *politikai* – *feljelentés* következtében távolították el.

A Martonnét.

3. INTERJÚALANY: Szóval... ami egy abszurdum.

5. INTERJÚALANY: Nem akarom elmesélni Martonné élettörténetét, ő laboráns volt egy ideig a Pszichológiai Intézetben, aztán kiküzdötte magát, és hát lett az általános lélektannak egy nagyon nyomós egyénisége. Sőt, a Kardos révén az egyetemen is taníthatott, amíg *fel nem jelentették*, aztán visszahúzódott az Intézetbe.

8. INTERJÚALANY: Hatvan... hatban, a legelső trifurkációs évfolyamnál ő tanította a személyiséglélektant. Ezt nem tudom, hogy hogy került oda valószínűleg Kardos hívta oda, mert akkor még Kardos volt a főnök, és nem tudom, hogy megmondták-e neked a személyt, nem titok, én megmondom: Kalmár Magda *feljelentette*. Kalmár Magda, mint akkor kezdő *párttag*, kezdeményezte a *pártbizottságnál*, hogy hát ez *nem marxista személyiséglélektan*. És akkor a *pártbizottság* elkezdett vizsgálgatni. [...] És hát ez jellemző a 60-as évek magyar pártmunkájára, ő azt mondta, “A párt azt nem mondta, hogy Martonné ne tanítson. A párt azt mondta, hogy felajánlotta Kardos Lajos tanszékvezetőnek, hogy mérlegelje Marton Magda előadói megbízását. Hogy aztán ő kirúgta, ehhez a pártnak...”

10. INTERJÚALANY: Volt egy olyan tárgy, hogy személyiséglélektan, és a Martonnét ottan *följelentették*, (...) mert milyen *polgári nézeteket vall* és olyan *polgári elméleteket propagál*, mint amilyen a *freudizmus*. [...] Szal a Martonnét azzal vádolták, hogy ő *polgári nézeteket* csempész be, ez volt a *freudizmus*. [...] De akkor még a pártszervezet meg a KISZ-szervezet... akkor én voltam KISZ-titkár is egy időben, tehát akkor ez egy káosz volt, és végül elült a dolog, de Martonnét sikerült onnan kiebrudalni.

Egyetlen résztvevő számolt be olyan tapasztalatról, mely a pszichológiai tudás közvetlen politikai célokra való felhasználását érintette. Az egyetemi képzésbe kapcsolódhattak be azok a rendőrök, belügyi nyomozók, akik a munkájukhoz használták a pszichológiát, vagyis ez esetben a pszichológia a politika hatalomgyakorlási eszközévé lépett elő.

10. INTERJÚALANY: Én akkor naiv voltam, én ezt akkor nem tudtam, és hát igazából azt sem tudtam, hogy ki ez a *sok rendőr, belügyi nyomozó*, aki a levelező képzésre járt,

ugyanoda, és mondjuk együtt jártunk egy csomó órára. Tehát akkor ott képeztek ki olyanokat, akik később mindenféle pozícióban a *Belügyminisztériumban* voltak, tehát akkor már kezdték felismerni a pszichológia fontosságát, meg aztán írtak is tankönyveket, kihallgatások elmélete és hasonlók...

Az alábbi szemelvények a szervezeti működés mellett a *dominancia* intézményi és egyben személyi vonatkozásait írják le. A fentebb említett diskurzusoktól eltérően a hiány, a fenyegetettség, a peremlét élményével szemben a befolyás, a kiemelt szerep, a presztízs jut szóhoz. Ekkor az intézményi elrendeződésnek köszönhetően – amikor a Pszichológiai Bizottság rövid ideig közvetlenül az elnökséghez tartozott – kivételezett helyzetbe kerültek bizonyos pszichológiai egységek, nagyratörő tervek születnek, miközben a diszciplína a megelőző években háttérbe szorult. A kivételezettség politikai befolyással bíró személyekhez is kötődött. Gegesi Kiss és Mátrai közti hatalmi játszma többről szólt a személyes befolyásuk és presztízsük gyakorlásánál, hiszen a kettejük közt húzódó politikai és nem tudományos küzdelemnek szervezeti következményei lettek.

2. INTERJÚALANY: Egy biztos, amikor a, ez egy fontos körülmény, a Gegesi, ő volt a Gyermekklinika meg rektor meg a Pártnak a bizalmi embere az orvostudományban, ő *elérte* azt, igen ez egy fontos, hogy a Pszichológiai Bizottság az nem tartozott akadémiai osztályhoz, hanem önálló osztály rangján működött. Ez példátlanul *kivételes helyzet* volt. A tudományági bizottságok azok valamelyik osztályhoz, ugyanúgy a Pszichológiai Bizottság a Filozófia és Történettudományi Osztályhoz tartozik. Akkor egy ideig önálló osztály rangján létezett. Hogy mettől meddig, azt pontosan meg nem mondom. És itt történt.. tudom, hogy itt személyi konfliktusok is történtek, mert a Mátrai volt az osztályelnök, filozófiai osztályé, és ez az ő *befolyását* hát korlátozta. Tehát a Gegesi és a Mátrai között feszültség volt. És az Mátrainak jelentős *része volt*, hogy megszűnt ez a *kivételes szerepe* a Pszichológiai Bizottságnak.

5. INTERJÚALANY: *Nagyhatású, nagyhatalmú ember* volt egyébként, akkoriban akkor az Akadémiai Filozófia és Történelemtudományi Osztályának vezetője az egy egész tudománycsoportért volt *felelős*. Ma én ugyanez vagyok, de a *befolyás* ma már lényegesen kisebb, mert az akkor a megfelelő kutatóosztályokért az osztály gyakorolta az ellenőrzést, ma ez nem így van.

5. INTERJÚALANY: Akkor átkerült a Mátraihoz, aki a Filozófiai és a Történelemtudományi Osztálynak volt az elnöke, tehát ezeknek az osztályelnököknek volt igazi nagy *pouvoirja*.

8. INTERJÚALANY: Belső pályázatok voltak, tehát *bele tudtak szólni* az akadémia kutatóintézetének büdzséjébe, és a más kutatásokra szóló pénzekbe, meg minden, tehát ezeknek a vitatása ott folyt a Bizottságba'. Például. Tehát ennek megvolt egy ilyen *jelentősége*. Aztán hosszú időn át, tehát még a '70-es, '80-as években is, állandóan készítettek ilyen kutatóhelyekre, részleteiben lebontott tudományági elemzéseket, hogy milyen kutatások folynak az ELTÉ-n, és, hogy "ez szar", meg "ez jó". Igen. Igen. Szal kifejezetten *bírálati funkciójuk* is volt, akkor azon mindenki megsértődött. Ez tök mindegy, hogy megsértődött és hogy miért, de volt egy ilyen *forrás-odaítélő funkciójuk* vagy a *tanácsadó*, vagy hát nem ők döntöttek végső soron, csak azt mondták, hogy így kéne; és egy tudományértékelő funkciójuk is.

9. INTERJÚALANY: Na, most a *Pszichológiai Bizottság*, hát, ilyen, az, az egy *nagyhatalmú testület* volt egy időben, szóval olyan dolgokban *döntött*, hogy mit tudom én, ki lehet klinikus pszichológus, milyen papírok kellenek ehhez, milyen gyakorlat kellett ehhez.

Az intézményesülés egyik eleme a pszichológiai státusok, pozíciók megteremtése és biztosítása. A bürokratikus intézkedések mellett alkalmanként személyi közbenjárással lehetett álláshoz jutni egy olyan térben, ahol alig voltak pszichológiai álláshelyek. Az egyetemi rendszerben és az Akadémián nem csak *operatív* diskurzusba ágyazódó gyakorlatok érvényesültek, hanem a *korlátozás* beszédmódja is: politikai stratégia volt a Szovjetunióban végzett hallgatók pozíciójának automatikus biztosítása a kutatói hálózatban. Az álláshelyteremtések a pszichológia pozícióját erősítették, ezt Gegesi Kiss is felismerte és kihasználta lobbiját a státuszteremtéshez. A tudományos karrierút az egyik, tisztán operatív közlésű elbeszélés szerint kiszámíthatóan alakult, ami feltehetően az államszocializmus teljes foglalkoztatottságra törekvéséből, a kisszámú pszichológiai kutatói intézménnyel is magyarázható. Eszerint a frissen belépő kutató fokozatosan lépdelt előre az adott intézményben.

3. INTERJÚALANY: Bocsánat, az úgy volt, hogy még ez is egyértelműen, hogy a *Pszichológiai Bizottság telepített engem*, mint akadémiai kutatót a Galéria...

5. INTERJÚALANY: Na most, tehát így akkor hát nyilván nem mentem történésznek, *kényszerelhelyezés* volt, tehát volt hogy vagy elmegyek tanárnak – szerződést kötöttünk annak idején, hogy el kell mennünk oda, ahova küldenek, vagy hát valami tudományos intézetbe kellett volna kerülni –, akkor fölmerült, hogy menjek a pszichológiára. Akkor viszont, szegény Kardos Lajos nehéz helyzetbe került, mert neki ez abban a szisztémában egy nagyon fontos dolog volt, Szovjetunóból jövő hallgatókat kellett fogadni, ez volt a megállapodás.

7. INTERJÚALANY: De amikor én végeztem 1966-ban, akkor még az volt a divat, hogy *kiírtak pszichológusnak állásokat*. [K]írt akkor a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológia Intézete egy állást és evidens volt, ha egy állás van, akkor azt én fogom ott kapni, mert hogy az ötödéves gyakorlatomon én ott voltam az általános élettani osztályon és Tánczos Zsolt vezetésével.

Az intézményi szervek *politikai* diskurzushoz való hozzáférése ellenálló szerepükben is megnyilvánulhatott, amire a bojkottálás, ellenállás szavak mutatnak rá. Erre a 8. interjúalany a Pavlov Bizottságot említette, ami egy főként orvosokból álló testület volt, és a nevével ellentétben bojkottálta Pavlovot. Az interjúalany a Gyermeklélektani Intézet megmentését is a Pavlov Bizottságnak tulajdonította, összhangban a levéltári anyagokkal. A burkolt ellenállás a hallgatók attitűdjében is megmutatkozott, mikor a kötelezően felvett ideológiai tárgyakat kerülték a hallgatók, ugyanakkor nyelviileg ez nem ragadható meg olyan explicit kifejezésekben, mint ahogy a 8. interjúalany a Pavlov Bizottság álláspontját szemléltette, melyből arra következtetném, hogy sokkal burkoltabb magatartást tanúsítottak.

8. INTERJÚALANY: Ez a bizottság *bojkottálta* ezt a pavlovi izét. Ha egyszerűen akarsz fogalmazni. [...] A Pavlovi Bizottság *bojkottálta* a pavlovizmust! [...] És teljesen pozitív szerepe volt. [...] Tehát volt egy ilyen sajátos *ellenállás*, hogy - gondold el - nem fiziológust, nem neurológust, hanem orvost - belgyógyászok voltak! [...] Aztán [...] létre akartak hozni egy nagy oktatási intézetet, ami később az OPI lett, Országos Pedagógiai Intézet, és az akkor [...] Molnár Imre, az igazgató írt egy drámai levelet az éppen az előbb aposztrofált Mátraiak és a Pavlov Bizottságnak, és e két negatív szereplő, akit mindenki lecikiz, Mátrai és a Pavlov Bizottság, egy nap alatt *elérte*, hogy a Gyermeklélektani Intézet átkerüljön a Magyar Tudományos Akadémiához.

9. INTERJÚALANY: Voltak ezek az ilyen ideológiai tárgyak. [...] Polgáz, fültör, tudományos szocializmus, történelem, ezek a dolgok. Na, most azért annyit már tudott az ember, hogy hol vannak kellemesebb előadók, meg mit tudom én. És mi állandóan *variáltunk az órabeosztásokkal*, hogy *jajj, hát mi sajnos nem tudunk elmenni, mert ütközik*.

Az egyetem és az intézet közti viszonyról a *dominancia* és a *személyesség* beszédmódja számol be. A beszámolók alapján távolról sem a jóhangulatú szakmai versengés dinamikájával találkozhatunk, hanem egy bezárkózó, elkülönülő tudományos-intézményi magatartással, ahol olykor még egymás korlátozása is felmerült. Fontos szempont, hogy a fiatalabb generációhoz tartozó interjúalanyok ezt mintha kívülről szemlélték volna, és a pályafutásuk során más mintát követtek: többen is kapcsolatba kerültek mindkét intézménnyel. A 3. interjúalany elbeszélése némileg eltér az utána következőkétől, hiszen ő ellenségességet, a nyílt pozíciófélést detektált az egyetemi kutatók részéről. Az álláspontjához hozzátartozik, hogy ő az Akadémia munkatársaként állt alkalmazásban.

3. INTERJÚALANY: Mer hogy [Martonné feljelentésének ügyébe] is árnyalat: az egy másik dolog, hogy később, amikor próbálták, nem, az egyetem *ellenállt*, annak nem politikai oka volt, [...] hanem azért, mert “akkor idejönnek, esetleg jobban beszélnek, mint mi; többet tudnak, mint mi; többet publikálnak; agresszívebbek a szónak pozitív és negatív értelmében egyaránt; ledarálnak bennünket...”

9. INTERJÚALANY: *Semmi kapcsolat nem volt a két intézmény között*, de ez csak egy példa, az, amit én ma mondtam, hogy én életemben először, azt se tudtam, hol van az MTA Pszichológiai Kutatóintézete.

11. INTERJÚALANY: [Az egyetem és az Akadémiai Pszichológiai Intézet] *nem működtek együtt* igazából... Voltak emberek, akik igen, de nem volt, *semmi együttműködés*, nem folyt tehát a kettő egymásba, ennek ellenére [...] Szerintem... annak [köszönhető], hogy azért akkor is voltak különböző csoportok, akik *egymástól elkülönülten* képzelték el a saját világuk felépítését. [...] képviselt egy szociálpszichológiát az egyetem, képviselt egy szociálpszichológiát a... MTA, és *nem együtt képviselték*, az azt is jelentette, hogy, amit én képviselek az enyém, amit te képviselsz, az a tiéd, és ez nem egyforma, és *nem is egyesítjük erőinket*, mondjuk.

Nem csupán a két intézmény között, hanem az akadémiai Pszichológiai Intézetben belül sem érvényesült az együttműködés, az alábbi szavak kifejezetten a *dominancia* beszédmod elemei érhetők tetten. Az alábbi szemelvény elbeszélője elitista, elnyomó szellemi helyként írta le az intézetet.

11. INTERJÚALANY: Pszichológiai Intézetben én úgy éreztem, hogy ez nem csak, az egész Intézetben nagyon kritikus a légkör és egy kicsit *lenyomják* az embert így [a munkatársak].

A munkatársak?

11. INTERJÚALANY: Munkatársak, tehát, úgyhogy nem, nem, ő éreztem azt, hogy konstruktív kritika lenne, hanem inkább egy ilyen elit, elit szellemi élet volt, ahol [...] Én, azt érezte az ember, hogy nagyon nehéz, nehéz bekerülni az elitbe, és azoknak az elvárásoknak megfelelni, inkább ilyesmik.

Összefoglalás:

Az intézményi szerveződést leíró diskurzusok szerteágazóak, és bár az intézményeket korlátozó elbeszélések dominánsnak bizonyultak az '50-es évek végéig, mint a fejlődés és az enyhülés beszédmódjai, a gyakorlatban olykor egy időben nyilvánultak meg mindezek. Ezáltal az intézményrendszer az enyhülő-korlátozó politikai közeg váltakozó, ingadozó dinamikájában növekedett, és ebben a folyamatban a fejlődés nem kizárólag pozitív formát öltött. Az újraintézményesülés során a tudományos és alkalmazott tevékenységekhez elengedhetetlen infrastrukturális hálózat épült ki, a politikai fejlesztő szándék hatására néhányak számára merésznek mondható elképzeléseket is felütöttek fejüket. Ennek a mértéke ugyanakkor utólag értékelhető leginkább, miután a pszichológia szocializmusban betöltött szerepére jobban ráláthatunk. Eszerint a Kádár-rendszer ösztönözte, és korlátozott intézményi, erőforrásbeli erejéhez mérten növelte a pszichológia szerepét, de az elbeszélések nem számolnak be arról, hogy kitüntetett pozíciót szántak volna neki. A dominancia diskurzusa az intézményszerveződés egyéni befolyásolóit és testületi hatóerejét, folyamatait mutatta be, és ezen keresztül a pszichológia relatíve erősödő, de más tudományokhoz viszonyított összességében mérsékelt presztízse jelent meg. Az egyes intézetek és szakmai közegek egymáshoz való viszonya nem a fejlődés diskurzusához hasonló alapvetően pozitív és optimista beszédmódban jelentek meg, hanem a hierarchiát hangsúlyozó, az együttműködéstől elzárkózó dominancia és személyesség diskurzusában, vagyis a belső erőviszonyok, hatalmi elrendeződés olykor politikailag támogatott kiépülését követhetjük a szövegekből. A korlátozáson és az

enyhülésen túl a politikai diskurzus az intézetek pozíciójában és egyes kutatók tevékenységének engedélyezésében, korlátozásában is megjelent.

4.2.2.4 Személyes történetek a politikai útvesztőben

Az interjúhelyzet megteremtette a lehetőséget a szubjektivitásra, ami más forrásokban, mint a levéltári anyagok testületi beszámolóí és egyéb hivatalos iratai, valamint a pszichológiatörténeti elemzések műfaji jellegzetességeikből adódóan nem tudott kibomlani. Bár a személyes megélések szintjén olykor az individuális, egyéni tényezők kerültek előtérbe, a szubjektum habitusában emellett a származása, társadalmi helyzete és tudományos irányultsága, elhelyezkedése is szerepet játszott. A tudományos mezőben betöltött pozíciója szerint leírhatta valaki magát kívülállóként, szakma szervezőjeként, a felzárkózást segítőként, alternatív irányok képviselőjeként, illetve apolitikus szakemberként. A külső hatások és erők fényében lehetett passzív szereplő, kifejezhette ágenciáját, hatóerejét, illetve ellenállóként is elbeszélhette magát.

A *személyesség diskurzusa* mintegy ellensúlyozta a diktatúra merev előírásait, és rávilágít arra, hogy az államszocializmus alatt sok lényeges lépés a színpalak mögött, személyes kapcsolatokon keresztül valósulhatott meg. Az alábbi részletekben az alanyok között személyes viszony bontakozik ki, az elbeszélő akár segítséget várhat egy befolyásosabb másik féltől, illetve a személyesség a teljesítmények korlátjaként is megjelenhetett. Az első interjúalany elbeszélte, hogyan szerzett állást kerülőúton kilincseléssel a tehetséges hallgatóinak. Mindezt személyes akciójaként jegyzi, amiről a főnökének sem volt tudomása. Azon túl, hogy a hivatalos szervekhez fordult volna valaki egyéni indíttatásból, az ismerősség, például a baráti viszonyok is biztosíthattak szakmai lehetőségeket. A 2. interjúalany a személyes szálak szerepét, akár negatív érzelemgeneráló erejüket ragadta meg, ami tekintve, hogy az intézményi működés megszilárdulóban volt, feltételezem, erősebben nyomhatott a latba, mint egy személytelen, előírásokkal jól szabályozott, meritokrata struktúrában.

1. INTERJÚALANY: [Pikkler Emmi lánya,] Anna meg pedagógia szakos volt, és jó *barátságban voltunk*. És egyszer még az Anna szólt át a '60-as években, hogy „[...] nem akarsz egy fél tanári állást a Lóciban? Hú, dehogynem akarok.

1. INTERJÚALANY: És hát a legjobbakat, azokat hát nagyon igyekeztem bent tartani. Úgyhogy én *kilincseltem* a minisztériumban, amit rettenetesen utáltam, az akkori minisztériumot. Úgy hírlett, hogy még érettségije sincsen, de nagyon jó káder volt

viszont. És félttem is tőlük. És ott az osztályvezetőnél meg a főosztályvezetőnél mertem *kilincselni*, hogy ezt meg annak adjanak gyakornoki státuszt. Így maradt bent a Kónya meg a Pléh, és az egész bölcsészkar kapott 8, összesen 8 gyakornoki státuszt, abból 2-t mi kaptunk.

2. INTERJÚALANY: A pszichológia 45-30 évvel ezelőttig kis tudomány volt: *mindenki mindenkit ismert*, aki számított. *Személyesen* is. Ennek hátrányai is voltak, mert *személyi* érdekek és indulatok átszótták az érdemi fejleményeket.

4. INTERJÚALANY: Kardoshoz... ez első fölvételem úgy történt, hogy azt még akkor a Kardos, a Mérei *küldött el* engem a Kardoshoz, és a Kardos mondta, hogy igen, kérem. Sok jót hallottam magáról, és *fölvettek*.

9. INTERJÚALANY: Barkóczinak *köszönhetően kaptam állást* ott az MTA Pszichológiai Kutatóintézetében. [...] Két ember volt, aki nekem segített az elhelyezkedésben, a Barkóczi és a Bányai Éva.

11. INTERJÚALANY: Én nem gondolom, hogy nagyon nehéz volt elhelyezkedni, esetleg nem... Én azt mondanám, hogy azt segített ebben, hogy jártam szociálpszichológiai [...] diákkörre, amit Pataki Ferenc és Hunyady György tartottak, így *ismertem őket, és tulajdonképpen ők hívtak engem*.

A személyesség gyakran összefonódik a *politikai* diskurzussal, ami talán a legösszetettebb beszédmód, mivel sokféle nyelvi megnyilvánulási formája van. Megragadható az államszocializmus szókincsében, abban, ahogy egy történet, személyes előrejutást valaki politikai pozícióval és teljesítménnyel magyarázott, vagy épp leírta a politikai-ideológiai pozícióját. Az alábbi részletek azt taglalják, hogy volt-e és ha igen, milyen haszna a politikai kapcsolatoknak. Az 5. interjúalanytól kiemelt második példában, a tanári ajánlás és a családi kapcsolat a politikai szerepet betöltő rokonon keresztül szakmai lehetőségeket biztosíthatott. Az 5. interjúalanytól vett első részlet pedig azt veti fel, hogy egy olyan politikai jelentőséggel bíró cselekedet, amit a kommunista vezetők értékelték, nem csupán a személyes életre lehetett protektív hatással, hanem hozzájárulhatott egy amúgy a rendszer által nem támogatott diszciplína műveléséhez. Az idézet esetében érdemes azt is megfigyelni, hogy Kardos a Rákosi-per tolmácsaként ugyan bekerült a politikai térbe, de tettének a szándékossága, célirányossága

nem válik nyilvánvalóvá. Alapvetően mindhárom alábbi részlet esetében a politikai érintettség hozadék volt, de nem fogalmazódik meg a szubjektum nyílt szándéka az előny kovácsolására. Sőt, a 8. interjúalany meglátása szerint a politikai befolyás az egyéni teljesítőképességet csökkenthette.

4. INTERJÚALANY: És akkor már '57-ben föl is vettek a főis... az egyetemre, és ez a böszme marxista Péner, ez utánam írt a-d-a rektornak egy levelet, hogy *ellenforradalmi*, és csak azért úsztam meg a börtönt, mert Mérei és a többi ilyen nemtom kik. Szóval egy ő egy ronda... és akkor kaptam egy csúnya rektori levelet, hogy én hazudtam és nem eltagadtam és fúj, fúj, és ki vagyok rúgva. Aztán akkor az Ortutay *intézte el*, hogy visszavettek [...] Aztán akkor a Mérei *elintézte*, hogy a Ortutay, akkor volt Oktatási Miniszter, vagy mi, ha jól tudom.

5. INTERJÚALANY: A *Rákosi-per* is ilyen volt, és az angolszász tudósítóknak a Kardos Lajos tolmácsolt, mint diák. [...] És a Rákosi, aki egy nagyon jó memóriájú ember volt, ezt megjegyezte. Nyilván nem volt kettejük között a későbbiekben kapcsolat. De hogy a Kardos Lajost nem rúgták ki az állásából, és az egész pszichológiát nem szüntették meg, és az ő kétes, pavlovistának álcázott, de mégis nyugatias tanait nem törték össze, az végtére is annak köszönhető, hogy ő annak idején ezt a szerepet betöltötte, és a *Rákosi ezt számon tartotta*, ez egy derék ember, ez tolmácsolta [...] Nagyon sok, ugye a *diktatúrák* idején, a fennmaradásnak ilyen *személyi háló* a titka.

8. INTERJÚALANY: [Kónya] Anikónak mindig van egy ilyen... szerintem neki indokolatlanul mindig volt egy ilyen rossz érzése, hogy az ő pályáját az *segíti*, hogy az *apja miniszter* volt, meg az meg az... Nem biztos, hogy nagyon pozitív dolog volt ám akkor. [...] De mondom, én nem éreztem ennek semmi hogyhívjákját, már hogy ennek volt *valamilyen támogatottság*...

A politikum az egyénekre rótt *korlátozás*, kényszerűség formájában is érzékeltette a hatását. Ezekre adott válaszként az egyén felelőssége, válaszlehetőségei vetődtek fel, az aktív cselekvőképes, cselekedni akaró vagy épp passzív, tehetetlen szerepe. Ebből következően pedig már *morális* diskurzusba ütközünk. A tudományos munkában lecsapódó politikai elvárások egy része a 2. interjúalany szerint általános, kötelező gyakorlat volt. Ehhez tartozott a szovjet szerzőkre való kötelező hivatkozást, mely nem tartott többnek pusztá formalitásnál. Ő elkülönítette a morálisan kétségbe vonható külsőleg engedelmeskedőket azoktól, akik

elkötelezetten, hittal viszonyultak a rendszerhez. A 3. interjúalany szintén a kényszerek mentén firtatta az egyének szerepét és felelősségét az államszocialista rendszeren belül. Az egyik lehetséges viszonyulási mód a kompromisszum és megalkuvás volt, akár Kardoshoz hasonlóan egy tudományosan elvárt teljesítmény formájában, de a résztvevő megalkuvásként könyvelte el a hallgatást, a saját vélemény ki nem fejtését. A kötöttségek és korlátok mellett a szabadság is érvényes tapasztalatként jelent meg nála, vagyis a politikai hatalom nem csupán elnyomó, hanem szabadon hagyó is tudott lenni. A 10. interjúalany a kívülállóságot választotta a szakmán belül, többek közt mivel a vezető pozíciókhoz, a középpontba kerüléshez kompromisszumok megkötésére lett volna szükség. Ugyanakkor, mint később látni fogjuk, mindez nem jelentett az ő részéről politikai inaktivitást. A 11. interjúalany a tudományos témaválasztásával igyekezett elkerülni annak az esélyét, hogy politikai kompromisszumot kelljen kötnie, ami eszerint a politikai nyomással szemben képviselt ellenállás lehetett, másrészt pedig ez a példa közvetlen bizonyítékot nyújt arra, hogyan formálhatja a társadalmi-politikai közeg az egyének választásán keresztül a pszichológia képét.

2. INTERJÚALANY: A pszichológiát művelők egy része az *kényszerűségből* folyamadt a citatológiához anélkül, hogy bármilyen belső köze lett volna, úgy vélte, hogy *kötelező* rítus valóban egy disszertációt megvédeni. Ezzel nem érdemes foglalkozni, ez egy korjelenség volt. Számomra egész más jelenség és más... számomra ott kezdődnek a problémák, ahol... ahol az emberek meggyőződése és hite, szóval ahol a hívő emberek kezdődnek.

3. INTERJÚALANY: Rólam az igazgatók tudták, hogy nem vagyok egy lelkes marxista. Most nem arról beszélek, hogy nem léptem be soha a pártba, hát az valami szörnyű lett volna a számomra, azon elvek, hát a totális abszurdum, de nem hangoztattam élő szóba se, semmi olyat, ami, ugyanakkor - és ez egy óriási *megalkuvás* – természetesen semmit nem mondtam arról, ahogy én gondolkodom. Nyíltan. Tehát, magyarul mondva, én az egzisztenciámat soha nem kockáztattam. Én nem mertem...

3. INTERJÚALANY: *Én mindent meg tudtam csinálni, amit akartam.* Azt nem csináltam meg, amit nem akartam. Máshogyan szólva: soha nem szóltak bele abba... talán éppen túl nagy *szabadságom* volt abban, hogy mivel foglalkozom, hogyan csinálok. Nem értettek hozzá. Egyetlenegy problémát jelentett: a publikálást. Egy ideig ez nem ment könnyen. De magát a vizsgálatot megcsinálni, magát a kérdést feltennem, azt... Én mint

egyetemista, nagyobb *szabadságot* élveztem, *mintha nyugaton lettem volna* egyetemista.

10. INTERJÚALANY: *Én mindig egy kicsit a pálya szélén maradtam.* A pálya szélén maradásnak azért vannak előnyei: az ember ebből a pozícióból sok mindent lát, amit mások nem látnak; sok minden olyan *kompromisszumot* nem tesz meg, vagy nem követ el olyan dolgokat, amiket súlyosan *erkölcsileg elmarasztalhatóak* lennének, az ember súlyos *kompromisszumok* árán tud a szakmában bent maradni. Én azt gondolom, más szakmákban is így van, tehát ez az előnye megvan a pálya szélén maradásnak, viszont az ember egy csomó mindenből kizorul.

11. INTERJÚALANY: Foglalkoztam a, személyközi vonzalom, meg együttműködés, ilyen jellegű témákkal, amik elég távol álltak a politikumtól. Ebbe biztos volt egy ilyen *szándékosság* is, hogy, ha politikával csak úgy lehet foglalkozni, hogy valamilyen százíznek megfelel, akkor *én azzal nem akarok foglalkozni.* [...] Most mondom, hogy a, ezt így nem éltem át tudatosan, most ezt is egy ilyen *választás*, hogy ilyen kérdésekkel [...] De úgy gondoltam, hogy eleve, hogy én olyan kérdésekkel nem fogok foglalkozni, de..., azt nem is azért, ezt nem ebből a megfontolásból, hogy, hogy ne legyek *ellenzék*, ez inkább abból a megfontolásból, ezt úgyse engedik, hogy publikálni, és *ebben kompromisszumokat nem akarok kötni...*

Az elkötelezettség, a hatalomra törekvés belső azonosulás nélkül az alábbi elbeszélésekben felőrölte többek személyiségét. Ezen keresztül pedig az elbeszélők Gegesi Kisst, Mátrait és a 4. interjúalany jóval összetettebben egy másik kollégáját. Vagyis az akkori befolyásos szereplőket *morális* diskurzusban jellemzik: akik közül Mátrai és Gegesi Kiss elveszítették belső gátlásaikat, morális tartásukat a politikai hatalom megszerzése következtében.

3. INTERJÚALANY: Mire eljutott az időben oda a Gegesi, hogy hatalma is lett ahhoz, hogy tegyen, addigra már egy *szétrohadt ember* volt *politikailag* az arisztoteleszi értelemben. Tehát egy *aljas, megalkuvó, és elvesztette mindenfajta gátlását.* Így ő lett a pszichológiának a vezéralakja, mert olyan hatalma volt, hogy lehetett.

4. INTERJÚALANY: [Ő] egy *cinikus*, röhög és lenézi ezt az egész bagázst, a pártvezetőket, akademikusokat, stb.. Egy *főlényes, cinikus* ember, de nagyon *rendes*, azt akarom

mondani, hogy ezért is személyes kapcsolataink miatt is, de egyébként is, ő igen konstruktívan viszonyult a szakma fejlődéséhez, és mi nagyon jól együtt tudtunk működni, nagyon *protektív* volt az én életemben is, nagyon *protektív* volt.

De akkor neki volt arra hatása, hogy mi történjen a Lipóton?

4. INTERJÚALANY: Hát persze. Hát a Lipóton nem, de hogy mit hagy jóvá a Minisztérium meg a Pártközpont...

5. INTERJÚALANY: [Mátrai] egy művelt és kitűnő ember volt, de *morálisan azért a marxista filozófia az nehezen volt vállalható számára*, és tulajdonképpen egy rendkívül meghasonlott, cinikus... Tehát ez egy műfaj, hogy hát... Ugye elsősorban a fordulat évében, tehát '48 után ezek a polgári emberek a víz színén maradtak, azok hogyan *őrlődtek fel és mentek tönkre* [...] A Mátrai *demokrata* volt a szó jobbik értelmében, és *távol volt a marxizmustól*, csak az *megette őt belül*. *Fölzabálta*.

És a Mátrait mért utálta mindenki?

8. INTERJÚALANY: Azért, mert... hát... Ilyen valószínű, hogy kicsi dolgokban egy ilyen *féltékenykedő, kisstílű gazember* volt, valószínű, de a nagy témákban... Azért ott mindenki látta, hogy megjátssza magát, ő utálja a marxizmust, és közben jól él. [...] Filozófiai tanszék-, csoportvezető – akkor még nem intézetnek hívták –, az egyetemi könyvtár igazgatója, a Filozófiai Osztály elnöke egy nem marxista. Érted, igazából a lukácsisták azért utálták, mert tudták, hogy “ez nem marxista, a kurva anyját! Nekünk kéne ott lenni.”

A politikai diskurzus részeként többen fontosnak tartották, hogy a politikai rendszerben pozicionálják magukat, nyíltan vagy burkoltan kinyilvánították a politikai hovatartozásukat és annak pályájukra gyakorolt következményeit. Ezek az elbeszélések sokszor a habitus (Bourdieu, 2005) formálódásába is betekintést engednek, mely leginkább az 5. interjúalany vallomásaiban bontakozik ki háttérben a családi szálakkal, a történelmi eseményekhez való viszonytal, melyek mind formálták az egyén attitűdjét és tudományos témaválasztását.

Egy személy kivételével egyik interjúalanyom sem vallotta magát a rendszer kivételezettjének vagy hívének. Mindez akár utólagos korrekció eredménye is lehet, hiszen a jelenből nézve az államszocializmussal való azonosulás és hűség kínál pozitív identitást. A jelen perspektíváját jól szemlélteti a 10. interjúalany, aki saját párttagságát utólag szégyenletesnek értékelte. Mivel akkor sem volt egyértelmű mindenkinek a politikai pozíciója,

utólag végképp nehezen ellenőrizhető, hogy valaki valóban azt a szerepet tölthette-e be, mint amit az interjú során előttem prezentált.

Kardost lojális pártemberként írják le az egyetemi levéltárban talált személyi dokumentumok, aki a Tanácsköztársaság alatt párttag volt. 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba, majd 1956-tól ugyan már nem párttag, de dr Tunkli László (pártcsoport bizalmi) szavai alapján „rendszerünkhöz való viszonya több, mint lojális. Mint pártbizalmi a legkülönbélebb kérdésekben kitűnően tudok vele együttműködni” (Kardos Lajos személyi anyaga).

Ugyanakkor a szubjektum politikai pozíciója önmagában nem árul el eleget ahhoz, hogy a tudományos attitűdje és a tudományos térben tett cselekedetei értékelhetővé válhassanak, hiszen a párttagságból még sokféle döntési lehetőség következhetett. Nem beszélve arról, hogy miképpen az interjúk is igazodtak a jelen államszocializmusról alkotott domináns diskurzusához, úgy a múltbeli iratokban is érvényesülhetett hasonló törekvés.

Elmondható, hogy a többség távolságtartással, kívülállással, ellenállással vagy kritikusan viszonyult a rendszerhez: rendszerelkötelezettnek, rendszerkritikusnak, '56-osnak, baloldalinak vallhatták magukat, kifejezték, hogy nem volt vonzó a számukra a rendszer, ellenállás született bennük, szimpatizáltak politikai csoportokkal. Politikai mozgalmak, szervezetek tagjai, (megbízható) párttagok lettek. A politikai magatartás nem csupán az identitás elméleti megfogalmazásában merülhetett ki, hanem aktív tevékenységekben is: röpcédula-osztogatásban, összeesküvés helyszínének biztosításában. A 4. interjúalany beszámolt arról, hogy közvetlenül '56 után milyen szankcióban részesült az ellenálló akciói miatt, ám az enyhülő diktatúra nyomaként a '60-as évek elején már nem akadályozta mindez abban, hogy pozícióhoz jusson a Lipóton.

Előfordult, hogy másokat a párthoz lojálisabbnak ítélték meg, mint ahogy azt az adott illető megfogalmazta. A politikai rendszerhez való viszonyát a 9. interjúalany nem politikai kifejezéssel, hanem egy semlegesnek tűnő, az apolitikusságát aláhúzó jelzővel illette: a naivitással a politikumban való járatlanságát közvetítette, miközben a szakmai környezete nagyon is képes volt dekódolni a politikai jellegű események jelentőségét.

4. INTERJÚALANY: Na, most öh... ez még akkor én még talán egyetem, főiskolai hallgató volt- igen, persze 55'-ben még hallgató voltam, akkor jött ugye a... az '56, akkor *én a főiskola Forradalmi Bizottságának a titkára* lettem, aminek a Gyurkovics Tibor volt az elnöke. [...] Na, szóval... akkor, akkor engem természetesen *fölfüggesztettek*. [...]a Péner a hogy hívják tanszék, marxista volt, az minden áron le akart engem csukatni, mer

én közben mentőautóval jártam, mentős voltam az '56-ba', meg *röplapokat terjesztettem* persze, meg mittudomén'.

4. INTERJÚALANY: Te is '56-os vagy? Mondom hát [nevet] legalábbis voltam. Na, jól van, hát akkor majd vigyázz magadra, és föl voltam véve...

5. INTERJÚALANY: Hát egy ilyen elvont, kicsit filozofikus szerencsétlenség voltam nyilvánvalóan, és egy élénk szellemi érdeklődéssel, ami *nem volt olyan rendszerelkötelezett*, bár azt is, ha már így beszélgetünk őszintén, habár ebben a maga szerepe hallgató, de ugye... Hát valóban nem voltam, tehát a *Kádár-rendszer nem volt vonzó a számomra*, egészen őszintén megmondom magának, az orosz reláció miatt. Tehát mondjuk egy tizennégy éves... egész nyugodtan bókászta Budapest utcáin '56-ban, és egy csomó mindent láttam, meg olvastam, és szerintem elég jól át is láttam viszonylag egy csomó dolgot. Az orosz beavatkozás volt az, ami megszülte bennem az *ellenállást* a rezsimmel szemben. [...T]ulajdonképpen hát történelemfilozófiai oldalról jöttem én a pszichológiához. És történész hajlandóságom miatt, hát mindvégig a pszichológián belül is a társadalmi relációk és nyilván hát a személyes történelmi szerep bizonyos értelemben, ha tudtam volna, hogy van ilyen, hogy szociálpszichológia, akkor ez irányban szakosodtam volna, de ezt nem tudtam még.

6. INTERJÚALANY: *Több voltam, mint párttag*, ami talán belejátszott ezekbe a dolgokba. Az intézetben, egy időben *pártvezetőségi tag* voltam. [...] Avval az ambícióval, hogy majd én fogom megtanítani Pataki elvtársat vezetni egy intézetet.

9. INTERJÚALANY: Én hihetetlenül *naiv fiatalember voltam*. Ez olyannyira így van, ezt elmesélem, mert ez jópofa. Szóval ez egy társadalomtudományi intézet volt, az MTA Pszichológiai Intézete, úgyhogy minket például időnként olyan emberek meglátogattak, mint Pozsgai Imre. Na, most amikor jött Pozsgai, akkor ilyen nagy izé volt, hogy jön Pozsgai, fogalmam nem volt, hogy ki ez az ember. Én nekem volt egy dolgom a laboratóriumban, és mondtam, hogy hagyjatok engem békén, mert nekem itt dolgom van, most mit menjek én ehhez. És akkor mindenki nézett rám, mint a hülyére.

10. INTERJÚALANY: Ugye '68-69-ben végeztem, '68-69-ben elég nagy nyugtalanság volt az ELTÉ-n a Bölcsészkaron, ugye több okból is. Voltak ún. maoista csoportok,

akkal én erősen szimpatizáltam, és *jártam is mindenféle csoportba*, vietnámi vasárnapra és más ilyen rendezvényekre, tüntetésekre. [...] Hát ezek a ... '68-ban élt, a '68-as prágai tavasz, ami nagyon nagy hatással volt rám is. Akkor *én párttag is lettem*, bármennyire *szégyenletes* is, és a ... és azért tudtam azokról a dolgokról, amik akkor folytak.

11. INTERJÚALANY: *Kapcsolatban álltam a, az ilyen Poór-féle, ömm, na Haraszti-Poór féle* ügynevezett, *összeesküvéssel*, és azt tudom, hogy tudták, és... Igen, [maoista csoport volt] ugye ez egy ilyen korrupt, és egy elgyengült a rendszer, de utána, utána belőlük lett az *ellenzéki*, de ezek a későbbi *ellenzékieknek* volt egy ilyen kanyaruk a hatvanas években. [...] És akkor ezek az embereknek a, le is csukták őket egy darabig, ez egy ügy volt, és ööö, *találkoztak az én lakásomba párszor* [...] úgyhogy biztos, hogy ennek volt... valami [következménye]. Biztos, hogy volt, hát azt tudom, hogy kaptam egyszer egy útlevelet, azt visszavették indokolás nélkül.

Többnyire mások említése kapcsán merült fel az elkötelezettség taglalása. Az alábbi elbeszélők Gegesi Kisst olyan *domináns* embernek ábrázolták, aki karrierlehetőséget látott abban, hogy a pszichológiát felfuttassa, és ehhez kellett neki a politikai pozíció, nem pedig meggyőződését képviselte vele. A politikai előny biztosíthatott pozíciókat, állásokat, és lehetőséget nyújtott arra, hogy a szubjektum aktív szervezőként, intézményformálóként lépjen fel. De a tudományosság könnyen a politikai hatalommal szembeállítva jelent meg, melynek legjobb példája Lénárt és Gegesi Kiss felállása a Magyar Pszichológiai Szemle szerkesztőbizottságában: a politikai hatalom pozíciót nyújthatott, de tudományos hatalommal nem ruházhatott fel a tudós közösség szemében.

3. INTERJÚALANY: Mindezt a Gegesi *teremtette meg*. Tehát a lehető legrosszabb véleményem van sok szempontból róla, de el kell ismerni, hogy a Kardos semmit nem tudott volna csinálni, a Mérei sem, hát még ült a börtönben. '55-ben még megtűrt, de csak fordító volt. Később, amikor a Gegesi már a Pszichológiai Bizottságot megcsinálta és vezette, Mérei szó szerint ült a börtönben [...] A Gegesi nem a művészetpszichológia iránt érdeklődött. Ő a *pszichológia megkaparintása* iránt érdeklődött. És meg is kaparintotta. De mivel *nagy hatalma volt*, és ő úgy találta, hogy nem lehet úgy pszichológia, ha nem szerzünk pszichológiai állásokat, és hol itt csinált egy státuszt, hol ott csinált egy státuszt, hol amott.

5. INTERJÚALANY: És amikor visszahozták, [Lénárt] visszatérhetett a szakmába, akkor képzelje, csak technikai szerkesztője lehetett a Szemlének. Egy komoly ember, akinek szakmai múltja volt, akkor már felnőtt, technikai szerkesztő volt, Gegesi volt *fönn az égen*, egy jólelkű, mármint az ügy szempontjából jólelkű gyerekgyógyász orvosprofesszor, el tudja képzelni, mit tudott a pszichológiáról, másrészt a Lénárt meg technikai szerkesztő volt, egyrészt technikai szerkesztő volt a Pszichológiai Tanulmányoknál, és hát eddig került. Mindent ő csinált, gyakorlatban ő volt, de hát ugye azért a távolságot megtartották. És akik összeállították ezt a Pszichológiai Tanulmányokat, azok mind határtudományi emberek voltak, de hát *királyként ült az egésznek a tetején* a Gegesi Kiss.

8. INTERJÚALANY: Tehát neki [Gegesinek] eléggé egy ilyen, hogy mondjam, '50-es évekbeli stílusa volt. Azért nem szeretem ezt mondani, mert ő egyébként *nem volt egy ilyen vakbuzgó kommunista*, valamikor '58-ban *lépett be a pártba*, azért hogy rektor legyen, vagy ilyesmi.

10. INTERJÚALANY: A Gegesinek volt egy *kezdeményező* szerepe, de amikor mondjuk én egyetemista voltam, mi lenéztük a Gegesit.

Akadnak olyanok, akik a politikai és a tudományos térben komplex, a történelmi eseményektől függő jelentősen változó pozíciót töltöttek be, viszont politikai érintettségük, vezető szerepük mellett érvényes tudományos teljesítmény is kötődött hozzájuk. Közéjük tartozott Pataki Ferenc, akinek vezetői rátermettsége és tekintélye megkérdőjelezhetetlennek tűnt. Az alábbi szemelvények részletes betekintést engednek Pataki sokáig felfelé ívelő politikai karrierjébe, amit a NÉKOSZ-os indulás után a szovjetunióbeli tanulmányok és az ezzel egy időben valószínűleg betöltött mozgalmi aktivitás követtek, míg a Petőfi-körben játszott szerepe meg nem akasztott. Többen a nagypolitikai karrierje meghíúsulását látták, majd egyfajta párton kívüli bizalmas pártkapcsolatokkal bíró döntéshozóként tekintettek rá, aki a pedagógiából a pszichológiára váltva szakmavédőként és –teremtőként tudott fellépni, támogatva az empirikus tudományképet. '56 után ugyan háttérbe kényszerült, de szimbolikus büntetésben részesült, hiszen a börtönt, a halálbüntetést elkerülte, és az amnesztiában részesült Aczél által felkarolt emberekhez sorolták.

3. INTERJÚALANY: Szóval visszatérve, amikor ő is odajött, a Pataki ezt is remekül vette, és egy nagy, legalább 10 évig, *nagyon jó tudományos légkör* alakult ki, emberileg és tudományosan is.

4. INTERJÚALANY: A Pataki, ugye a Petőfi Kör miatt fekete lett a feneke, és akkor egy kicsit lejjebb ment, *tekintélye megmaradt*, de...

5. INTERJÚALANY: És hát ők azért eléggé ilyen *sztálinista emberek* voltak, *meg Rákosi-köszöntők*, ők írták alá a Rákosinak szóló felmagasztaló írást a Szovjetunióban tanuló fiatalok. És amikor visszajött, akkor a DISZ-nek lett a titkára. [...] És neki [Patakinak] nagyon *fontos szerepe* volt '56-ban több szereplővel együtt, merthogy a DISZ-en belül a Petőfi-kör, mint ifjúsági szervezet, az tulajdonképpen hozzájuk tartozott. Tehát a DISZ agitprop részlege, ahol a Pataki országos titkár volt, a Huszár meg agitprop, országos agitprop osztályvezető volt, az ő szerveződésük volt a Petőfi-kör. Tehát a politikai felelősséget kvázi ők kísérték. A referens pedig az úgynevezett Tánczos Gábor volt, aki egy nagyon értelmes ember volt, ismertem őt. És hát a Petőfi-kör ugye '57-ben már nem a legjobb megvilágításba került udvariasan szólva, és hát különböző mértékben hát szenvedtek ettől. Mert hát a Tánczos Gábort halálra ítélték, ugye a referenst. A Huszár Tibor az átmenetileg, azt hiszem, egy középiskolába került, Pataki meg talán egy középiskolába tanítani, és rövidesen az Országos Pedagógiai Központba került.

5. INTERJÚALANY: Tehát ő [Pataki] a *pártélet legmagasabb szintjén* volt, és azzal az emberrel ők úgy társalogtak, mintha teljesen egyívásúak lettek volna, azzal aki, a *Kádár bizalmi embere* volt, és aztán később öngyilkos lett. Tehát úgy látom, hogy [...] egy *megbélyegzett ember* volt, ugyanakkor hát az Intézet dolgozói körében, ez egyfajta respektust kölcsönzött neki, mint egy szenvedő embernek, aki hát többre lenne hivatott, mint amit betölthet. [...] *Aczél György, aki tudatosan karolta föl az ötvenhatosokat, és békítette meg őket, és futtatta őket.*

8. INTERJÚALANY: Szerintem alapvetően nagyon jó viszonyban voltak *Patakival*, nem tudom mennyire néztél utána Pataki életének, tudod, hogy ő a '40-es években már ilyen ifjúsági mozgalmi *vezér* volt...

NÉKOSZ-os, ühüm.

8. INTERJÚALANY: Igen, és utána volt egy ilyen sajátos *ambivalens* '56-os szerepe, mármint az akkori *politikai szempontjából*, hogy így, hogy ítéljük meg mi, és mivel ő soha nem volt elítélt, meg ilyesmi – most ilyen cinikusan fogalmazok –, ezért Aczél őt tartotta annak az '56-ban érintett pszichológusok közül, akivel nyugodtan lehet kapcsolatba lenni, mert nem volt igazi *szőrös bunkó rajta*.

10. INTERJÚALANY: [Pataki] a *késő kádári kultúrpolitika megtestesítője volt, az aczéli irányzatnak*. De ezt ő, hogy mondjam, utólag ezt ő visszatekintve rugalmasan képviselte. Annak ellenére, hogy ő egy merev ember, ő ezt rugalmasan kezelte. És az Intézetnek egy jó időszaka volt, a Pszichológiai Intézetnek, mert elég jók voltak a kapcsolatai, szóval ő nagyon sok embert... [...] Hát a pesti hatóságokkal. Ezek olyan dimenziók voltak, amiket én aligha tudtam átlátni.[Patakinak] van egy ilyen mítosza is, hogy ő egy *titkos ellenálló*, ami persze nem volt, mert ő egy *óvatos politikus* volt.

A 10. interjúalany a politikai elhelyezkedés alapján ragadta meg a (klinikai) pszichológusok csoportját, akikre általánosságban az apolitikus attitűdöt tartotta jellemzőnek. Hasonló álláspontot képviselt a 11. interjúalany, aki a politikai befolyás gyengülését is detektálta, ugyanakkor a nyílt ellenzékiesség kizáró tényezőt jelenthetett a Pataki szemében, aki nem kockáztatott. Ezek szerint tehát a *politikai* és a *tudományos* diskurzus által kijelölt pozíciók esetében az utóbbi dominált.

Az intézményi működés leírásánál idéztem azoktól, akik az Akadémia Pszichológiai Intézetét búvóhelyekként, menedékekként jellemezték. Az alábbi 4. és 10. interjúalanytól kiválasztott szemelvényekből ezzel ellentétes nézőpont bontakozott ki, hiszen ehelyütt az elbeszélők a kiemelt káderek jelenlétét hangsúlyozták mindkét intézményben. A származás, az adott társadalmi osztályhoz tartozás mint egyik fő identitásképző tényező az államszocializmusban a szakmai csoportok kialakulásában is szerepet töltött be a 10. elbeszélő szerint. Azok, akik polgári származásuknál és politikai helyzetüknél fogva bizonytalan helyzetben voltak, átérezték a fenyegetettséget, és nem ok nélkül, hiszen Mérei esete, és a pszichológiát ért korábbi retorziók élénken éltek a köztudatban. Ezzel szemben a rendszer embereinek, ehelyütt Patakinak, azoknak, akik a Szovjetunióban végeztek privilégiumok jutottak. Az elbeszélés implikálja, hogy ez a felállás idővel változott, eltűnt.

4. INTERJÚALANY: A Mérei azt mondta, hogy soha annyi hülye ember egy helyen nem volt, mint a Magyar Tudományos Akadémián. Amiben akkor volt is valami, mert a *főkáderek* kerültek oda.

10. INTERJÚALANY: A pszichológusok érthető módon nagyon *óvatosan voltak*, és féltek mindenféle olyasmitől, ami bármilyen módon a *politika a szakmát (?)*.[...] Tehát nagyon féltek, nehogy magukra haragítsanak valamilyen elvtársat, aki a pszichológia ellen, nehogy úgy járjanak, mint Mérei vagy mások, aki a börtönben voltak vagy az állásukat elvesztették. Volt ilyen a hatvanas évek eleje, közepe, mikor még itt volt erős megkülönböztettség. Pataki, azt hiszem, nyugodtabban beszélhetett, mert ő ennek a *rendszer embere* volt. A pszichológusok között sokan voltak, akiket polgári származásának minősíthettek. Ez azért nagyon látszott a későbbiekben, ez a megoszlás. Tehát a Pszichológia Intézetben is, ahol Martonné volt, és Martonnéről tudni lehetett, hogy elég vallásos, katolikus, egyházi iskolába járt. Keresztény, úri középosztályhoz tartozó személy volt, míg ott a Pszichológia Intézetben többen a *Szovjetunióban végeztek*, (...) és jó kiemelt *káderek* voltak. Hát ezt az egyetemen is lehetett érezni, és a Martonné, aki ott tanított [.]

10. INTERJÚALANY: Hát a pszichológus berkekben kevés volt, mert a *klinikai pszichológus társaság* az nagyon *apolitikus* volt, szóval nem mindenki, de azért a többség a karrierjét építette. Inkább *erős volt ez a szakmai azonosulás*, tehát ami bennem sosem volt olyan erős, de az évfolyamtársak többségében erős volt: ez a szakmai, ami ma is működik, tehát egy erős elkötelezettség a klinikai szakmai irányban, és ez eléggé meghatározó volt, és kevésbé vagy kevesen voltak közülük, akik ezekben a *megmozdulásokban részt vettek*, vagy akárcsak *szimpatizáltak* volna vele.

11. INTERJÚALANY: De én például az [33:42] *KISZ tag se voltam, párttag se voltam soha*, és engem felvettek, tehát... Na szóval azért mondom, hogy amikor én odakerültem, annak már kisebb volt a hangsúlya, gondolom nem, és *senki nem gyakorolt rám nyomást, hogy lépjek be a pártba*. [...] De hát az én kollégáim között nem nagyon voltak párttagok. Tehát a közvetlen kollégáim között. Tehát ez, én ha, most ugye erre kéne felelnem, akkor azt mondanám, más szemszögből, hogy az én főnököm, a Pataki valószínűleg nem vett volna oda nyíltan ellenzéki embert [...] De, azt hogy, olyan, mint én, meg mint a többiek, akik nem voltak párttagok, és nem voltak, nem írtak ideológiai [...], azokat, hát odavette és eltűrte.

Megkülönböztetett címke ragadt azokra, akik a Szovjetunióból jöttek, majd azonnal pozíciót nyerhettek. Az 5. interjúalany szemelvényében Mátrai és Gegesi Kiss morálisan negatívan bemutató idézetekkel szemben, Bartha Lajos és Salamon Jenő bizonyos erkölcsi erőit nem vitatja el az elbeszélő. Bartha amellett, hogy hivatásos honvédtisztként szolgált, a leningrádi Herzen Pedagógiai Intézet aspiránsa volt 1955-58 közt. A Pszichológiai Intézet igazgatását Molnár Imrétől vette át 1965-ben, valamint a Fejlődéslélektani Osztályt vezette. Salamon Jenő szintén fejlődés- és neveléslélektannal foglalkozott az ELTÉ-n. Hunyady (2006a) úgy emlékszik vissza a korszerű, nyugati pszichológiát képviselő Barkóczi-Putnoky-tanszék mellett működő Salamon-tanszékre, mint ami a keleti, szovjet pszichológiát honosította meg itthon. Személyiségük és tevékenységük hatásáról sokat elárul az is, hogy más kortársukkal ellentétben (pl. Kardos, Marton Magda, Pataki Ferenc) nehezen fellelhetőek róluk szóló dokumentumok és pályatársaik visszaemlékezései.

A politikai befolyás döntő szerepét a tudományos teljesítmény felett főként az újraintézményesülés elején értékelték jellemzőnek. Mindezt megerősítette, hogy a politikailag kedvezményezettek a tudományos közegben olykor szokatlan, máskor szabálytalanul érvényesültek, ahogy azt Bartha Lajos dolgozatának titkosítása mutatja. Ezek alapján többnyire ők képviselték azokat a pártemberek, pártkádereket, akik karrierútját kiköveztnek látta környezetük, de szakmai teljesítményüket nem értékelték nagyra, noha intézményi tevékenységüket elismerhették. Más esetben, a szintén 5. interjúalanytól vett másik idézetben a szovjet képzés erős szakmán belüli ellenállást váltott ki egyesekből, ami a tudományos térbe való betagozódását nehezíthette olyanoknak, akik valóban teljesíteni akartak. A 8. interjúalany beszámolója alapján viszont a rendszertől való távolságtartás jelentett hátrányt, hiszen az álláshoz jutási esélyeket szűkíthette, mivel a pozíciók elsősorban a keleten végzett kollégáknak álltak nyitva. Ez a lehetőség ugyanakkor nem bizonyult olyan értékesnek számukra az anyagi körülmények okán. A Szovjetunióban való végzés a 10. interjúalany elbeszélésében viszont nem csupán karrierlehetőséget nyújtott, hanem ezért cserébe aktív politikai tevékenységet is, tehát a kint végzettek a rendszer elkötelezettjeinek számítottak.

5. INTERJÚALANY: Bartha Lajos egy érdekes egyéniség volt, ő párhuzamosan volt, a Salamon Jenő volt egy *Szovjetunióban képzett ember*, a másik volt a Bartha Lajos, és a Bartha Lajos eredetileg katona volt. Az egyik egy fodrász, a másik egy katona, nem tudom. És nevezetessége volt a Bartha Lajosnak, hogy ő, a *Szovjetunióban kandidált*, és talán három-négy éves gyerekek valamijével foglalkozott, de valamilyen tényleg kitapinthatatlan oknál fogva és ez a rendszer komikus vonása lehetett, ezt titkosították,

tehát soha nem tudtuk meg, hogy mivel foglalkozott. [...] Egyébként nem volt egy rosszabb indulatú, tehát ebben a *pártember* műfajban egyik sem.

5. INTERJÚALANY: Rendkívül sajátos helyzetbe került szegény Váriné, mert ő egy nyitott, értelmes nő volt, de nem volt ugye pszichológus végzettsége meg a *Szovjetunióból jött*, a Martonnék meg ezt a műfajt nem nagyon szerették, mert ők beásták magukat mélyen ebbe a talajba, és onnan tanúsítottak *ellenállást* mindennel szemben, ami a *Szovjetunióból jött*.

8. INTERJÚALANY: Barkóczy, kiharcolta valamilyen furcsa módon, hogy kapjak én is meg Kónya Anikó is - mert valahogy párhuzamosan ment az életünk akkor - ilyen gyakornoki állást a minisztériumtól egy olyan ösztöndíjat szerzett nekünk, ami visszajövő *Szovjetunióban végzett diákok lemondott ösztöndíjai* voltak.

10. INTERJÚALANY: A *Szovjetunióban végzett*, és az én megítélésem szerint, annak idején, aki a *Szovjetunióban végzett*, az *lefedte a karriert*, tehát a *párt garantált neki állást*, és pluszban is kellett neki teljesíteni, tehát azt mondták neki tán, hogy minden olyan jelenséget, amit ő tapasztalt és károsnak vélt, azt jelentenie kellett neki.

A Szovjetunióban végzés bár kívülről lehetőségekben, előnyökben mutatkozott meg a pályán, a 6. interjúalany beszámolója alapján viszont engedelmességet követelt. Eszerint utasításra tanult pszichológiát, nem saját döntéseként. Ezzel összhangban később beszámolt arról, hogy a szakma mellett nehezen tudott elköteleződni, és az álláshoz jutás hosszú távon nem jelentett akkora előnyt, ami kihatott volna egy egész tudományos pályafutás végéig.

6. INTERJÚALANY: Viszont kaptunk egy kitűnő orosztanárt, és akkor jártunk ezekre az orosz órákra, ami üdítő volt és fantasztikus, míg aztán, *azt a döntést hozták, hogy menjünk pszichológiára*, mert az áll legközelebb ahhoz, ami.

A személyes történetekben az *individuális képességek diskurzusa* kapott hangsúlyt. Ennek megfelelően főként pozitív jelzőkkel írták le az elbeszélők kollégáik intellektuális képességeit. Két szereplő kiemelkedik: Kardos és Martonné szakmai megítélése egyöntetűen pozitív, az interjúalanyok tudományos hatalommal, befolyással bíró személyekként beszélnek róluk. Marton Magda kezdetben személyiségtipológiai kutatásokat folytatott, majd a kognitív idegtudományon belül a figyelem-észlelés témakörét kutatta

3. INTERJÚALANY: A Kardosról, ugyanakkor azt is tudtuk, hogy egy *szakmailag meg igen magasan a fent lebegett*.

4. INTERJÚALANY: Kardos egy teljes, egy *nagyszerű, nagytudású ember* volt, soha senki olyan pontosan nem fogalmazott, mint ő.

4. INTERJÚALANY: És a Kardos szemináriumra is jártam, és ott a Marton Nadi gyakran adott elő. És ő... *fantasztikus jó színvonalú és nagyszínvonalú* tudásanyagot hozott, és hát óróla látszott az, hogy teljesen *profí* a-a külföldi szakirodalomba’.

9. INTERJÚALANY: Hát, ööö a technikát, és a gondolkodásmódot, azt... szóval tulajdonképpen *tanultam én rengeteget* a Barkóczytól, az egész általános pszichológiát tőle tanultam. A Martonnétól *rengeteget lehetett tanulni gondolkodásmódot, kreativitást*, hasonlót. A technikát, azt az ember a laboratóriumban saját magától tanulta meg. Ööö, rengeteget tanultunk a Grastyántól, tehát, tulajdonképpen, ha azt mondom, hogy három ember akkor ez a Martonné, a Barkóczy, meg a Grastyán volt, akitől mi tanultunk.

9. INTERJÚALANY: Martonné egy *állati okos nő volt, rettenetesen kreatív*, akinek a gondolatai, meg az egész elképzelései, azok lényegesen előbbre mentek, mint ahol tartott az a technika, amit mi csináltunk.

11. INTERJÚALANY: Pataki is [hatott rám], az, ő mindenképpen, ott dolgoztam nála, Engländer, Hantos. [...] És, hát *Martonné az nagyon jelentős egyéniség volt*, és az egész gondolkodása, lénye. [...] És hát a kollégák közül Czigler is, hát ők, ezek elsősorban a, a velük való beszélgetések...

12. INTERJÚALANY: [Kardosnak e]l *nem feledhető* előadása a Thorndike-kísérletnek az ismertetése. Azt valami olyan *szellemesen* tudta előadni, hogy a macska meg a hal, hogy az egy olyan primér élményem. [...] Aztán már inkább a Putnoky Jenő előadásaira emlékszem, [...] *nagyon jó előadó* volt, nagyon kedves ember.

Összefoglalás:

A személyes történeteket át- meg átszövik a politikai és a személyes kapcsolatok diskurzusai, egymáshoz képest változatos formában. Eszerint az államszocializmus alatt nem csupán a politika itathatta át a szakmai kapcsolatokat, hanem a hivatalos térben a személyesség egyfajta tökévé és befolyásolási eszközzé is válhatott a politikummal szembenállva, máskor azzal együtt. A szakmán belüli pozíciót a politikai hovatartozás változó mértékben és irányban, de befolyásolta, hiszen az álláshelyek, vezető pozíciók betöltésében előnyt élvezhetett az, aki megbízható pártkötődéssel bírt, illetve a származása sem jelentett akadályt. Ugyanakkor a párthoz való kötődés nem feltétlenül stabilizálta a pozíciókat, hiszen ahogy a tágabb hazai pártpolitikai színtéren, úgy a pszichológiai közegben is olykor rivalizáltak, ütköztek egymással a (privilegizált) szereplők, melynek következtében elveszíthették befolyásukat, háttérbe szoríthatták egymást. Tehát ilyen szempontból a politikai hatalomgyakorlás változékony dinamikája a tudományos intézmények vezetői pozícióinál is érvényesült. A politikum a tudományos karriert markánsan, de gyakran nem végletesen meghatározó erőként jelent meg. A végesség érzetéhez feltehetően hozzájárul a tény, hogy évtizedekkel később egy másik társadalmi helyzetből tekinthettek vissza a szereplők az újraintézményesülésre, ahonnan jobban látszik, ki mit érhetett el pályája során (az viszont nem látszik, hogy milyen törekvések és kezdeményezések haltak el időközben visszahozhatatlanul). Az elbeszélők mások politikai stratégiáit gyakran morális beszéd módban értékelték, és ebbe a diszkurzív térbe maguk is belekerültek, amit elfogadható morális törekvések felmutatásával igyekeztek ellensúlyozni az identitásuk védelmében. Tehát azt követhetjük figyelemmel, hogy az elbeszélők mások esetében milyen érvényesülési lehetőségeket és szándékokat feltételeztek, valamint saját maguk esetében milyen szakmai, politikai stratégiákat követtek, illetve milyen pozíciókat kínált fel nekik a Kádár-rendszer.

5 Diszkusszió:

A kutatási céloknak megfelelően azt vizsgáltam, hogyan alakította az újrainstanzmentesítés szakasza a hazai pszichológiát, és a résztvevők elbeszéléseikben hogyan formálják az emlékezetét. Ez a komplex, egyszerre egyéni, személyes, bizalmas és kollektív, hivatalos, nyilvános emlékezeti munka aktív és nem lezárult, a jelen és a múlt folyamatosan változó, bonyolult viszonyában tárult fel, melyben kutatóként én is bevonódtam. Az újrainstanzmentesítés intézményi történetét a levéltári dokumentumokból rekonstruáltam, melyek alapján az ELTE és a MTA Pszichológiai Intézetei hasonlóan korlátozott, bizonytalan egzisztenciális térben kényszerültek életben maradni a '48/49-es évektől az '57-58-as évek enyhülést hozó időszakáig. Ez a két intézmény a legkeményebb megszorítások idején is megmaradt, bár létük nem volt biztosnak nevezhető. Az enyhülést követően pedig változó formában működtek tovább. Kimutatható, hogy a pszichológia tudományképét a hivatalos politikai elvárásokhoz igyekeztek közelíteni, mely utólag védekező gesztusként interpretálódott, a kor nyelvezetében ugyanakkor az érvényes pszichológia alkalmazásaként fogalmazták meg a szereplők. A Sztálin halálát követő tudománypolitikai fordulat értelmében a pszichológia a vasfüggöny mögötti országokban nagyobb támogatást nyert, ennek köszönhető a diszciplína hazai újrainstanzmentesítése. Ennek következtében rámutattam a tudományképben bekövetkező változásokra, a normatív, szovjet tudománykép hatásának oldódására és formálódására, melynek intézményi leképeződéseit és a középpontba került főbb témáit is azonosítottam. A '60-as évek folyamán az intézményvezetésben történt változások gyakran az eltérő tudományos igényeket és elvárásokat is tükrözték, előtérbe kerültek a pragmatikus, operatív szakmamenedzselési kérdések, a színvonal-növekedés és egy egzakt, tudományos pszichológia képviselője.

Ráműtattam, hogy a diszciplína formálódása nem egy természetes önfejlődési folyamat eredménye, hanem a társadalmi-politikai és szakmán belüli, személyes hatalmi tényezők kölcsönhatása. A hatalmi kérdések az interjúkban három fő tematika mentén szerveződtek. Az életútinterjúk egyik fő témáját a pszichológia megragadásával kapcsolatos diskurzusok képezték, ami azzal magyarázható, hogy a sztálinizmus deklarációja után az újrainstanzmentesítés fontos feladata letta pszichológia lényegének megfogalmazása az az intézményrendszer, szakmai presztízs megszilárdítása mellett. Ebben a folyamatban a pszichológusok nagyobb befolyásolási lehetőségre törekedtek, nem csupán passzív végrehajtói lettek a hivatalos tudománypolitikának. A tudományos elképzelések aktív képviselője viszont nem feltétlenül az adott politikai kurzussal szemben történt, ami kétségbe vonja azt a képet,

hogy a pszichológusok áldozatai vagy szabadságharcosai lettek volna az elnyomó hatalomnak. A levéltári dokumentumokhoz hasonló tudományképek is kibontakoztak az interjúkban, viszont annál jóval sokszínűbb, változatosabb, egymással gyakran vitázó, versengő beszédmódok is megjelentek, gyakran magukon hordva az aktuális politikai diskurzust. Az életútinterjúkban érzékletesen megjelentek a tudományos tevékenységet leíró és azt értékelő elbeszélések is, melyek főként a politikai nyomás oldódásával hozták összefüggésbe a lehetőségek gyarapodását. Az intézmények szerveződésével kapcsolatban azonosítottam a legtöbb szerteágazó, egymást kiegészítő, egymással párhuzamosan is ható, akár ellentétes diskurzust, melyek ugyan mind kiemelték a fejlődés vonulatát, de annak árnyalt, kritikus és hiányokkal terhelt vonatkozásait sem hagyták érintetlenül. A félelem, ami az intézmények létét és az egyének egzisztenciáját veszélyeztette erős képekben nyilvánult meg, és óvatos, visszafogott, olykor az eredeti tudományos elképzeléseket mellőző választásokban nyilvánult meg. Ezekben a megnyilvánulásokban a hatalomgyakorlás brutális erejét beszélték el többen is, ami a kutatókat erősen korlátozta ágenciájukban. Az intézményrendszer hivatalos kiépülésében a szereplők többé-kevésbé együttműködő vagy vezető szerepet is vállaltak, ami a kádárizmus konszolidációs politikájához illeszkedett, mely szerint a politikai vezetés pacifikálta a társadalmat, az értelmiségi csoportok nagyobb szabadságra tehettek szert (Rainer M., 2004). A létrejövő testületekben és szakmai fórumokban a pszichológusok együttműködően vettek részt, alapvetően pozitív szakmai szerepet tulajdonítottak nekik. Az intézmények légkörét az intenzív elnyomás félelme után nem csupán a lelkesedés, optimizmus, hanem a hatalmi dinamikák is meghatározták, melyek olykor politikai ügyekben manifesztálódtak (pl. Martonné feljelentése). A szövegekben ugyanakkor ingadozott az alanyoknak tulajdonított ágencia és a külső politikai térnek tulajdonított függőség mértéke, vagyis a hatalommal rendelkezés mértéke. Ennek következtében az elbeszélők olykor távolították a személyes bevonódást és felelősséget, illetve a teljesítmények esetében könnyebben hangsúlyozták szerepüket. Bár a stratégiai intézmények pozícióiban érvényesültek a rendszer osztály, politikai lojalitás alapú szelekciós elvei, ez a hatás mégsem vált áthatóvá. A kutatók a mérséklődően szűkös erőforrások felhasználásával és némileg irányítottan (pl. konferenciákra utazás keretek közé szorítása, bizonyos politikailag érzékeny kutatási kérdések kerülése), olykor kompromisszumok árán kibontakoztathatták tudományos munkájukat. Az életútinterjúk további nagy témáját a személyes történetek adták, melyben az elbeszélők igyekeztek elhelyezni magukat és egymást abban a szakmai térben, mely olykor politikai, morális, tudományos és személyes kapcsolati elemekkel telítődött. A viszonyrendszerekben megjelentek a kádárizmus hatalomgyakorlási, befolyásolási lehetőségei: a színpalak mögött

megkötött informális egyezmények formájában, a hallgatás, a hivatalos nyelvet felhasználó és kifordító közlésmódok (Rainer M., 2011). A személyes történetekben a rendszerhez való idomulás, kötelező elvárások teljesítése és a választás lehetősége is szóhoz jutott, az elbeszélők mintegy mérlegre tették egymás és saját cselekedeteik súlyát. Ezek a diskurzusok a politikai hatalom viszonylagosságát támasztják alá, melynek következtében az egyéni felelősség és döntési lehetőség értékelésre szorult.

A magyar pszichológia újraintézményesülése nem egyedülálló nemzeti történet, amennyiben a környező országokban a pszichológia múltjában hasonló jelenségek játszódtak le (Hoskovcová, 2010; Kojevnikov, 2000; Konarski, 1974; Marinkovic, 1992; Razran, 1958; Zajonc, 1957). Magyarország és a keleti blokk többi országa a földrajzi elhelyezkedésének és politikai berendezkedésének következtében a kelet-nyugat tudományos orientáció dilemmájával találkozott. A pszichológia helyzetének enyhülését közvetlenül a szovjet politikai és tudományos eseményekből szokás levezetni (Kovai, 2016). A magyarországi pszichológia újraintézményesülését tehát nem tisztán tudományos igények hívták életre, nem a pszichológiai diszciplína természetes önfejlődése, hanem politikai döntések és folyamatok következménye is volt.

A szocialista berendezkedés a társadalom építéséhez alkalmas eszközt látott a pszichológiában (Szmirnov, 1960), de mint ahogy arra már utaltam, a pszichológia nem az egyetlen tudomány volt, mely az '50-es évek végén, '60-as évek elején újjászerveződhetett. A szociológia szintén hasonló történettel bírt (Romsics, 1999c). A pszichológia fejlődését ünneplő lelkes beszámolók esetében figyelembe kell venni azt is, hogy a diszciplína más tudományokhoz képest milyen relatív pozíciót töltött be. Romsics (1999c) ugyanis amellett érvel, hogy Kádár-rendszerben a tervutasításos gazdasági rendszer miatt a társadalomtudományok közül a közgazdaságtan töltött be kitüntetett szerepet, továbbá Lukács György Budapesti Iskola tettek szert nemzetközi hírnévre, végül az ellenzék, a tudományos kritika szerepét néhányan a szociológiában vélték felfedezni. Bár a pszichológia úgy tűnik, hogy nem vált a szocializmus központi erejévé, melyben az elvi kiürülés is szerepet játszott, és technokrácia erőteljesebb hatóereje, mindenesetre a kádári semlegesítési politikának köszönhetőek olyan engedmények is, melyek általánosságban a szakfolyóiratokhoz való hozzájutást, a korlátozottan engedélyezett külföldi utazásokat is támogatták (Rainer M., 2004). Illetve a szocialista tömegkultúra megjelenésével bizonyos elméleti kutatásokat is ösztönöztek, melyekben többek közt a szociálpszichológia is helyet kapott (Kalmár, 2004).

Egy későbbi átfogóbb kutatás kiterjedhet az egyéb, kisebb tudományos helyszínre, más intézményesülő pszichológiai területet (pl. klinikai pszichológia) is érinthet, valamint a '70-es

évekre is átnyúló eseményeket, jelenségeket is fontos lenne feltárni, hiszen az általam beazonosított diskurzusok egy része átnyúlik a rákövetkező évtizedre és más intézményekre, alterületekre is. A levéltári anyagok további feltárásánál érdemes lehet bevonni a MTA Kézirattárában található anyagokat, melyben az akadémikusok személyes feljegyzései, kéziratai találhatók. A tágabb politikai közeg hatása pontosabban megragadható lehet, olyan írásos anyagokon és további interjúkon keresztül, melyek a felsőbb szervek, mint az Oktatási Minisztérium, és kitüntetett politikus szereplők, mint Aczél György szerepét részletezik. Természetesen további még elérhető és nyitott pszichológus képviselők is bevonhatók lehetnének a kutatásba, illetve az egyéni politikai szerepvállalást és befolyást némileg tisztázhatják, pontosíthatják az Állambiztonsági Levéltárban fellelhető dokumentumok is. Az interjúkat továbbiak felvételével lehetne bővíteni, továbbá más perspektívából is érdemes lehet elemezni, ami a szakmai élettörténet során kirajzolódó közös állomásokra, hatásokra mutathatna rá.

A háromféle forrás, vagyis a levéltári anyagok, a pszichológia történetét különböző időben érintő és feldolgozó írások, valamint a tudományterület képviselőivel készült pályainterjúk egységes történeti ívet vázoltak fel. A múltat jelen időben rögzítő archivált anyagokban (ELTE Lélektani Intézet 1951. évi munkaterve, 1949. évi beszámolója, [1950]) és a legkorábban keletkezett tanulmányokban (Gegesi Kiss, 1960; Pataki, 1977) közös szál, hogy a közelmúlt elnyomását nem magyarázták meg, legfeljebb burkoltan utalnak a pszichológia válságos időszakára. Vagyis a pszichológia fejlesztése és a változás anélkül indult meg, hogy tisztázódhatott volna a múltbeli helyzet. Ehelyett erőteljesebb hangsúlyt kaptak a jelen eredményei és hiányosságai, illetve a jövőbe vetett remények és tervek. Az interjúk ezekhez képest már erőteljesen múltba tekintőek és átfogóan értelmezik a pszichológia történeti és politikai meghatározottságát, valamint a történések konkrét személyekhez kötődve, történetekben és kommentárokból bomlanak ki. A fenyegetettség és a korlátok erőteljes hatása domináns beszédmódként volt megragadható az '50-es évek közepéig, de ezt követően az enyhülés elbeszélésével, azzal párhuzamosan is megragadható maradt.

A szakma korabeli képviselőinek pszichológiatörténeti írásai az újraintézményesülést jellegzetesen *fejlődés* diskurzusba ágyazzák, mely a pszichológia terjeszkedését, legitimé válását, hivatalos támogatottságát üdvözli. Ez a beszédmód a pszichológiát úgy mutatja be, mint ami természetszerűleg folyamatos fejlődésben haladna előre, és a progressziót csupán a kívülről jövő kéretlen akadályok és rendellenes gátak akaszthatják meg. Ugyanakkor az újraintézményesülés hazai közegében a fejlődés diskurzusa különbözik a Harris által kritizált haladó tudomány elvétől (Harris, 2009). A fejlődés diskurzusa ugyanis azt a képet közvetíti a

magyarországi pszichológiáról, hogy az az ötvenes évek második felének kedvező tudománypolitikai fordulatától kezdve folyamatosan növekedés és fejlődés jellemezte a tudományterületet. A finom különbség abban mutatkozik meg, hogy míg Harris a haladásba vetett hit mögött átfogóan a pszichológia modernizmusát látta, addig a fejlődés diskurzusa a magyarországi pszichológia intézménytörténeti kontextusába ágyazódik, melyet az 1928-1936 közti intézménykezdeményei után nem sokkal majd egy évtizedes elhallgatás, elnyomás, illetve mellőzés akasztott meg. A megszakítottság és a folyamatos újrakezdés dinamikája tudatosan átélt tapasztalata volt a szakma képviselőinek a XX. század során (Hunyady, 1996; Pataki, 1977; Pléh, 1998a). Az elmaradottság és a fejlettség összevetésével az interjúalanyok az adott politikai közeg hatását érzékeltették, a diszciplína kezdetleges állapotát, a munka körülményeit, illetve a nyugattal való összehasonlításból hátrányos helyzetüként hozták ki a hazai pszichológiát.

A fejlődés diskurzusa ugyan hasonlítható a Ben Harris által leírt nyugati pszichológiában gyökerező ünnepélyes, prezentista, a status quo-t erősítő történészi hagyományhoz (Harris, 2009), de nem azonos vele, mert a magyarországi pszichológia '50-es évekbeli szüneteltetése az újraintézményesülés alatt felduzzasztotta a gyarapodásba és növekedésbe vetett reményteli narratívákat. Egyrészt természetesen érthető a fejlődés és a megújulás hangsúlyozása, ugyanakkor ez megakadályozta a múlt tisztázását (pl. Gegesi Kiss Pál nyitószövege a Pszichológiai Szemlében magyarázat nélkül hagyja a pszichológia közel 10 éves háttérbe szorulását), vagy épp nem vett tudomást bizonyos előzményeiről (mondjuk Mérei pszichológiai törekvéseiről és bebörtönzéséről vagy Várkonyi Hildebrand intézményalapításairól). Így a felélénkülő pszichológiának feltehetően sokkal bonyolultabb viszonya volt hagyományaihoz, hiszen legitim pozícióját elnyerve nem ott folytatta, ahol abbahagyta a negyvenes évek végén. Pléh (1998a) ezt a viszonyt úgy interpretálta, hogy a pszichológiának múltja volt, de hagyományai, követendő elődei annál kevésbé. Ezt kutatásom alapján azzal egészíteném ki, hogy olykor a múltja is hozzáférhetetlennek bizonyult, mivel a Rákosi-érát követő kádári konszolidációban a pszichológiának jelentős társadalmi szerepet szántak a hidegháború tudományos fegyverviselésében, amiben csak a jelen, illetve a jövő kapott szerepet.

Az újraintézményesülő hazai pszichológia képviselői tisztában voltak a nyílt politikai-társadalmi hatással, amit az államszocializmus a tudományra gyakorolt. Ezt a tényezőt angolszász kritikai értelmezésekkel ellentétben nem szükséges felszínre hozni (Teo, 2006a). Emellett az a kritikai szempont is másként értelmezhető, ami a pszichológiai elméletek és gyakorlatok elnyomó erejére törekszik rámutatni (Fox & Prilleltensky, 2009; Gough és mtsi., 2013; Harris, 2009), hiszen a történelmi szövegek és az interjúk is sokkal inkább a pszichológia

korlátozottságát és elnyomását húzták alá. Egész egyszerűen a magyarországi pszichológia nem bírt akkora apparátussal és társadalomformáló erővel, mint a nyugati országokban (Rose, 1998). Bár a vasfüggönyön túl is felismerték a pszichológia társadalomformáló erejét (Gegesi Kiss, 1958; Szmirnov, 1960), de a kezdeti lelkesedő építkezés mérséklődését követően nem számoltak be markáns társadalmi beavatkozásokról. Az interjúk résztvevői pedig többnyire távolságtartó, vagy apolitikus pozíciót töltöttek be a rendszerhez képest, és ez az alapállás gyakran *morális diskurzusba* helyeződött. Más kérdés, hogy szórványosan rátalálhatunk a pszichológia állambiztonsági célokból való felhasználására (Lányi, 2005), az államszocializmus alatti pszichiátria politikai összefonódásaira (Kovai, 2016), és az egyik interjúalanytól elhangzott belügyi szereplőket bevonó pszichológiai képzésre is, az, hogy a pszichológia politikai szerepet is betölthet, a dokumentumokban és az interjúkban gyakorlatilag nem jelent meg. Ezzel szemben megjelenik viszont az a kritikai szempont, mely az adott tudományos közeg egyedülálló működését, értelmezhetőségét keresi. Ez leginkább a nemzetközi vérkeringéshez való kapcsolódás korlátozottságában jelenik meg, amellyel összefüggésben a lokális hang megtalálása nem merült fel szempontként. A hazai pszichológia fejlettsége a nyugathoz való felzárkózásban vált leginkább megragadhatóvá.

Az interjúalanyok elbeszélésében hangsúlyossá váltak a pszichológia lényegét érintő diskurzusok. Ezeken belül megfogalmazódtak az alternatív-hivatalos tudományossággal kapcsolatos ellentétek, és az a törekvés, hogy az alternatív megközelítések hivatalosan elfogadottá váljanak, hasonlóan Pléh (1998b) meglátásához. Ezekben a kijelentésekben a tudományos mező hierarchikus felépítése érhető tetten (Bourdieu, 2005). A tudományos térbe beférkőző politikai beszédmód olykor a hivatalossal, a beszélő által támogatott *igazi* tudománnyal szembenálló elképzelések megkérdőjelezésére irányult. A tudományos térben nem csupán erős versengés mutatkozott meg, de a résztvevők hajlamosak voltak kétségbe vonni az általuk képviselt tudományképtől eltérő pszichológia tudományosságát, különösen, ha a más szereplők politikailag érintettek voltak, és ha az adott tudományos irány kevésbé volt elismert. A domináns irányzatokat kritizáló elbeszélések nem a tudománytalanságot firtatták, hanem a tudományosság beszűkítő és problematikus felfogását. Mindezt igazolja Bourdieu (2005) állítása, hogy a tudományos mezőben a kisebb tőkével rendelkezők mozgástere csekélyebb, így kevesebb befolyásolási lehetőségük lehetett, miközben a hatalmon lévők érdeke, hogy az egyetemességnek tartott tudományos elveiket életben tartsák. A politikai elnyomással szemben megfogalmazódott a tudomány tekintélye is kétségbe vonva a befolyásos szereplők, elméletek legitimitását, különösen időben eltávolodva az adott korszaktól. A tudományosságot meghatározó diskurzusok tulajdonképpen retorikai elemekként, a meggyőzés politikai

eszközeiként működtek (Teo, 2006a), és azért is váltak jelentőssé, mivel a pszichológia korlátozását, tudománytalanná nyilvánítását követően igazolniuk kellett a vádak hamisságát.

Mindezzel összefüggésben a politika és a tudomány közti határvonal meghúzása és a kettő egymáshoz való viszonya folyamatos egyeztetésre szorult. A politikai hatás az elnyomás, korlátozás, enyhülés váltakozó formájában mutatkozott meg, mely olykor a tudományos karrierben megélt szabadságot is lehetővé tette. A marxista pszichológia egy darabig bizonyos fokú veszélyt jelentett a pszichológia tudományosságára, bár többen követendő irányt láttak benne, miközben a marxizmus mind nyugatabbra, mind keletre legitim tudományos eredményeket produkált (Gordo és Rodriguez, 2015). Pléhvel (1998c) ellentétben kétséggel fogadom azt az elképzelést, hogy a kutatásban megjelenő tudományos ethosz egyértelműen párhuzamba állítható lenne az egyéni ideológiai elköteleződéssel is. Ennek oka egyrészt az adott tudományág működése: bizonyos területek természetükből adódóan politikailag kitettebbek voltak (ld. szociálpszichológia), míg a klinikai pszichológusok apolitikusabbak maradhattak. Emellett a szovjet irodalom és kutatási irányok követése még nem vált egyenértékűvé az ideológiailag elkötelezett tudományos gyakorlattal. Az interjúkból kiviláglik, hogy az egyéni politikai pozícióból (pl. párttal bizalmas viszony) nem feltétlenül lehetett levezetni egy annak megfelelő tudományideált. Lehetett az akkori nemzetközi tudományosságnak megfelelő, univerzálisnak tekintett pszichológiát művelni úgy is, ha valaki erősen beágyazódott a politikai erőterbe. Továbbá a politikai elköteleződés nem feltétlenül járt együtt személyes meggyőződéssel, hanem karrierlehetőséget, hatalmi pozícióhoz való hozzáférést kínált. Az sem elhanyagolható, hogy a tudományosság-szakmaiság diskurzusa szembekerült a politikai, és ezzel egybemosódóan a társadalomformáló elképzelésekkel, mely szerint a tudományművelésnek nem feladata közvetlen társadalmi problémákra, igényekre reagálnia. Ennek következtében bár a pszichológia a szocialista társadalom építésében szerepet kapott (Szmirnov, 1960), a pszichológia társadalomformáló szerepéről szóló diskurzus se az interjúkban, se a pszichológiatörténeti írásokban nem volt fellelhető. Ugyanakkor fontos hozzátenni, hogy a kutatás fókuszán kívül eső időszakban, a '70-es években igenis érvényesültek a pszichológia társadalmi szerepét és hasznát firtató diskurzusok, melyek további fontos elemzés alapját képezhetik a jövőben.

Mivel a pszichológiával szemben társadalomépítő elvárásokat támasztott a politikai hatalom (Szmirnov, 1960), illetve a diktatúra szemében minden átpolitizálódott, ezért a tudományos élet főszereplői közül sokan sok szempontból a politikai térben mozogtak: a pszichológia politikai és személyes viszonyok színterévé alakult. Bár a pszichológia 1956 után – hozzátennem, fokozatosan – elveszítette korábbi ideológiai jelentőségét és politikai szerepét,

és a pszichológusok apolitikus magatartást öltöttek magukra (Kovai, 2016), a két állítás valójában mégsem mond ellent egymásnak. Ugyan az elnyomás politikai fenyegetettsége csökkent, a pszichológia (különböző ágazatai) többé már nem jelentettek veszélyt, ami ellen erőteljes eszközökkel, cenzúrával, betiltással kellett volna reagálni. A pszichológia területe természetesen széles, színes és korántsem egységes képet nyújtott, amelybe belefértek a tudományosság ethosát valló apolitikus szereplők (pl. klinikusok is), bizonyos értelemben politikai távolságtartásukkal implikálva ellenzékiességüket, amennyiben igyekeztek kivonulni a mindenre kiterjedő átpolitizáltságból.

A pszichológiatörténeti tanulmányokban a személyes kapcsolódások eddig nem váltak a történeti elemzések reflexív tárgyává, mivel a szerzők a tudományos távolságtartás hangján beszéltek el a diszciplína eseményeit, miközben ők maguk is több ponton hozzátartoztak a pszichológia ezen korszakához. A pszichológiatörténeti írások műfaji korlátaival ellentétben, melyek távolságtartó, személytelen attitűdöt kívánnak meg, az interjúkban gazdagon feltárulnak a személyes tapasztalatok, viszonyok. A személyes diskurzus többről szól, mint az egyéni szimpátiák, nem tudományos viszonyok pusztá leírása. Valójában a hazai pszichológia egyik specifikus vonását jelenti, mely szerint az erősen informális (Pléh, 1998b), olykor érzelmetelített volt, ami kihatottak a tudomány művelésére és alakulására. Ez egy fontos különbség lehet a nyugati pszichológia tágabb, erőteljesebben intézményesült jellegéhez képest, mely a személyes, érzelmi vonatkozások hiányában professzionálisabbnak hathat. A politikai a személyes diskurzussal keveredhetett, nem csupán egymással ellentétes beszédmódként jelentek meg, hiszen a politikai szereplőkkel való bizalmas viszony személyes és tudományos eredményeket is eredményezhetett.

Az újraintézményesülés tanulmányozásához kivételesen sokat hozzáadtak az élő szemtanúk és elbeszélők, akik az adott korról értékes tapasztalatokat tudtak megosztani. A személyes érintettség miatt ugyanakkor a kimondás és elhallgatás dilemmájába kerültek az elbeszélőkre. Hiszen egyes állítások és értelmezések az élő szereplők egyéni életére is rányomhatják a bélyegüket. A velem megosztott személyes történetek egy részét tapintatból nem hoztam nyilvánosságra, másokat azért sem, mert nem kapcsolódtak a szűken vett kutatási kérdésemhez. Ezen túl viszont feloldhatatlannak tűnt az az ellentmondás, hogy kutatóként a történések feltárására, az események rekonstruálására és az egyes szereplők hatására összpontosítottam, viszont az anonimitás tiszteletben tartása érdekében egyes neveket és bizonyos részleteket maszkolnom kellett.

Összefoglalva mivel a szövegek nem a múlt tényszerű rekonstrukciójaként szerepelnek, hanem értelmezik és újraalkotják azt. Az emlékezés a felejtés kontextusába ágyazódik,

amelyben bizonyos események felidézhetővé és kimondhatóvá válhattak, mások elhallgatásra kerültek és felejtésre lettek ítélve. Talán legkiemelkedőbb példa az '56-os kezdeményezések és a személyes érintettség hiánya. Az interjúk ugyan fokozottabb önfeltárást, ezáltal érzelmetelített kutatási folyamatot és nyíltabb emlékezeti munkát tettek lehetővé, ami a nyilvánosságra hozatal fentebb említett korlátai miatt még bőven folytatható.

A sokat emlegetett és felszámolandó múlt iránti vakság valójában egyszerre általános pszichológiatudományi és társadalmi kérdés. A magyarországi pszichológiaellenes politikák ugyan megnehezítették az elődök munkájához való kapcsolódást, hiszen nem csak az emigráló pszichológusokkal, hanem a közvetlen politikai beavatkozás elhallgatásával nehezen elbeszélhetővé vált a múlt, továbbá a mindenkori jelenre való összpontosítás a mainstream pszichológia dekontextualizáló és ahistorikus emberképével is összefügg. Ebből a perspektívából érthetjük meg, hogy Pléh (1998c) szemében a magyarországi pszichológia által dédelgetett profetikus víziók miért torz és negatív képekként jelennek meg, melyek nem elég, hogy megbuktak, de elő is mozdították a pszichológia társadalmi és politikai elutasítását. Pataki (1977) ellentmondásos viszonya a marxista alapú pszichológiához – mivel egyszerre törekedett az autonóm, egzakt tudományos megismerés védelmére és a marxi értelmezési keretre (Erős, 2016; Pléh, 2016)– hasonló szkepszist testesíthet meg azzal együtt, hogy az objektív tudománykép hangsúlyozása eltereli a figyelmet a személyes politikai érintettségéről. Így a marxizmus alá rendelt tudományos megismerés elutasítása nem is annyira a politikai rendszer kritikájaként értelmezhető, hanem sokkal inkább egy neutrális tudománykép kivívásaként, ami a domináns tudományos diskurzust jelentette az interjúkban is. És melyet mellesleg pajzsként fel lehetett használni a vitatható politikai kérdések ellen, valamint el lehetett kerülni a társadalomkritikus szereppel járó konfliktusokat. Tulajdonképpen ez a jelenség a pszichológusok és a politikai hatalom kompromisszumának is tekinthető, mellyel a hazai kutatások belesimultak az amerikai behaviorista, majd kognitív fősodorba (Erős, 2016). A '60-as években felélénkülő magyarországi pszichológia elveszítette ideológiai (ellenálló) szerepét, ugyanakkor a természettudományos identitásában megerősödött. Azzal, hogy nem a társadalmi vízióval rendelkező elődök útját követte, hiszen az átpolitizálódott identitás fenyegette a tudományos autonómiát és igényességet, kiengedte kezei közül társadalomformáló erejét, misszióját és tudatát is. Sokkal inkább azonosult az individualizálódó társadalomban betöltött semleges és tiszta szakértői tudomány képével (Pléh, 1985), ahol a korszerű és technokrata szaktudás kifejlesztéseként fogta fel szerepét, amelyet a mindenkori társadalom rendelkezésére bocsáthat. Ez a naiv szcientizmusba vetett hit azt az illúziót keltette, hogy a tudományos igazság az ideológiai érdekek fölött áll. Mindez pedig a tudomány feladatát érintő sajátos értelmezésen

keresztül történt, miközben a pszichológiának nem lehet célja a politikamentesség, mivel a mindenkori aktuális ember problémáival foglalkozik. A diktatúrától való természetes berzenkedés és elhatárolódási hajlam sajnos azzal járt, hogy a pszichológia elfelejtette észrevenni a kort, amelyben élt, hiszen az „időtlen” emberképpel rendelkező tudományterületek mellett tette le a voksot.

Irodalomjegyzék:

Aléx, L., & Hammarström, A. (2008). Shift in power during an interview situation: methodological reflections inspired by Foucault and Bourdieu. *Nursing inquiry*, 15(2), 169-176.

Antaki, C., Billig, M., Edwards, D., & Potter, J. (2003). Discourse analysis means doing analysis: A critique of six analytic shortcomings. Letöltés ideje: 2018. 07. 16.: <https://extra.shu.ac.uk/daol/articles/open/2002/002/antaki2002002-paper.html>

A Pszichológia helyzete hazánkban – a MTA 1960. évi nagygyűlésén, április 13-án elhangzott előadások. Hozzászólások (1960). *Magyar Pszichológiai Szemle*, 17(3), 296-317.

Argelander, H. (1999). Pszicho-logika, avagy a gondolkodás szokatlan formája. In: *Az első pszichoterápiás interjú*. Budapest: SpringerMed Kiadó, 60-70.

Bauer, R. A. (1952). The new man in Soviet psychology. London: Oxford University Press.

Beszélgetés Molnár Imrével (1979). Az interjút készítette: Neményi Mária. *Magyar Pszichológiai Szemle* 19(1), 83-92. Letöltés ideje: 2018. 08. 28: http://real-j.mtak.hu/5288/1/MagyarPszichologiaiSzemle_35.pdf

Bodor P., Lányi G., Pléh Cs. (szerk.) (1998). *Önarckép háttérrel: Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Budapest: Pólya Kiadó.

Bodor P. (2012). A fejlődéslélektan és a fejlődés teleologikus fogalma. *Replika*. 123-133.

Bourdieu, P. (2005). *A tudomány tudománya és a reflexivitás: A College de France 2000-2001. évi előadás-sorozata*. Gondolat.

Burman, E. (1991). What discourse is not. *Philosophical psychology*, 4(3), 325-342.

Burman, E. (1997). Minding the gap: Positivism, psychology, and the politics of qualitative methods. *Journal of Social Issues*, 53(4), 785-801.

Burman, E. (2004). Discourse analysis means analysing discourse: Some comments on Antaki, Billig, Edwards and Potter 'Discourse analysis means doing analysis: A critique of six analytic shortcomings'. *Discourse analysis online*, 1(2). Letöltés ideje: 2018. 07. 11.: <https://extra.shu.ac.uk/daol/articles/open/2003/003/burman2003003-paper.html?122Canadian#>

Clyne, E. Z., Bast, O., Burman, E., & Kuntsman, A. Orientalism, Zionism, and the academic everyday: Middle Eastern and Islam studies in Israeli universities [Kiadatlan doktori disszertáció, 2016]. University of Manchester.

Crawford, M. (1998). The reciprocity of psychology and popular culture. In E. Burman (Ed.), *Deconstructing feminist psychology*, 61-89.

Czigler I. (2019). Agy és elme: szerencsé találkozások. In: Bollobás E. (szerk.) *Elméletek vonzásában. A „határtalan tudomány” kezdetei a hatvanas-hetvenes évek humán és társadalomtudományi kutatásában*. Budapest: Gondolat Kiadó, 156-183.

Dancs I. (szerk.) (1977). *75 éves a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézete: Dokumentumok és beszámolók*. Budapest: MTA Pszichológiai Intézete.

Eörsi L. (2008). Ideológiai pragmatizmus és (Ön) cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája. *Világosság*, 49, 11-12.

Erős F. (2015). Nemzetpolitikai lélektantól tudományos fajelméletig –A magyar pszichológia történetének szürke zónája. (kézirat)

Erős F. (2016a). Három pályakép a magyar szociálpszichológia történetéből. *Múltunk*, (4). Letöltés ideje: 2019. 06. 18.: http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/11/erosf_16_4.pdf

Erős, F. (2016b). Identitás és identitáspolitika Pataki Ferenc munkásságában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(2), 357-362.

Fox, D., Prilleltensky, I., & Austin, S. (Eds.). (2009). *Critical psychology: An introduction*. London: Sage Publications.

Foucault, M. (1998). A diskurzus rendje. Foucault, Michel: *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*. Budapest: Pallas Stúdió–Attraktor Kft, 50-74.

Foucault, Michel (1999a). A hatalom mikrofizikája, ford. Kicsák Lóránt, In: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, szerk. Sutyák Tibor, Debrecen: Latin Betűk, 307-330.

Foucault, M. (1999b). *A szexualitás története. A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

Foucault, M. (1999c). A tudás archeológiájáról (T. Sutyák, Trans.). In T. Sutyák (Ed.), *Nyelv a végtelenhez* (pp. 169-199.). Debrecen Latin Betűk, 169-199.

Gegesi Kiss P. (1960). Bevezető. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 17(1), 1-9.

Gergen, K. J. (1996). Technology and the Self: From the Essential to the Sublime. Chapter draft for Grodin and Lindlof (Eds.), *Constructing the Self in a Mediated World*. Sage.

Gergen, K. J. (1997). The place of the psyche in a constructed world. *Theory & Psychology*, 7(6), 723-746.

Glynos, J., Howarth, D., Norval, A., & Speed, E. (2009). Discourse analysis: Varieties and methods.

González Rey, F. L. (2014). Advancing further the history of Soviet psychology: Moving forward from dominant representations in Western and Soviet psychology. *History of Psychology*, 17(1), 60.

Gordo, A., & Rodríguez, R. (2015). European critical psychological trends: an open road to psychological recidivism. *Handbook of Critical Psychology*. London: Routledge, 434-443.

Gough, B., McFadden, M., McDonald, M. (2013). Introducing Critical Social Psychology. In: *Critical Social Psychology –An Introduction*. London: Palgrave Macmillan, 3-99.

Graham, L. J. (2005). Discourse analysis and the critical use of Foucault. In The Australian Association of Research in Education Annual Conference, 27th November - 1st December 2005, Parramatta, Sydney. (Unpublished). Letöltés ideje: 2019. 07. 03.: https://www.researchgate.net/profile/Linda_Graham3/publication/229661292_The_Product_of_Text_and_%27Other%27_Statements_Discourse_Analysis_and_the_Critical_use_of_Foucault/links/5affe053aca2720ba0960a2b/The-Product-of-Text-and-Other-Statements-Discourse-Analysis-and-the-Critical-use-of-Foucault.pdf

Harris, B. (2009). What Critical Psychologists Should Know About the History of Psychology. In: Fox, D., Prilleltensky, I., & Austin, S. (szerk.), *Critical psychology: An introduction*. London: Sage Publications, 20-35.

Hegedűs B. A., & Rainer M. J. (szerk.) (1992). *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. Pedagógusvita*. Múzsák, 1956-os Int. Letöltés ideje: 2015. július 22: <http://mek.oszk.hu/12000/12099/12099.pdf>

- Hoskovcová, S., Hoskovec, J., Plháková, A., Šebek, M., Švancara, J., & Vobořil, D. (2010). Historiography of Czech psychology. *History of psychology*, 13(3), 309-334.
- Hunyady Gy. (2006a). A budapesti tudományegyetem és a pszichológia. In: *A szociálpszichológia történeti olvasatai*. Budapest: ELTE-Eötvös Kiadó. 187-199.
- Hunyady Gy. (2006b). Hetvenöt év és a magyar pszichológia. In: *A szociálpszichológia történeti olvasatai*. Budapest: ELTE-Eötvös Kiadó, 199-213.
- Hunyady Gy. (2016). Csoport, társadalom, politika—Pataki Ferenc szociálpszichológiai munkásságában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(2), 339-349.
- Hunyady Gy. (2019). A szociálpszichológia elvesztette „burzsoá tudomány” jellegét. In: Bollobás E. (szerk.) *Elméletek vonzásában. A „határtalan tudomány” kezdetei a hatvanas-hetvenes évek humán és társadalomtudományi kutatásában*. Budapest: Gondolat Kiadó, 156-183.
- Huszár Á. (2007). Marx és a kritikai elmélet. In: *Replika*, 58, 145–168. Letöltés ideje: 2019. 06. 17.: <http://www.replika.hu/replika/58-09>
- Kalmár M. (2004). Az optimalizálás kísérlete. Reformmodell a kultúrában 1965-1973. In: Rainer M. J. (Szerk.) *„Hatvanas évek” Magyarországon: tanulmányok*. Budapest: 1956-os Intézet, 161-198.
- Karnieli-Miller, O., Strier, R., & Pessach, L. (2009). Power Relations In Qualitative Research. *Qualitative Health Research*, 19(2), 279-289.
- K. Horváth Zs. (2011). KÍVÜL - Peremhelyzet és a habitus formálódása Mérei Ferenc élettörténetében. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. (Doktori disszertáció).
- Knausz I. (2006). A magyar „pedológia” pere 1948-50. In: Borgos A., Erős F., Litván Gy. (szerk.) *Mérei élet-mű. Tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 161-181.
- Kojevnikov, Alexei (2000). Games of Stalinist Democracy. Ideological Discussions in Soviet Sciences 1947-1952, In: Fitzpatrick, Sheila (szerk.): *Stalinism. New directions*, Routledge, 142-177.

Koncz, I., & Pataki, F. (1993). Az Akadémia Pszichológiai Intézete. *Magyar Tudomány*, 38(1), 99-108.

Konarski, J. (1974). Jerzy Konarski. In G. Lindzey (Szerk.), *Century psychology series. A history of psychology in autobiography*, Vol. 6, . Englewood Cliffs, NJ, US: Prentice-Hall, Inc., 185-217.

Kovács G. (2004). Forradalom, életmód, hatalom, kultúra. In: Rainer M. J. (Szerk.) „*Hatvanas évek*” *Magyarországon: tanulmányok*. Budapest: 1956-os Intézet, 198-239.

Kovai M. (2016). *Lélektan és (köz)politika. Pszicho-tudományok a magyarországi államszocializmusban 1945-1970*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Lányi G. (2005). A politikai pszichológia megszületése Magyarországon In uő. (szerk.), *Politikai pszichológia –Politikai magatartásvizsgálatok. A politikai pszichológia szemléleti sajátosságairól*. Vitakötet. Budapest: Jósöveg műhely, 57-70.

Lewin, K. (1939). Field theory and experiment in social psychology: Concepts and methods. *American Journal of Sociology*, 44(6), 868-896.

Krausz T. (2003). A „sztálini szocializmus”. In Krausz T. (szerk.) *A sztálinizmus hétköznapijai. Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 266-291.

Máriási D., Vida K. (2015). Kritikai pszichológiát! A pszichológia intézményrendszere a kritikai pszichológia perspektívájából. *Imago Budapest. Egyéni szociális probléma*, 4(2), Letöltés ideje: 2018. 07. 25.: http://imagobudapest.hu/images/lapszamok/2015_2_Egyeni_szocialis_problema_szam/02_Mariasi-Dora_Vida-Katalin_Kritikai_pszichologiat.pdf

Marinkovic, K. (1992). The history of psychology in former Yugoslavia: An overview. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 28(4), 340-351.

Moscovici, S. (1994). Social representations and pragmatic communication. *Social Science Information*, 33(2), 163-177.

Parker, I. (2005). *Qualitative Psychology: Introducing Radical Research*. McGraw-Hill Education (UK).

- Parker, I. (2015). *Critical Discursive Psychology*. Palgrave Macmillan.
- Pataki F. (1967). A marxista szociálpszichológia tájékozódási irányai. In: *Társadalmi Szemle*, (22)3. 77-96.
- Pataki F. (1977). A magyar pszichológia történeti útjának néhány időszakos tanulsága. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34(6), 563-586.
- Pataki F. (2002). Egy évszázad árnyékában: Adalékok a Pszichológia Intézet történetéhez. In Czigler I., Halász L., Marton L. M. (szerk.), *Az általánostól a különösig*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör –MTA Pszichológiai Kutatóintézet, 15-41.
- Pléh Cs. (1979). A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében (1958-75), In: *MTA II. oszt. Közleményei*, Budapest, 209-231.
- Pléh Cs. (1985). Társadalmi változások és a pszichológia négy évtizede. *Világosság*, 26, 212-218.
- Pléh Cs. (1998a). Hagyomány és újítás a magyar pszichológiában. In uő. *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Budapest: Balassi Kiadó, 59-65.
- Pléh Cs. (1998b). Magyar hozzájárulások a modern pszichológiához. In uő. *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Budapest: Balassi Kiadó, 71-90.
- Pléh Cs. (1998c). A pszichológia szimbolikája egy slampos totalitárius rendszerben. A magyar pszichológia a hatvanas években. In uő. *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Budapest: Balassi Kiadó, 91-111.
- Pléh Cs. (2010). Az állati emlékezet és a lelki élet eredete: Kardos Lajos magyar összehasonlító pszichológus koncepciója. *Iskolakultúra*, 20(11), 17-29.
- Pléh Cs. (2016). Közösség és haladás Pataki Ferenc munkáiban és életében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(2), 351-356.
- Plesner, U. (2011). Studying sideways: Displacing the problem of power in research interviews with sociologists and journalists. *Qualitative Inquiry*, 17(6), 471-482.
- Potter, J., Wetherell, M., Gill, R., & Edwards, D. (2015). Discourse: noun, verb or social practice?. In: *Critical Discursive Psychology*. London: Palgrave Macmillan, 165-175.

- Rainer M. J. (2004). A „hatvanas évek” Magyarországon. (Politika)történeti megközelítések. In uő (Szerk.) „*Hatvanas évek*” *Magyarországon: tanulmányok*. Budapest: 1956-os Intézet. 11-31.
- Rainer M. J. (2011). *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Razran, G. (1958). Psychology in communist countries other than the USSR. *American Psychologist*, 13(4), 177–178.
- Rose, N. (1998). *Inventing our selves: Psychology, power, and personhood*. Cambridge University Press.
- Romsics I. (1999a). Magyarország szovjetizálása. In. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó, 269-318.
- Romsics I. (1999b). A rákosista diktatúra. In. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó, 333-374.
- Romsics I. (1999c). A Kádár-korszak. In. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó, 397-520.
- Sheehan, E. A. (1993). The academic as informant: Methodological and theoretical issues in the ethnography of intellectuals. *Human Organization*, 252-259.
- Szmirnov, A. A. (1960). A pszichológia feladatai az SZKP XXI. kongresszusa határozatai tükrében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 17(2), 129-152.
- Szokolszky Á. (2004). *Kutatómunka a pszichológiában*. Letöltés ideje: 2018.07. 17.: https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_kutatomunka_a_pszichologiaban/2011_0001_520_kutatomunka_a_pszichologiaban.pdf
- Szokolszky Á. (2016). Hungarian psychology in context. Reclaiming the past. *Hungarian Studies*, 30(1), 17-55.
- Teo, T. (2006a). On the historiography of the critique of psychology. In *The critique of psychology: From Kant to postcolonial theory*. New York: Springer Science & Business Media, 1-19.
- Teo, T. (2006b). Metatheory and the critique of psychology. In *The critique of psychology: From Kant to postcolonial theory*. New York: Springer Science & Business Media, 19-32.

Ungárné Komoly J. (2004). Kardos Lajos a pszichológia professzora. (Elhangzott a "Méltatlanul elfeledve..." című "A Magyar Tudomány Napja 2004" konferencián (Budapest, 2004. november 24-én). Letöltés ideje: 2019. 06. 25.: <https://www.or-zse.hu/resp/komoly-kardoslajos-mtud2004.htm>

Van Dijk, T. A. (1997). What is political discourse analysis. *Belgian journal of linguistics*, 11(1), 11-52. Letöltés ideje: 2019. 04. 23.: <http://www.discourses.org/OldArticles/What%20is%20Political%20Discourse%20Analysis.pdf>

Walsh, R. T., Teo, T., & Baydala, A. (2014a). Introducing the history and philosophy of psychology. In: *A critical history and philosophy of psychology: Diversity of context, thought, and practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-49.

Walsh, R. T., Teo, T., & Baydala, A. (2014b). Critical philosophical and historical reflections. In: *A critical history and philosophy of psychology: Diversity of context, thought, and practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 555-605.

Wetherell, M., Taylor, S., & Yates, S. J. (2001). *Discourse theory and practice: A reader*. London: Sage Publications Ltd.

Zajonc, R. B. (1957). Psychology in Poland: From M. Choynowski's "On the Awakening of Polish Psychology." *American Psychologist*, 12(12), 730–733.

Levéltári dokumentumok:

8. Bölcsészettudományi Kar, v. Törzskönyvek 1953-1969, ELTE Levéltár, Budapest.

A Lélektani Tanszék m. értekezleteinek jegyzőkönyvei 1953-56. (1955). ELTE Levéltár, Budapest.

A Lélektani Tanszék m. értekezleteinek jegyzőkönyvei 1953-56. (1956). ELTE Levéltár, Budapest.

Állami Gyermeklélektani Intézet jelentése 1950. évi munkájáról (1950). II. Filozófiai és Történeti Tud. Osztálya (102, 210/1d) Akadémiai Levéltár, Budapest.

A Pszichológiai Bizottság előterjesztéseiről (1959). Elnökségi határozatok (129/1959) Akadémiai Levéltár, Budapest.

A Pszichológiai Bizottság összetételére a II. és V. osztály tegyen javaslatot márc. 1-ig. (1958). Elnökségi határozatok (10/1958) Akadémiai Levéltár, Budapest.

A pszichológia helyzetéről és feladatairól (1961). Elnökségi határozatok (94/1961) Akadémiai Levéltár, Budapest.

Az Állami Gyermeklélektani Int. MTA-hoz szervezése (1954). 3. Elnök (Rusznay) (829/R, 70 doboz/4 dosszié/83) Akadémiai Levéltár, Budapest.

Budapesti Tudományegyetem Almanachja 1946-47. (1947). ELTE Levéltár, Budapest. 90. old.

Budapesti Tudományegyetem Almanachja 1947-48. (1948). ELTE Levéltár, Budapest. 99. old.

ELTE BTK Dékáni Titkárság 1948-1951. (593/1948-49) ELTE Levéltár, Budapest.

ELTE Lélektani Intézet 1951. évi munkaterve, 1949. évi beszámolója [1950]. II. Filozófiai és Történeti Tud. Osztálya (102, 210/2a) Akadémiai Levéltár, Budapest.

ELTE Értesítő 1954-55. (1955) ELTE Levéltár, Budapest. 65. old.

ELTE Értesítő 1955-56. (1956) ELTE Levéltár, Budapest. 104. old.

ELTE Értesítő 1957-58. (1958) ELTE Levéltár, Budapest. 147. old.

ELTE Értesítő 1958-59. (1959) ELTE Levéltár, Budapest. 109. old.

ELTE Értesítő 1959-60. (1960) ELTE Levéltár, Budapest. 182. old.

ELTE Értesítő 1960-61. (1961) ELTE Levéltár, Budapest. 137. old.

ELTE Értesítő 1961-62. (1962) ELTE Levéltár, Budapest. 180. old.

ELTE Értesítő 1962-63. (1963) ELTE Levéltár, Budapest. 194. old.

ELTE Értesítő 1963-64. (1964) ELTE Levéltár, Budapest. 211. old.

ELTE Értesítő 1964-65. (1965) ELTE Levéltár, Budapest. 182. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1953). Nyelv- és Irodalomtudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1953/2. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 44. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1954). Nyelv- és Irodalomtudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1954/2. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 97. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1955). Nyelv- és Irodalomtudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1955/3. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 25. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1956). Nyelv- és Irodalomtudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1956/4. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 50. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1957). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1957/5. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 89. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1958). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1958/6. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 63. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1959). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1959/7. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 66. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1960). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1960/8. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 73. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1961). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1961/9. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 83. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1962). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1962/10. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 86-88. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1963). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1963/11. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 79-82. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1964). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1964/12. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 105-111. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1965). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1965/13. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 11-15. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1966). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1966/14. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 14-16. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1967). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1967/15. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 13-15. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1968). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1968/16. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 16-19. old.

ELTE Oktatási és statisztikai összeállításai (1969). Bölcsészettudományi Kar, Tanulmányi Osztály iratai (202/1969/17. könyv). ELTE Levéltár, Budapest. 19. old.

ELTE Rektori Hivatal (888/1959 IV. 16). ELTE Levéltár, Budapest.

Gegesi Kiss Pál lemond a Pszich. Biz. elnöki tisztről (1967). Elnökségi határozatok (214/R, 95. doboz/6. dosszié/22) Akadémiai Levéltár, Budapest.

Gyermeklélektani Intézet 1949. évi tevékenysége (1950). II. Filozófiai és Történeti Tud. Osztálya (102, 210/1b) Akadémiai Levéltár, Budapest.

Jelentés Pszich. Biz. 1961. évi munkájáról, javaslat személyi összetételére (1960). II. Filozófiai és Történeti Tud. Osztálya (210/4d) Akadémiai Levéltár, Budapest.

Kapcsolatfelvétel a szovjet és a magyar pszichológia között (1951). II. Filozófiai és Történeti Tud. Osztálya (102, 210/2d) Akadémiai Levéltár, Budapest.

Kardos Lajos személyi anyaga, 16. Bér- és Munkaügyi Osztály, 96-os csomag, ELTE Levéltár, Budapest.

Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság alapszabályzata, iratai (1967). II. Filozófiai és Történeti Tud. Osztálya (102, 210/8) Akadémiai Levéltár, Budapest. 384. old.

Pavlov Bizottság új összetétele (1953). 3. Elnök (Rusznyák) (525, 526, 549/R, 67. doboz/1. dosszié/53) Akadémiai Levéltár, Budapest.

Pavlov Bizottság ügyei (1953). V. Orvosi Osztály (77/3, 35. doboz /4. dosszié) Akadémiai Levéltár, Budapest.

Pszich. Biz. iratai (1966-67). II. Filozófiai és Történeti Tud. Osztálya (102, 210/5) Akadémiai Levéltár, Budapest.

Pszich. Biz. iratai (1968). II. Filozófiai és Történeti Tud. Osztálya (210/6) Akadémiai Levéltár, Budapest.

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1949). *A bölcsészeti és természettudományi karok reformja. A bölcsészet és természettudományi karok újjászervezése, további tanulmányi és*

vizsgarendjének szabályozása. 11. Természettudományi kar, b. Dékáni Hivatal, 1. doboz, ELTE Levéltár, Budapest.

Melléklet:

5.1 Tájékoztató nyilatkozat

Tisztelt Hölgym/Uram!

Ön egy tudományos kutatásban vesz részt, amelyet Máriási Dóra, az ELTE doktori hallgatója készít, témavezetője, Dr Kende Anna, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pszichológiai Intézet egyetemi docense.

A vizsgálat célja

A kutatás során a magyar pszichológia újraintézményesülését személyes és politikai hatások összefüggésében vizsgáljuk. E cél érdekében pszichológiai életútinterjút veszünk fel.

A vizsgálat menete

A beszélgetést általános életútinterjús kérdéssel indítjuk, majd az interjú készítője személyre szabott valamint egységesen előre megfogalmazott félig strukturált kérdésekkel mélyítheti a beszélgetést.

Az interjú nagyjából 2 órát vesz igénybe, de ezt bármikor megszakíthatjuk, hogy az ne legyen fárasztó. Előfordulhat, hogy egy alkalom nem lesz elég, hogy az életútinterjút részletesen kimerítsük, ezért közösen megállapodhatunk újabb alkalmakban. Emellett az Ön kérésére azt bármikor véglegesen is befejezhetjük.

Adatkezelés, részvétel

Szigorúan bizalmasan kezelünk minden olyan információt, amit a kutatás keretén belül gyűjtünk össze. A kutatás során nyert adatokat biztonságos számítógépen tároljuk, melyekhez kizárólag a kutatás vezetője és végzője férhetnek hozzá.

A kutatásban való részvétel teljesen önkéntes. Az Ön döntésén múlik, hogy a teljes interjút illetve annak egyes részeit vagy az abból előállt eredményeket az interjú készítője felhasználhatja-e a) *névvel* vagy

b) *anonim* módon.

Véleményét utólag, a begépelte interjút megismerve, megváltoztathatja. A vizsgálatot bármikor indoklás nélkül megszakíthatja, vagy a kérdések megválaszolását megtagadhatja.

Eredmény: a vizsgálat eredményéről orvosi jellegű zárójelentés, laborlelet nem készül. A vizsgálat során találtokról természetesen a kívánságnak megfelelően szóbeli tájékoztatást adunk.

Kérjük, amennyiben egyetért a fenti feltételekkel, és hozzájárul a kutatásban való részvételhez, ezt aláírásával igazolja. Együttműködését előre is köszönjük!

A kutatásban való részvételem körülményeiről részletes tájékoztatást kaptam, a feltételekkel egyetértek.

Kelt: 20 év hó nap

a személy aláírása

5.2 Beleegyező nyilatkozat

Alulírott (név, születési idő olvashatóan kitöltve):

Kijelentem, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskola keretében Dr. Kende Anna vezetésével és Máriási Dóra, PhD-hallgató személyében végzett vizsgálatban önként veszek részt. A vizsgálat jellegéről annak megkezdése előtt kielégítő tájékoztatást kaptam.

A kutatásban önkéntesen veszek részt.

Tudomásul veszem, hogy az azonosításomra alkalmas személyi adataimat bizalmasan kezelik. Hozzájárulok ahhoz, hogy a vizsgálat során a velem felvett interjú teljes szövege illetve annak egyes részeit vagy az abból előállt eredményeket (a megfelelő rész aláhúzendó):

a) *névvel* vagy

b) *anonim* módon

a kutatásban felhasználják (interjúelemzés alá vessék, tudományos publikációban részletekben vagy egyben idézetként közöljék, hivatkozzanak rá). Tudomásul veszem, hogy véleményemet utólag, a begépelt interjút megismerve, megváltoztathatom.

Fenntartom a jogot arra, hogy a vizsgálat során annak folytatásától bármikor elállhassak. Ilyen esetben az általam szolgáltatott adatok közléséhez nem járulok hozzá.

Tudomásul veszem, hogy a vizsgálat eredményéről külön laboratóriumi lelet, orvosi zárójelentés nem készül.

Kelt: 20 év hó nap

a személy aláírása

5.3 Felkérő levél a kutatáshoz

Tisztelt NÉV,

Egy tudományos kutatáshoz szeretném kérni részvételét, amelyet Máriási Dóra, az ELTE doktori hallgatója készít, témavezetője, Dr Kende Anna, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pszichológiai Intézet egyetemi docense folytatnak. A kutatás során a magyar pszichológia újraintézményesülését személyes és politikai hatások összefüggésében vizsgáljuk. E cél érdekében pszichológiai életútinterjút veszünk fel. Az interjú nagyjából 2 órát vesz igénybe, de ezt bármikor megszakíthatjuk, hogy az ne legyen fárasztó. Előfordulhat, hogy egy alkalom nem lesz elég, hogy az életútinterjút részletesen kimerítsük, ezért közösen megállapodhatunk újabb alkalmakban. Emellett az Ön kérésére azt bármikor véglegesen is befejezhetjük.

A kutatásban való részvétel teljesen önkéntes. Az Ön döntésén múlik, hogy a teljes interjút illetve annak egyes részeit vagy az abból előállt eredményeket az interjú készítője felhasználhatja-e a) névvel vagy b) anonim módon (a megfelelő rész aláhúzendó). Véleményét utólag, a begépelt interjút megismerve, megváltoztathatja. A vizsgálatot bármikor indoklás nélkül megszakíthatja, vagy a kérdések megválaszolását megtagadhatja.

Amennyiben részt kíván venni a kutatásban, az alábbi e-mail címen a kutatónak, Máriási Dórának jelezheti szándékát: mariasi.dora@ppk.elte.hu.

Együttműködését előre is köszönjük!

Máriási Dóra
Eötvös Loránd Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskola
PhD-hallgató

5.4 táblázat Az ELTE pszichológiai részlegének felépítése 1946-65.

Évszám	Intézeti/tanszéki munkatársak
Budapesti Tudományegyetem Almanachja 1946-47. Lélektani Intézet. 90. old.	Igazgató: Kornis Gy. ny. r. tanár. Intézeti tanár: Harkai Schiller P. Fizetéstelen tanársegéd: Nagy M. Féltiszteletdíjas könyvtárkezelők: Bakay É. és Molnár I. Díjtanulmányok: Sigmond K.
Budapesti Tudományegyetem Almanachja 1947-48. Lélektani Intézet. 99. old.	Igazgató: Várkonyi D. ny. r. tanár Intézeti tanár: Kardos L. m. tanár, az intézet vezetője. Féldíjas demonstrátorok: Bakay É., Molnár I. Díjtanulmányok: Perczel J.
ELTE Értesítő 1954-55. Lélektani Tanszék. 65. old.	Kardos L. tanszékvezető docens, kandidátus Radnai B., adjunktus Barkóczi I., tanársegéd Gellértné Faragó K., tanársegéd Tánczos Zs., aspiráns
ELTE Értesítő 1955-56. Lélektani Intézet. 104. old.	Kardos L. tanszékvezető egyetemi tanár, doktor Radnai B. adjunktus Barkóczi I. tanársegéd Gellértné F. K. tanársegéd Juhász Éva aspiráns Tánczos Zs. aspiráns
ELTE Értesítő 1957-58. Lélektani Tanszék. 147. old.	Kardos L. tanszékvezető egyetemi tanár, doktor Radnai B. adjunktus Tánczos Zs. adjunktus B. Barkóczi I. tanársegéd P. Faragó K. tanársegéd

ELTE Értésítő 1958-59. Lélektani Tanszék.109. old.	Kardos L: tanszékvezető egyetemi tanár, doktor Radnai B. adjunktus Tánczos Zs. adjunktus, kandidátus B. Barkóczi I. tanársegéd P. Faragó Katalin tudományos segédmunkatárs
ELTE Értésítő 1959-60. Lélektani Tanszék.	dr. Kardos L: tanszékvezető egyetemi tanár, doktor dr. Radnai B. adjunktus Tánczos Zs. adjunktus, kandidátus B. Barkóczi I. tanársegéd
ELTE Értésítő 1960-61. Lélektani Tanszék. 137. old.	dr. Kardos L: tanszékvezető egyetemi tanár, a tudományok doktora dr. Radnai B. adjunktus dr. Tánczos Zs. adjunktus, kandidátus Barkóczi I. tanársegéd Radics L. gyakornok dr. Putnoky J. aspiráns
ELTE Értésítő 1961-62. Lélektani Tanszék. 180. old.	dr. Kardos L: tanszékvezető egyetemi tanár, a tudományok doktora dr. Tánczos Zs. adjunktus, kandidátus Barkóczi I. tanársegéd Radics L. gyakornok dr. Putnoky J. aspiráns
ELTE Értésítő 1962-63. Lélektani Tanszék. 194. old.	dr. Kardos L: tanszékvezető egyetemi tanár, a tudományok doktora Barkóczi I. tanársegéd Tunkli L. tanársegéd dr. Putnoky J. aspiráns Rupp M. akadémiai gyakornok
ELTE Értésítő 1963-64. Lélektani Tanszék. 211. old.	dr. Kardos L: tanszékvezető egyetemi tanár, a tudományok doktora

	dr. Salamon Jenő docens, kandidátus dr. Radnai B. adjunktus, kandidátus dr. Putnoky Jenő adjunktus Nagy László adjunktus Balogh Katalin tanársegéd Barkóczi I. tanársegéd Tunkli László tanársegéd Vigyázóné András Vera tanársegéd Ormai Vera akadémiai gyakornok Rupp Mária akadémiai gyakornok
ELTE Értesítő 1964-65. Lélektani Tanszék. 182. old.	dr. Kardos L. tanszékvezető egyetemi tanár, a tudományok doktora dr. Radnai B. adjunktus, kandidátus dr. Salamon Jenő docens, kandidátus Barkóczi I. adjunktus Nagy László adjunktus dr. Putnoky Jenő adjunktus V. András Vera P. Balogh Katalin tanársegéd Gergencsik Eszter Ormai Vera akadémiai gyakornok Tunkli László tanársegéd Kulcsár Zsuzsa mb. tanársegéd Radics László mb. tanársegéd Rupp Mária tudományos kutató
ELTE Értesítő 1965-66. Lélektani Tanszék. 187. old.	dr. Kardos L. tanszékvezető egyetemi tanár, a tudományok doktora dr. Kun M. egyetemi docens dr. Radnai B. egyetemi docens, kandidátus dr. Salamon J. egyetemi docens, kandidátus Székácsné Vida M. egyetemi docens, kandidátus

	dr. Barkóczy I. adjunktus, kandidátus dr. Putnoky J. adjunktus, kandidátus dr. Ranschburg J. adjunktus Gergencsik E. tanársegéd Kulcsár Zs. tanársegéd Ormai V. tanársegéd Porkolábné Balogh K. tanársegéd Tunkli L. tanársegéd Vigyázóné András V. tanársegéd Járó K. gyakornok Rupp M. tudományos kutató
ELTE Értesítő 1966-67. Lélektani Tanszék 223-224. old.	dr. Kardos L. tanszékvezető egyetemi tanár, a tudományok doktora dr. Kun M. egyetemi docens dr. Radnai B. egyetemi docens, kandidátus dr. Salamon J. egyetemi docens, kandidátus Székácsné Vida M. egyetemi docens, kandidátus dr. Barkóczy I. adjunktus, kandidátus dr. Putnoky J. adjunktus, kandidátus dr. Ranschburg J. adjunktus Gergencsik E. tanársegéd Járó K. tanársegéd Kulcsár Zs. tanársegéd Ormai V. tanársegéd Porkolábné Balogh K. tanársegéd Tunkli L. tanársegéd Rupp M. tudományos kutató Sáfrány E. adminisztrátor
ELTE Értesítő 1967-68. Lélektani Tanszék 86. old.	dr. Kardos L. tanszékvezető egyetemi tanár, a tudományok doktora dr. Barkóczy I. docens, kandidátus

	dr. Kun M. egyetemi docens dr. Radnai B. egyetemi docens, kandidátus Székácsné Vida M. egyetemi docens, kandidátus dr. Salamon J. egyetemi docens, kandidátus dr. Gergencsik E. adjunktus dr. Putnoky J. adjunktus, kandidátus dr. Ranschburg J. adjunktus dr. Rókusfalvy P. mb. adjunktus, kandidátus dr. Szegedi M. mb. adjunktus Dr. Tunkli L. adjunktus Járó K. tanársegéd Kulcsár Zs. tanársegéd Ormai V. tanársegéd Porkolábné Balogh K. tanársegéd Vigyázóné dr. András V. tanársegéd Rupp M. tudományos kutató Sáfrány E. adminisztrátor Kovács L. tanszéki mechanikus
ELTE Értesítő 1968-69. Lélektani Tanszék 91. old.	dr. Kardos L. tanszékvezető egyetemi tanár, a tudományok doktora dr. Barkóczy I. docens, kandidátus dr. Kun M. egyetemi docens dr. Radnai B. egyetemi docens, kandidátus Székácsné Vida M. egyetemi docens, kandidátus dr. Salamon J. egyetemi docens, kandidátus dr. Gergencsik E. egyetemi adjunktus dr. Putnoky J. egyetemi adjunktus

	dr. Rókusfalvy P. mb. adjunktus, kandidátus dr. Szegedi M. mb. egyetemi adjunktus Dr. Tunkli L. egyetemi adjunktus Járó K. egyetemi tanársegéd dr. Kulcsár Zs. egyetemi tanársegéd Ormai V. egyetemi tanársegéd Porkolábné Balogh K. egyetemi tanársegéd Vigyázóné dr. András V. egyetemi tanársegéd dr. Ranschburg J. aspiráns Rupp M. tudományos kutató Sáfrány E. adminisztrátor Kovács L. tanszéki mechanikus
ELTE Értesítő 1969-70. Lélektani Tanszék 103. old.	dr. Kardos L. tanszékvezető egyetemi tanár, a tudományok doktora dr. Barkóczy I. docens, kandidátus dr. Kun M. egyetemi docens dr. Radnai B. egyetemi docens, kandidátus dr. Salamon J. egyetemi docens, kandidátus Székácsné Vida M. egyetemi docens, kandidátus dr. Gergencsik E. egyetemi adjunktus Dr. Nagy L. mb. egyetemi adjunktus, kandidátus dr. Putnoky J. egyetemi adjunktus, kandidátus dr. Ranschburg J. aspiráns dr. Rókusfalvy P. mb. adjunktus, kandidátus dr. Szegedi M. mb. egyetemi adjunktus

	Dr. Tunkli L. egyetemi adjunktus Járó K. egyetemi tanársegéd dr. Kulcsár Zs. egyetemi tanársegéd Ormai V. egyetemi tanársegéd Porkolábné Balogh K. egyetemi tanársegéd dr. Vigyázóné dr. András V. egyetemi tanársegéd Rupp M. tudományos kutató Kónya A. gyakornok 1969. szept. 1-től Pélh Cs. gyakornok 1969. szept. 1-től Sáfrány E. adminisztrátor Kovács L. tanszéki mechanikus
--	--

5.5 A diskurzuselemzés lépései:

1. Első lépésként a hanganyagokat begépelve szöveggé átalakítottam az interjúanyagot.
2. A szövegben megjelenő anyagot szabad asszociációval és a felmerült kérdések segítségével kezdtem el feldolgozni. A felmerült kérdéseim arra irányultak, hogy az interjúalanyaim mit tartottak fontosnak kiemelni az újraintézményesüléssel kapcsolatban, hogyan gondolkoztak a pszichológiáról, saját helyzetükről és a társas viszonyokról, továbbá az intézményi felépítésről a politikai kontextusban.
3. Ezek után három fő tárgy alá soroltam a szövegrészleteket: a pszichológia mibenlétéről, az intézmények működéséről, valamint a személyes történetekről szóló elbeszélések.
4. Ezután alaposabb olvasással leírtam bizonyos metaforák és nyelvi-diszkurzív megnyilvánulások alapján a különböző beszédmintázatok kódját.
5. Összegyűjtöttem a szövegben szereplő alanyokat.
6. Leírtam a szereplők közti viszonyrendszereket.
7. Az adott kódokhoz tartozó állításokat a szöveggörnyezetben értelmeztem (mivel a nyelvtanilag megegyező állítások kontextustól függően nyerhetnek értelmet).
8. Kiemeltem és értelmeztem a szövegen végighúzóódó mintázatokat és azok hatását figyelembe véve a szövegek kontextusát.

9. Rámutattam, hogy ugyanaz a tárgy hogyan jelenhet meg ellentétes beszédmódban.
10. Megneveztem azt a pár diskurzust, mint bizonyos fajta társas/társadalmi kötelékeket, melyek lehetővé teszik az alanyok közti ellentmondásos elrendeződést a szövegben.
11. Értelmeztem az egyes diskurzusok jelentőségét és funkcióját.

5.6 táblázat: A Pszichológiai Intézet publikációinak száma 1963-66.

	tud. publ.	könyv	egyéb	kézirat
1963.	86	4	29	-
1964.	89	5	63	-
1965.	75	3	29	-
1966.	68	3	22	44